

คู่มือศึกษาพระวินัยปิฎก
มหาวิภังค์ ปฐมภาค เวรัญชกัณฑ์
หลักสูตรบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก ๓ ปี

พระมหาสมปอง มุทิโต
ศูนย์การศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก
วัดวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

ชื่อหนังสือ

คู่มือศึกษาพระวินัยปิฎก
มหาวิภังค์ ปฐมภาค เจริญชกัณฑ์
หลักสูตรบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก ๓ ปี

ผู้แปลและรวบรวม

พระมหาสมปอง มุทิโต

ศูนย์การศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก
วัดวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุตรธานี

จัดพิมพ์

ครั้งที่ ๑	ปี ๒๕๔๔	จำนวน	๑๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๒	ปี ๒๕๖๒	จำนวน	๑๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๓	ปี ๒๕๖๕	จำนวน	๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่

คำนำ

การศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก เป็นวิธีการศึกษาวิชาทางพระพุทธศาสนาที่ดีที่สุดในปัจจุบัน เพราะเป็นการศึกษานิรุตตินัยที่ครบถ้วนด้วยวิธีต่างๆ ตามหลักภาษาบาลีที่มุ่งตรงต่อการศึกษาคัมภีร์ว่า พระไตรปิฎก อันเป็นจารึกคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกประการ

คัมภีร์บาลีใหญ่ที่สำคัญและมีอุปการะต่อการศึกษาคัมภีร์ว่าพระไตรปิฎก มี ๔ ประเภท คือ

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ทั้งสายคัมภีร์กัจจายนะ โมคคัลลานะ และสัททนีติ
๒. คัมภีร์อภิธานศัพท์ เช่น อภิธานปัทีปิกา อภิธานปัทีปิกาฎีกา และอภิธานวรรณนา เป็นต้น
๓. คัมภีร์ฉันทลักษณ์ เช่น วุตโตทัย เป็นต้น
๔. คัมภีร์หลักการรจนาคัมภีร์ เช่น สุปุทธาลังการะ เป็นต้น

คัมภีร์บาลีใหญ่ ๔ ประเภทนี้ จะช่วยให้มีความชำนาญในการศึกษาคัมภีร์ว่าพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์สหศาสตร์หรือสหททวิเสสต่างๆ ได้เป็นอย่างดีที่สุด ท่านที่ได้ศึกษาคัมภีร์เหล่านี้มาจาก ครูบาอาจารย์ผู้มีความชำนาญ ย่อมมีความสามารถพิเศษกว่าใคร เพราะสามารถท่องเที่ยวไปในคัมภีร์ ภาษาบาลีทั้งปวงอย่างเพลิดเพลีน เอิบอิ่ม เบิกบานใจ ที่ตนได้สัมผัสกับความวิจิตรในภาษาของพระผู้มีพระภาคผู้มีหทัยปราศจากกิเลสแล้ว ย่อมโน้มจิตไปในการละกามอันเป็นของชาวโลกซึ่งมีความเลื่อมอยู่เนื่องนิรันดร์ และโน้มใจไปในการบำเพ็ญเพื่อบรรลุนิพพานที่ไม่เสื่อม ทั้งจะเกิดความอดุสาหะขึ้นอย่างแรงกล้าว่า จะช่วยเปิดเผย บอก สอน แสดง แนะนำผู้อื่น ให้สามารถหยั่งรู้ธรรมตามภูมิอัธยาศัย

หนังสือ “คู่มือศึกษาพระวินัยปิฎก” เล่มนี้ เป็นคัมภีร์เปิดประตูสู่พระไตรปิฎก แนะนำการเรียน การศึกษา การคัมภีร์ ให้ได้รู้ ได้เสพ ได้สมาทาน ได้ประพฤติเพื่อตีแผ่ธรรมแห่งอมตธรรม ตามพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อไป

เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ ได้จัดวางรูปแบบไว้ ๓ ส่วน ดังนี้

๑. พระบาลี วินัยไตรปิฎก มหาวิภังค์ ปฐมภาค เวรัญชกัณฑ์ วางเรียงไว้ในกรอบบนด้านซ้าย
๒. คำแปล วินัยไตรปิฎก มหาวิภังค์ ปฐมภาค เวรัญชกัณฑ์ วางเรียงไว้ในกรอบบนด้านขวา
๓. อรรถวรรณนา อธิบายคำศัพท์และอธิบายสภาวะธรรม เทียบเคียงอ้างอิงเหตุผล ซึ่งยกมาจาก อรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง และคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกต่างๆบ้าง วางเรียงไว้นอกกรอบด้านล่าง

ด้วยปรารถนาว่า คู่มือศึกษาพระวินัยปิฎกเล่มนี้ จักเป็นประโยชน์แก่ผู้เริ่มศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎกตามสมควร หากมีข้อบกพร่องผิดพลาดประการใด คงจักได้รับคำชี้แนะจากผู้รู้ทั้งหลาย เพื่อแก้ไขปรับปรุงให้สมบูรณ์ต่อไป

ขอให้ทุกท่าน จงมีส่วนแห่งบุญนี้ทุกประการเทอญ สาธุ สาธุ สาธุ

พระมหาสมปอง มุทีโต

ศูนย์การศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก
วัดวิหารธรรม อำเภอหน้าโสม จังหวัดอุดรธานี

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
เวรณชภาณวาร เรื่องเวรณชพราหมณ์	๑
เวรณชพราหมณ์กล่าวหา ๘ ข้อ	๙
ทรงอุปมาด้วยลูกไก่	๑๔
ฌาน ๔	๑๗
ปฐมฌาน	๑๗
ทุติยฌาน	๒๐
ตติยฌาน	๒๑
จตุตถฌาน	๒๒
วิชา ๓	๒๔
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๒๔
จตุปปาตญาณ	๒๘
อาสวัคชญาณ	๓๒
เวรณชพราหมณ์แสดงตนเป็นอุบาสก	๓๔
เมืองเวรณชาเกิดข้าวยากหมากแพง	๓๙
พุทธประเพณี	๔๒
พระมหาโมคคัลลานะบรรลือสีหนาท	๔๓
เหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นานและไม่นาน	๔๖
ทรงปรารภเหตุจะบัญญัติสิกขาบท	๕๔
เสด็จนิเวศน์เวรณชพราหมณ์	๕๗

คู่มือศึกษาพระวินัยปิฎก

มหาวิภังค์ ปฐมภาค เจริญชกัณฑ์

ฉบับบาลี : วิ.มหาวิ. ๑/๑-๒๓/๑-๑๓

ฉบับไทย : วิ.มหาวิ. ๑/๑-๒๓/๑-๑๕

เจริญชกัณฑ์	เรื่องเจริญชกัณฑ์
<p>[๑] เตน สมเอน พุทโธ ภควา เจริญชกัณฑ์ วิหริติ นเพรปุจิมนุทมูล มหาวิภังค์ สกัทธิ ปญจมตเตหิ ภิกขุสเดหิ. อสโสสิ โข เจริญชกัณฑ์ พุราหุมนโณ “สมโณ ชล โภ โคตโม สกัถุปุตโต สกัถุกลา ปพพชิตโต เจริญชกัณฑ์ วิหริติ นเพรปุจิมนุทมูล มหาวิภังค์ สกัทธิ ปญจมตเตหิ ภิกขุสเดหิ.</p>	<p>[๑] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดออันเป็นที่อยู่ของนเพรยักข์ เขตเมืองเจริญชกัณฑ์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เจริญชกัณฑ์ ได้ฟังข่าวว่า “ท่านพระสมณโคตม เป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดออันเป็นที่อยู่ของนเพรยักข์ เขตเมืองเจริญชกัณฑ์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป</p>

อรรถกถา

[๑] สมัยศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) สมวาเย ความถึงพร้อมแห่งเหตุ, ความพร้อมเพรียง เช่น อุปเพวนาม เสวปี อุปสงกเมยยาม กาลญจ สมญจ อุปาทาย (ที.ที. ๙/๔๔๗/๑๙๗) ถ้ากระไร ไร่พรั่งนี้เกิด ได้เวลาและพร้อมเพรียงกันแล้วจึงเข้าไป (๒) สมุหะ หมู่, คณะ เช่น มหาสมโย ปวนสมิ, เทวกาเย สมากตา (ที.มหา. ๑๐/๓๓๒/๒๑๖) เทวดาหมู่ใหญ่ มาชุมนุมกันในปี (๓) การณะ เหตุ เช่น สมโยปี โข เต ภททาลี อุปปฏิวิโร อโหสิ (ม.ม. ๑๓/๑๓๕/๑๑๑) ภัททาลี แม้เหตุเธอก็ยังไม่รู้ชัด (๔) ขณะ ขณะ, โอกาส เช่น เอโก จ โข ภิกขเว ชโณ จ สมโย จ พุทฺธมจริยวาสาโย (อง.อญจก. ๒๓/๒๙/๑๘๖) ภิกษุทั้งหลาย มีขณะ และโอกาสเดียวเพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ (๕) ปฏิเวธะ การแทงตลอด เช่น ทุกขสฺส ปิพฺพญโจ สงฺขตฺตญโจ สนฺดาปญโจ วิปริณามญโจ อภิสมยญโจ (ขุ.ปฏ. ๓๑/๑๑/๑๗) ทุกข์เป็นสภาพบีบคั้น มีปัจจัยปรุงแต่ง ทำให้เดือดร้อน มีความแปรปรวน ควรแทงตลอด (๖) กาละ กาลเวลา เช่น เอกิ สมโย (ที.ที. ๙/๑/๑) สมัยหนึ่ง (๗) ปหานะ การละ เช่น สมุมานาภิสมยา อนฺตมกาลี ทุกขสฺส (ส.สพ. ๑๘/๒๕๑/๑๘๙) ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะละความสำคัญตน (๘) ลากะ การได้ เช่น อุตฺตภาภิสมยา อโหสิ (ส.ส. ๑๕/๑๒๘/๑๐๔) เพราะได้ซึ่งประโยชน์ จึงชื่อว่าบัณฑิต (๙) ทิฏฐิ ลัทธิ เช่น สมยปฺปวาทเก ตินฺนุทกาจเร เอกสาลเก มลฺลิการามे ปฏิวสตี (ที.ที. ๙/๔๐๖/๑๗๖) อาศัยอยู่ในมัลลิการาม ซึ่งมีศาลาหลังเดียวที่รายล้อมด้วยต้นมะพลับ เป็นสถานที่ได้วาตะของเจ้าลัทธิ

พระวินัยใช้ เตน สมเอน, พระสูตรใช้ เอกิ สมโย, พระอภิธรรมใช้ ตสมิ สมเย. แต่ได้ความหมายเป็นกาลสัตตมัททุกที่

เจริญชกัณฑ์ :- เป็นสัตตมัทวิภังค์ในอรรถว่าใกล้, วิหริติ :- แสดงถึงความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือ อิริยาบถวิหาร ทิพยวิหาร พรหมวิหาร และอิริยาบถ โดยไม่ยิ่งกว่ากัน แต่ที่นี้แสดงถึงอิริยาบถทุกอย่าง ทั้งการยืน เดิน นั่ง และนอน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจะประทับยืน เสด็จพระราชดำเนินไป ประทับนั่ง หรือบรรทมก็ตาม ฟังทราบวา “วิหริติ เสด็จประทับอยู่ทั้งนั้น”. นเพรปุจิมนุทมูล :- นเพร เป็นชื่อยักข์, ปุจิมนุท :- คือต้นสะเดา, มูล :- แปลว่าที่ใกล้ หมายถึงบริเวณที่เงาของตนไม่ตกยามเที่ยงวันโดยรอบ

มูลศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) มูลมูล โคน ราก หรือเหง้าต้นไม้ เช่น มูลานิ อุทฺธเรยฺย อนฺตมโส อุตฺตนาหิมตฺตานิปี (ส.นิ. ๑๖/๕๕/๘๕) ฟิงชุดเหง้าขึ้น โดยที่สุดแม้แต่แฝกและอ้อ. (๒) เหตุ เหตุมีโลเกเป็นต้น

<p>ตัม โข ปน ภวนตัม โคตมัม เอว กลยาโณ กิตติสทโท อพฺภุคฺคโต ‘อิตฺติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณ- สมฺปนฺโน สุกฺโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริส- ทมฺมสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควาติ,</p>	<p>ท่านพระโคตมผู้เจริญนั้น มีกิตติศัพท์อันงาม ขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์ เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จ ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝักผู้ที่ควรฝักได้อย่างยอด เยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธานุเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค</p>
--	---

เช่น โลก โลก อกุลสลมูล (ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๓) โลกะเป็นเหตุแห่งอกุลสล. (๓) สนฺติก ที่ใกล้ เช่น นเพรฺฐุปฏิมณฑมฺม
 (วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑) ที่ใกล้ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรฺฐุณิกษ (๔) ปาภต ทร์พฺยัตนฺทฺน เช่น เอวํ วิภฺกยมาณํ
 เอตฺตํ มฺลํ ภวิสฺสติ (อง.ติก. ๒๐/๒๐/๑๑๑) จักมีต้นทูนค้าขายเท่านั้น (๕) นกฺขตฺต ดาวมูละ เช่น เขฎฺฐนกฺขตฺตํ
 ภา มฺลนกฺขตฺตํ ภา ตสฺส มาสฺสส ปุณฺณมิมํ จนฺเทน ยุตฺตํ (ที.สี.อภิฎฺฐี. ๑/๑/๖๕) ดาวข้างใหญ่หรือดาวข้างน้อย
 ลอยคู่ดวงจันทร์ในวันเพ็ญของเดือนนั้น

มหตา :- ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ คำว่าใหญ่มี ๒ อย่าง คือ (๑) ใหญ่ด้วยคุณ เพราะภิกษุผู้มีคุณต่ำสุดคือเป็นพระ
 โสดาบัน (๒) ใหญ่ด้วยจำนวนมากถึง ๕๐๐ รูป.

ภิกษุสงฆ์ :- หมู่แห่งภิกษุผู้มีคุณ ทิฐิและศีลเสมอกัน. สทฺธิ :- โดยความเป็นหมู่เดียวกัน

ปญฺจมตฺเตหิ :- ประมาณท่านเรียกว่า มัตตะ. ปญฺจมตฺต ประมาณ ๕, เหมือนกับคำว่า โภชเน
 มตฺตญฺญตา รู้จักประมาณในการบริโภค

ภิกษุสงฆ์ :- เป็นการนับครั้งละ ๑ ร้อย ประมาณ ๕ ครั้ง

อสุสฺสตี :- ได้ฟัง ได้ยินมากับหู. โข :- เป็นนิบาตในอรรถปทปุระณะ (ใส่ให้เต็มบทเพื่อความสละสลวยแห่งถ้อยคำ)
 หรืออวธารณะ (ตัดสินใจได้ว่า ได้ฟังมาจริง ๆ). เวรฺวญฺช :- พรหมณ์ผู้เกิดหรืออาศัยอยู่ในเมืองเวรัญชา แต่ชาวเมือง
 เรียกเขาว่าอูทัย ตามชื่อที่มารดาบิดาตั้งให้. พฺรหฺมโณ :- ผู้ที่สาธยายพระเวท สาธยายมนต์ ชื่อว่าพรหมณ์ คน
 ทั่วไปเรียกผู้นั้นว่าพรหมณ์โดยชาติ แต่พระอริยะทั้งหลายเรียกผู้ที่ลอบบาปทั้งแล้วว่า “พรหมณ์”

สมโณ :- พระผู้มีพระภาคชื่อว่าสมณะ เพราะบาปของพระองค์สงบแล้วด้วยอริยมรรคอันสูงสุด. ขลฺ :- เป็น
 นิบาตในอรรถอนุสสวณะ (ได้ฟังมา). โภ :- เป็นคำเรียกชนชั้นสูง เช่น โภวาที (ผู้มีวาทีว่าเจริญแต่ยังละกิเลสไม่ได้).
 โคตม :- เป็นคำที่พรหมณ์เรียกพระผู้มีพระภาคตามพระโคตร. สกฺยปฺตฺโต :- แสดงถึงตระกูลอันสูงส่งของพระพุทธร
 องค์. สกฺยกุลฺลา ปพฺพชฺชิตฺโต :- ทรงเสด็จออกผนวชด้วยศรัทธา ไม่ใช่เพราะเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วจึงออกผนวช
 ทรงละตระกูลอันมั่งคั่งแล้วออกผนวช

ตัม โข ปน :- ทูติยาวิภัตตินี้แสดงอรรถอิตถัมภูต (กล่าวตามความเป็นจริง). กลยาโณ :- ประกอบด้วยคุณอัน
 งดงามประเสริฐสุด. กิตติสทฺโท :- เกียรติและชื่อเสียง ชื่อว่ากิตติศัพท์. อพฺภุคฺคโต :- อภิ+อฺคฺคโต อาเทศ อภิ เป็น
 อพฺภ, พฺงฺขจรไปทั่วถึง ไม่มีที่ปิดกั้น ไม่มีสิ่งต้านทานได้ เพราะอำนาจแห่งพุทธานุภาพ

อิตฺติปิ โส ภควา อรหํ ... :- อิตฺติปิ (อิตฺติ อปิ) เป็นนิบาตในอรรถเหตุนี้ที่สนนะ แสดงถึงเหตุ, พระพุทธานุ
 ตั้งแต่ อรหํ ถึง ภควา ให้ประกอบ อิตฺติปิ ทั้งหมด ดังนี้ อิตฺติปิ โส ภควา อรหํ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
 ทรงเป็นพระอรหันต์ เพราะเหตุนี้, อิตฺติปิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ..., อิตฺติปิ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ..., อิตฺติปิ สุกฺโต ...,
 อิตฺติปิ โลกวิทู ..., อิตฺติปิ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ..., อิตฺติปิ สตุถา เทวมนุสฺसानํ ..., อิตฺติปิ พุทฺโธ ..., อ
 ตฺติปิ ภควา ทรงเป็นพระผู้มีพระภาค เพราะเหตุนี้

อรหํ :- ทรงเป็นพระอรหันต์ เพราะไกลจากกิเลส กำจัดกิเลสพร้อมวาสนาด้วยอริยมรรค, เพราะกำจัดกิเลสอัน

เป็นข้าศึกด้วยอริยมรรค, เพราะหักงจักร คือหักซี่ล้อแห่งวิญญูสงสารที่มีดุมคืออริชชาและภวัตัณฑหา มีกำคืออภิสังขาร มีบุญเป็นต้น มีกงคือชราและมรณะ มีเพลาคืออาสวสมุทัย มีตัวรถคือภพสาม พระพุทธเจ้านั้น ทรงยืนหยัดอยู่บนปฐพี คือศีล ด้วยพระยุคลบาทคือวิริยะ ทรงถือขวานคือญาณ ทำความสิ้นไปแห่งกรรมด้วยพระหัตถ์คือศรัทธา, เพราะทรงมีธัมมจิตตญาณคือปัญญากำหนดรู้เหตุคืออริชชา สังขารทั้งหลายเกิดจากเหตุ อริชชาและสังขารจัดเป็นเหตุสมุปบัน ธรรม (ธรรมที่เป็นเหตุและผล)

สมมาสมพุทโธ :- (๑) ผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง คือตรัสรู้ธรรมที่ควรรู้อย่าง ตรัสรู้ธรรมที่ควร กำหนดรู้ ตรัสรู้ธรรมที่ควรละ ตรัสรู้ธรรมที่ควรรู้อย่าง ตรัสรู้ธรรมที่ควรทำให้เจริญ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าพระสัมมาสัม พุทธเจ้า. (๒) ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เองว่า จักขุเป็นทุกขสัจจ์ ตัณฑนาในภพก่อนอันเป็นมูลเหตุแห่ง จักขุนั้น เป็นสมุทัยสัจจ์ ความไม่เป็นไปแห่งจักขุและเหตุเกิดแห่งจักขุ เป็นนิโรธสัจจ์ ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้รู้โรธ เป็น มรรคสัจจ์, โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมนะ ก็นัยนี้. (๓) ตรัสรู้ธรรมตามสมควร แห่งตลอดธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วย พระองค์เองว่า ชราและมรณะ เป็นทุกขสัจจ์ สาติเหตุแห่งชราและมรณะ เป็นสมุทัยสัจจ์ การสลัดออกซึ่งชราและมรณะและ เหตุเกิด เป็นนิโรธสัจจ์ ข้อปฏิบัติให้รู้โรธ เป็นมรรคสัจจ์

วิชาจาจรณสมปโน :- ถึงพร้อมด้วยวิชา ๓ หรือวิชา ๘ และจรณะ ๑๕. วิชา ๓ คือ (๑) ปุพเพ- นิวาसानุสติญาณ ความรู้ที่ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติ (ตาย) และอุบัติ (เกิด) ของสัตว์ (๓) อาสวักขณญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ. วิชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นวิปัสสนา (๒) มโน- มยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดจิตผู้ อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาसानุสติญาณ ความรู้ที่ระลึกชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (เหมือนจตุปปาตญาณ) (๘) อาสวักขณญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ. จรณะ ๑๕ คือ (๑) ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) การสำรวม อินทรีย์ (๓) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) การหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่น (๕) มีศรัทธา (๖) มีหิริ (๗) มีโอตตัมปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) ปรารภความเพียร (๑๐) มีสติมั่นคง (๑๑) มีปัญญา (๑๒) ปฐมฌาน (๑๓) ทุติยฌาน (๑๔) ตติยฌาน (๑๕) จตุตถฌาน

สุคโต :- เสด็จไปดี คือเสด็จไปงาม บริสุทธ์หาโทษมิได้ ไม่ขัดข้อง, เสด็จไปสู่ฐานะที่ดี คืออมตนิพพาน, เสด็จ ไปโดยชอบ คือไม่หวนกลับมาหากิเลสที่โสดาปัตติมรรค... อรหัตตมรรคละได้แล้ว, และตรัสไว้โดยชอบ คือเสด็จไปเพื่อ ประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่โลกทั้งมวล ด้วยอำนาจพระบารมี ๓๐ ที่ทรงบำเพ็ญมาตั้งแต่แทบบาทมูลของพระพุทธ ที่ปึงกรจนถึงดวงตันโพธิ์ที่ตรัสรู้

โลกวิทู :- รู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้งโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับโลก (ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ (๑) สังขารโลก คือ โลก ๑ สรรพสัตว์ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร, โลก ๒ นามและรูป, โลก ๓ เวทนา, โลก ๔ อาหาร, โลก ๕ อุปาทานักขันธ, โลก ๖ อายุตนะภายใน, โลก ๗ วิญญูญาณจิตติ, โลก ๘ โลกธรรม, โลก ๙ อสัตตवास, โลก ๑๐ อายุตนะ, โลก ๑๑ อายุตนะ, โลก ๑๒ อายุตนะ, โลก ๑๓ ธาตุ. (๒) สัตว์โลก คือ อาสยะ (ฉันทะ) อนุสัย (กิเลสในสันดาน) จริต (ความประพฤติ) อธิมุตติ (อภัยค้าย) สัตว์ที่มีปัญญา จักขุน้อย ปัญญาจักขุมาก อินทรีย์แก่กล้า อินทรีย์อ่อน เป็นต้น. (๓) โอกาสโลก คือ สถานที่และโลกธาตุอันไม่มีที่ ลิ่นสุด ตลอดถึงจักรวาลหนึ่งๆ ว่ากว้างแคบเพียงใด เป็นต้น

อนุตโต ปุริสทมมสารถิ :- เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะทรงฝึกฝนคนที่ควรฝึกฝน ทั้ง เทวดา มนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน ด้วยอุบายต่างๆ. อนุตโต บุคคลผู้ยิ่งกว่าพระพุทธองค์ย่อมไม่มี ไม่ว่ามนุษย์ เทวดา มาร พรหม และหมู่มสัตว์ เพราะไม่มีผู้วิเศษกว่าโดยคุณ พระองค์ครอบงำโลกทั้งมวลด้วยคุณคือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทั้งสิ้น. ปุริสทมมสารถิ ทรงฝึก ทรงแนะนำบุคคลผู้พอจะฝึกจะแนะนำได้ ทั้งมนุษย์ เช่น อปาลานาคราช จุโพธนาคราช มโหธรนาคราช อัคคิลิขนาคราช ฐมลิขนาคราช อาลาพนาคราช ช้างธนบาลก์ อาพ วกยักษ์ สูลิโลมยักษ์ ขรโลมยักษ์ ท้าวสักกเทวราช เป็นต้นพระพุทธองค์ก็ทรงฝึกแล้ว และมนุษย์ เช่น สัจจกนิครณฐ บุตร อัมพัญฐมาณพ โปกขรสาติพราหมณ์ โสณทัณฑพราหมณ์ ภูฏันทนพราหมณ์ เป็นต้น พระพุทธองค์ก็ทรงฝึกแล้ว

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พุทธคุณทั้ง ๙ นี้ แบ่งออกเป็น ๑๐ ก็ได้ คือ อนุตตรโร กับ บุริสทมมสารธิ แยกกัน

สตถา เทวมนุสฺสานิ :- เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ด้วยประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ตามสมควรแก่ประโยชน์ที่เทวดาและมนุษย์จะพึงได้รับ และเพราะทรงช่วยพาหมู่สัตว์ให้พ้นความกัณดารคือการเกิด ดุจสัตว์วาหะคือหัวหน้ากองเกวียนพาบริวารข้ามทางกัณดารซึ่งมีโจร สัตว์ร้าย แห่งแล้ง ข้ำวยากหมากแพง บรรลุถึงถิ่นอันอุดมสมบูรณ์, การสรรเสริญคุณว่าเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนั้น เป็นการกำหนดผู้มีภูมิสูงและเป็นภพบุคคล ทรงเป็นศาสดาแม่ของสัตว์ดิรัจฉาน เพราะทรงประทานพระอนุสาสนีให้แม่แก่สัตว์ดิรัจฉาน เพื่อให้ฟังธรรมแล้วบรรลุอุปนิสัยสมบัติ จะได้มีส่วนแห่งการบรรลุมรรคผลในภพที่ ๒ หรือที่ ๓ ต่อไป เช่นกับมันตูกเทพบุตร ครั้งเป็นกบฏเอานิมิตในพระสุรเสียงที่พระพุทธองค์ที่ทรงแสดงธรรมอยู่ ถูกคนทุพสภาพผู้หนึ่งใช้ไม้เท้ายื่นกายกดลงที่ระหม่อมจนถึงแก่ความตาย ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้ว ลงมาฟังธรรมของพระพุทธองค์ต่อจนบรรลุโสดาปัตติผล

พุทฺโธ :- เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงรู้ญะยธรรมที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เอง ทรงตรัสรู้ริยสัจ ๔ ด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม อีกนัยหนึ่ง (๑) พุชฺฌิตา สจฺจานิติ พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงตรัสรู้จักรัณ (๒) โภเจตา ปชายาติ พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงยังหมู่สัตว์ให้รู้ตาม (๓) สพุพฺพญฺตตาย พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงรู้ธรรมทุกอย่าง (๔) สพุพฺพสฺสวาติตาย พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทุกอย่าง (๕) อภิณฺเญยฺตตาย พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงรู้ยิ่ง (๖) วิสฺวิตาย พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงทำนิพพานให้แจ้ง (๗) ซีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงสิ้นอาสวะกิเลส (๘) นิรฺรูปกิเลสสงฺขาเตน พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงปราศจากอุปกิเลส (๙) เอกนฺตวิตรฺทาโคติ พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงปราศจากราคะแฉนนอน (๑๐) เอกนฺตวิตรฺโทโสติ พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงปราศจากโทสะแฉนนอน (๑๑) เอกนฺตวิตรฺโมหิตี พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงปราศจากโมหะแฉนนอน (๑๒) เอกนฺตนิกฺกิลเโสติ พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงสิ้นกิเลสแฉนนอน (๑๓) เอกายนฺมคฺคํ คโธติ พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะเสด็จไปสู่หนทางอันเป็นเอก (๑๔) เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิํ อภิสฺมพุทฺโธติ พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว (๑๕) อพุทฺธิวิหตฺตตา พุทฺธิปฺปฏิลาภตฺตา พุทฺโธ เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา (๑๖) พุชฺฌิตีติ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่าพุทธะ เป็นต้น

ภควา :- เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะทรงมีคุณสูงกว่าสัตว์ทั้งหลาย “ภควา” เป็นเนमितตกนาม ในนาม ๔ อย่าง คือ (๑) อาวตฺถิกนาม นามที่บัญญัติเอาตามที่กำหนด เช่น ลูกโค โคหนุ่ม โคแก่ (๒) ลิงคิกนาม นามที่บัญญัติเอาตามเหตุหรือลักษณะ เช่น ผู้มีไม้เท้า ผู้มีร่ม ผู้มีหงอน ผู้มีวงง ผู้มีศีล ผู้มีธรรม (๓) เนमितตกนาม นามที่บัญญัติเอาตามคุณพิเศษ เช่น ผู้มีวิชชา ๓ ผู้มีอภิญญา ๖ ผู้ตรัสรู้ เป็นต้น (๔) อธิจฺจสมฺปปีนนาม นามที่ตั้งเอาตามความต้องการ เช่น สิริวัฒน์ ธนวัฒน์ आयวัฒน์

พระนามว่าพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส ภคฺคราโคติ ภควา, ภคฺคโธโสติ ภควา, ภคฺคโมหิตี ภควา, ภคฺคมาโนติ ภควา (ขุ.ม.ห.น. ๒๙/๒๓๑/๑๗๓) ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายราคะได้ ทำลายโทสะได้ ทำลายโมหะได้ ทำลายมานะได้ เป็นต้น (๓) ทรงประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน โลกุตตรธรรม ยศ สิริ ความสำเร็จประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม เปิดเผยธรรม แสดงธรรมโดยชั้นดี आयตนะ ธาตุ สัจจะ อินทริย์ ปฏิจฺจสมฺปบาท เป็นต้น (๕) ทรงเสพอริยธรรม คือเจริญทิพวิหาร พรหมวิหาร อริยวิหาร เป็นต้น (๖) ทรงกายตมฺหาในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “ภควา” มาจาก ภวฺนตคฺมน (ภเวสุ วนตคฺมนิ ภควา ผู้คายจากความเป็นไปในภพ ชื่อว่า ภควา) โดยเอาเพียง ภ ของ ภว, ค ของ คมน, ว ของ วนต มารวมกันเป็น ภคว แล้วที่ชะ อ

<p>โส อิมํ โลกํ สเทวกํ สมารํ สพรหมํ สสุสมณพราหมณํ ปชํ สเทวมนุสฺสํ สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทติ,</p> <p>โส ฌมฺมํ เทเสติ อาทิกุลฺยาณํ มชฺฌเ- กุลฺยาณํ ปรีโยสานกฺุลฺยาณํ สาดถํ สพฺยณฺชนํ เกวลปรีปฺณณํ ปรีสุทฺถํ พฺรหฺมจรียํ ปกาเสติ,</p>	<p>พระองค์ทรงรู้อัจฉโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม</p> <p>พระองค์ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามใน ที่ที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและ พยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน</p>
--	---

เป็น อา จึงสำเร็จรูปเป็น ภควา

โส อิมํ โลกํ สเทวกํ :- พระองค์ทรงรู้อัจฉโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกด้วยปัญญาอันยิ่งเอง. คำว่า พร้อมทั้งเทวโลก คือเทวดาชั้นกามาวจร ๕ ชั้น ได้แก่ สวรรค์ชั้น จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต และนิมมานรดี แม้อรูปาวจรก็สงเคราะห์เอาด้วย. สวรรค์แม้จะมี ๖ ชั้น แต่หมายเอาเพียง ๕ ชั้นที่เหลือ วิธีนี้เรียกว่าปรีเสสนัย ส่วนชั้นที่ ๖ ถือเอาด้วยบทว่า “สมารํ” แล้ว

สมารํ :- พร้อมทั้งมารโลก คือสวรรค์กามาวจรชั้นที่ ๖ ได้แก่ชั้นปรนิมมิตตสวรรค์ หรือสวรรค์มาร หรือเทวปุตตมาร

สพรหมํ :- พร้อมทั้งพรหมโลก คือพรหมชั้นพรหมกายิกาเป็นต้น. สสุสมณพราหมณํ :- พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ คือสมณะและพราหมณ์ผู้เป็นข้าศึกต่อพระศาสนา หรือผู้ละบาปได้แล้ว. ปชํ :- หมู่สัตว์ คือสัตว์โลกทั้งมวล. สเทวมนุสฺสํ :- พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ คือสมมุติเทพและหมู่มนุษย์ที่ยังไม่กล่าวถึง

สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทติ :- ทรงรู้อัจฉด้วยพระองค์เองแล้วจึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม. สยํ ด้วยพระองค์เอง มิใช่ผู้อื่นบอกให้รู้. อภิญญา ด้วยปัญญาอันยิ่ง. สจฺจิกตฺวา ทำให้แจ้ง มิใช่อนุมานเอา. ปเวเทติ ทรงประกาศให้หมู่สัตว์รู้ตาม

โส ฌมฺมํ เทเสติ :- พระองค์ทรงแสดงธรรมเพราะทรงมีพระมหากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย แม้จะสละความสุขอันเกิดแต่วิเวกอย่างยิ่งก็ตาม ธรรมที่ทรงแสดงนั้นประกอบด้วย องค์ ๙ (นวังคัสตฺถุสาสนํ)

สุดฺตํ	เคฺยฺยํ	เวฺยฺยากรณํ	คาถุทานิตฺตฺวตฺตํ
ชาตคกฺขุภูตเวทลลํ			นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ. (ที่ปวส. ๔/๒๐)

คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ สุดตะ เคยยะ เวชยากรณะ คาถา อุทานะ อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัပ္ภุตตะเวทลลสะ

(๑) สุดตฺตฺนฺติ สามณฺณวธิ, วิเสสวธิโย ปเร, สพฺพสฺสาปิ หิ พุทฺถวจนฺตฺส สุดตฺตฺนฺติ อัย สามณฺณวธิ.
 คำว่า “สุดตะ” เป็นวิธีกำหนดเรียกตามธรรมดา, องค์ที่เหลือเป็นวิธีเรียกให้พิเศษออกไป, จริง แม้พระพุทฺธพจนํ ทั้งสิ้น ก็เป็นวิธีที่กำหนดเรียกว่า “สุดตะ” (ข้อหนึ่งๆ นับเป็นสุดตะหนึ่งๆ)

(๒) สคาถกํ สุดฺตํ เคฺยฺยํ.
 สุดตะที่มีจฺจนฺนียะพร้อมทั้งคาถา เรียกว่าเคยยะ

(๓) นิคฺคาถกํ สุดฺตํ เวฺยฺยากรณํ.
 สุดตะที่ไม่มีคาถา (มีจฺจนฺนียะอย่างเดียว) เรียกว่าเวชยากรณะ

(๔) ฌมฺมปทาทีเกวลคาถาพฺนุชฺชา คาถา.

<p>สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหตํ ทสฺสนํ โหตี”ติ.</p>	<p>การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็น ความดีอย่างแท้จริง</p>
---	--

สุดตะที่มีแต่คาลาล้วน เช่น ธรรมบท เป็นต้น เรียกว่าคาลา

(๕) โสมนสุสณณมยิกคาลาปฏิสยุดตํ อุทานํ.

สุดตะที่ประกอบด้วยคาลาที่ทรงเปล่งออกมาด้วยโสมนัสและปัญญาญาณ เรียกว่าอุทานะ

(๖) วุตฺตํ เหตุตติอาทิวจนสมฺพนธํ อิติวุตฺตกํ.

สุดตะที่เกี่ยวข้องกับคำเป็นต้นว่า “จริงอยู่ คำนี้ท่านเคยกล่าวไว้แล้ว” (แต่ยังนำมากล่าวอีก) เรียกว่าอิติวุตตะกะ

(๗) อพฺภุตฺตมฺมปฏิสยุดตฺตวิเสสํ อพฺภุตฺ.

สุดตะที่แตกต่างจากสุดตะอื่น เพราะประกอบด้วยปาฏิหาริย์ เรียกว่าอัพภูตะ

(๘) ภควโต อติตฺตชาติสุ จริยานุภาวปฺปกาสกํ ชาตกํ.

สุดตะที่ประกาศจริยานวัตรของพระพุทธองค์ ในอดีตชาติหลายชาติ เรียกว่าชาติกะ

(๙) เวทสฺส ลภานโต กิณฺจิ สุตฺตฺนตํ เวทลฺลํ.

สุดตะที่เป็นเหตุให้ได้ปัญญา เรียกว่าเวทลละ (สิล.อภินวฎี. ๑/๑๕๐)

อาทิกุลยาณํ มชฺฌเมกกุลยาณํ ปรีโยสานกุลยาณํ :- ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั้น จะมากหรือน้อยก็ตาม แต่มีเนื้อความครบถ้วนงดงามทั้ง ๓ ประการ คือ งดงามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด. แม้จะทรงแสดงเพียงคาลาเดียว ก็งามในเบื้องต้นด้วยบาทคาลาแรก งามในท่ามกลางด้วยบาทที่ ๒ และที่ ๓ งามในที่สุดด้วยบาทสุดท้าย. พระสูตรมีอนุสนธิเดียว ก็งามในเบื้องต้นด้วยนิทานกถา งามในที่สุดด้วยนิคมคาลา และงามในท่ามกลางด้วยถ้อยคำที่เหลือ. พระสูตรที่มีอนุสนธิมาก ก็งามในเบื้องต้นด้วยอนุสนธิแรก งามในที่สุดด้วยอนุสนธิสุดท้าย และงามในท่ามกลางด้วยอนุสนธิที่เหลือ. ศาสนธรรมทั้งสิ้น ก็งามในเบื้องต้นด้วยศีล งามในท่ามกลางด้วยสมณะ วิปัสสนา มรรคและผล งามในที่สุดด้วยนิพพาน หรือ งามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิ งามในท่ามกลางด้วยวิปัสสนาและมรรค งามในที่สุดด้วยผลและนิพพาน. งามในเบื้องต้นด้วยการตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้า งามในท่ามกลางด้วยเนื้อธรรมอันดี งามในที่สุดด้วยการปฏิบัติดีของพระสงฆ์. งามในเบื้องต้นด้วยอภิสิทธิ์โพธิญาณ เมื่อปฏิบัติตามจนบรรลุ จะงามในท่ามกลางด้วยปัจเจกโพธิญาณ และงามในที่สุดโดยเป็นสาวกโพธิญาณ. ศาสนธรรมนั้น เมื่อสาธุชนระดับอยู่ สามารถขมนิวรรณธรรมได้ จึงงามในเบื้องต้น เมื่อปฏิบัติจนได้ความสุขอันเกิดจากสมณะและวิปัสสนา จึงงามในท่ามกลาง เมื่อปฏิบัติจนได้ผลเป็นผู้คงที่ ไม่หวั่นไหว จึงงามในที่สุด

สาตถํ สพฺพญฺชนํ เกวลปรีปฺปญฺณํ ปรีสุทฺถํ พุทฺทมจฺริยํ ปกาเสตี :- ทรงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ. สาตถํ ทรงแสดงธรรมอันเป็นศาสนพรหมจรรย์และมรรคพรหมจรรย์ที่พร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะอันสมควรด้วยนัยต่าง ๆ พร้อมด้วยอรรถที่ทรงแสดง ประกาศ เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่นเข้าใจง่าย และบัญญัติไว้ ลึกซึ้งโดยปฏิเวธ เป็นอารมณ์แห่งอรรถปฏิสัมพันธ์และปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ เป็นที่เลื่อมใสแห่งนักปราชญ์ บัณฑิตควรรู้ไว้ มีอรรถอธิบาย ที่ลึกซึ้ง. **สพฺพญฺชนํ** พร้อมด้วยอักษร พยัญชนะ บท อากาโร นිරูตติ และนิเทศ ลึกซึ้งโดยธรรมและเทศนา เป็นอารมณ์แห่งอรรถปฏิสัมพันธ์และนิรูตติปฏิสัมพันธ์ เป็นที่เลื่อมใสแห่งโลกีย์ชน ควรเชื่อถือ มีบทเข้าใจง่าย. **เกวลปรีปฺปญฺณํ** ครบถ้วนบริบูรณ์ ไม่บกพร่องทั้งอรรถและพยัญชนะ ไม่ต้องเพิ่มเติมอะไรเข้าไปอีก. **ปรีสุทฺถํ** บริสุทธิ์ เพราะปราศจากโทษ ไม่เศร้าหมอง ละทุกขในวิภวภูมิมุ่งหวังโลกามิส. **พุทฺทมจฺริยํ** พรหมจรรย์ที่ทรงประกาศคือไตรสิกขาและจริยาอันงดงามของผู้ประเสริฐ คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก. **ปกาเสตี** ทรงประกาศ แสดง เปิดเผยให้เห็นประจักษ์ ทำให้เข้าใจง่ายทั้ง อรรถและพยัญชนะ เป็นธรรมที่ควรบรรลุด้วยปริยัติและปฏิบัติ

สาธุ โข ปน :- การได้พบพระอรหันต์เช่นนี้เป็นความดีอย่างแท้จริง นำประโยชน์มาให้ นำความสุขมาให้

<p>[๒] อด โข เวรัญโช พุราหุณเณ, เณ ภควา, เตนุปลสงกมิ. อุปลสงกมิตวา ภควตา สทุธิ สมโมทมิ, สมโมทนิยํ กถิ สารณียํ วิตติสเรตฺวา เอกมนุตํ นิสีทมิ.</p>	<p>[๒] ต่อมา เวรัญชพราหุณณ์เดินทางไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับ พระผู้มีพระภาคพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึก ถึงกันและกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร</p>
---	---

ตถารูปานํ อรหตํ :- พระอรหันต์เช่นนี้ เป็นพระอรหันต์ในโลก บรรลุคุณวิเศษตามความเป็นจริง ปานพระโคตมผู้เจริญ

ทสฺสนํ โทติ :- การได้พบได้เห็นของเวรัญชพราหุณณ์ผู้ทำอภัยอาศัยไว้ว่า แม้เพียงสัมผัสตาทั้งสองที่แจ่มใสแล้วมองดู ย่อมเป็นความดี เป็นความประเสริฐสุด

[๒] **อด โข เวรัญโช พุราหุณเณ :-** ต่อมา คือครั้งนั้น เวลานั้น ขณะที่ตั้งใจแล้วเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

เณ ภควา เตนุปลสงกมิ (เตน อุปลสงกมิ) อุปลสงกมิตวา :- พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ที่ใด เวรัญชพราหุณณ์ เข้าไปเฝ้าแล้ว ณ ที่นั้น. **เณ เตน** ในที่นี้เป็น ตติยาริวัตติในอรรถสัตตมิ จึงแปลว่า ณ ที่ใด ณ ที่นั้น, อีกอย่างหนึ่ง **เณ เตน** นี้ เป็นตติยาริวัตติในอรรถเหตุ แปลว่าเพราะเหตุใด หมายถึง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยเหตุใด เวรัญชพราหุณณ์ก็เข้าไปเฝ้าด้วยเหตุที่เหมือนกัน เพราะมีความประสงค์จะบรรลุคุณวิเศษมีประการต่างๆ เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ผลิดอกออกผลอยู่เนื่องนิรันดร์ มวลหมู่ทิวาชาติ (สัตว์ตระกูลนกที่เกิด ๒ ครั้ง คือเกิดจากครรภ์และจากไข่) ต่างพากันบินเข้าไปหาเพื่อจิกกินผลที่สุกแล้วจะนั้น. บทว่า “**อุปลสงกมิ**” ท่านขยายความว่า “**คโต ไปเฝ้าแล้ว**”. บทว่า “**อุปลสงกมิตวา**” เป็นคำแสดงกาลที่สิ้นสุดแห่งการเข้าไปเฝ้า คือเข้าไปใกล้พระผู้มีพระภาคแล้ว

ภควตา สทุธิ สมโมทมิ :- พระผู้มีพระภาค พอตรัสถามถึงสุขและทุกข์เป็นต้นกับพราหุณณ์แล้ว ก็ทรงยินดีต่อการสนทนา พราหุณณ์ก็เช่นกัน ดูจน่าเย็นกับน้ำร้อนผสมกลมกลืนกันฉนั้น

สมโมทนิยํ กถิ :- ถ้อยคำอันบันเทิงใจ คือเวรัญชพราหุณณ์บันเทิงใจคำถามเป็นต้นว่า “**ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระองค์พออดทนได้ พอยังอภัยภาพให้เป็นไปได้หรือ พระสาวกของพระองค์ไม่อาพาธ ไม่มีทุกข์หรือ ยังคล่องแคล่ว ยังมีกำลัง และอยู่ผาสุกดีหรือ**” เช่นนี้เรียกว่า สัมโมทนิยกถา เพราะเป็นคำให้เกิดความรื่นเริง เกิดปีติและปราโมทย์ ฟังอยู่ก็เป็นสุข เป็นคำบริสุทธ์โดยพยัญชนะ

สารณียํ วิตติสเรตฺวา :- ถ้อยคำอันให้ระลึกถึงกัน คือถ้อยคำที่สมควรและควรให้ระลึกถึงตราบนานเท่านาน ระลึกถึงที่ไรก็เป็นสุข เป็นคำที่บริสุทธ์โดยอรรถ

เอกมนุตํ นิสีทมิ :- นั่งแล้ว ณ ที่สมควร คือเมื่อเวรัญชพราหุณณ์สนทนาด้วยถ้อยคำให้รำเริงบันเทิงใจพอให้ระลึกถึงกันแล้ว ประสงค์จะทูลถามประโยชน์แห่งการมาของตน จึงนั่งลง ณ ที่สมควร. **เอกมนุตํ** แสดงความเป็นนุ่งปกสังคิงค์ เป็นตติยาริวัตติในอรรถสัตตมิ. บุรุษผู้ฉลาดเข้าไปหาครูฐานีบุคคลด้วยอาการอย่างไร เวรัญชพราหุณณ์ก็เช่นนั้น ด้วยว่าตนเป็นผู้ฉลาดคนหนึ่ง จึงเข้าไปแล้วนั่ง ณ ที่สมควรของตน. คำว่า “**นั่ง ณ ที่สมควร**” หมายถึงการนั่งที่เว้นจากโทษของการเข้าไปนั่ง ๖ อย่าง คือ

- (๑) **อดิตุริ** นั่งไกลเกินไป เมื่อจะพูดก็ต้องพูดเสียงดัง
- (๒) **อจุจาสนฺนํ** นั่งใกล้เกินไป จะทำให้เบียดเสียดกัน
- (๓) **อุปริวาทํ** นั่งเหนื่อลม จะส่งกลิ่นรบกวนผู้อื่น
- (๔) **อุนฺตปฺปเทสํ** นั่งสูงกว่า เป็นการไม่เคารพ
- (๕) **อดิตสมฺมุขํ** นั่งตรงหน้า จะต้องจ้องหน้าเวลาสนทนา และกีดขวางผู้จะเข้าหาเช่นกัน
- (๖) **อดิตปฺจฺฉา** นั่งข้างหลัง จะไม่เห็นหน้า ทำให้ชะงัดมอง หรือหันไปหันมา พูดจากันไม่สะดวก

<p>เอกมนต์ นิสินโน โข เวรัญโซ พุราหุมนโณ ภควนฺโต เอตทโวจ “สุตฺตมเมตฺโต โภ โคตฺตม ‘น สมนโณ โคตโม พุราหุมนเณ ชินฺนเณ วุฑฺฒเณ มหุลลเก อทฺตคเต วโยอนุปฺตเต อภิวาเทติ วา, ปจฺจุจฺเจติ วา, อาสเนน วา นิมนฺเตตีติ. ตยิทฺถ โภ โคตฺตม ตเถว, น หิ ภวํ โคตโม พุราหุมนเณ ... ตยิทฺถ โภ โคตฺตม น สมฺปนฺนเมวา”ติ.</p> <p>“นาหนตฺโต (น อหํ ตํ) พุราหุมน ปสฺสामी สเทวเก โลเก สมารเก สพุรหุมนเณ สสุสมณ-</p>	<p>กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า พระสมณโคตม ไม่ยอมให้ ไม่ลูกรับ พวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วง กาลผ่านวัย หรือไม่เชื่อเชิญให้หนึ่ง เรื่องที่ข้าพเจ้าได้ ทราบมานั้นจริงทีเดียว ... (ซ้ำ) การที่ท่านพระโค ตมทำเช่นนั้น ไม่สมควรเลย”</p> <p>(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)</p> <p>“พราหมณ์ เรายังไม่เห็นใคร ไม่ว่าในโลก ไหนๆ (มนุษย์ เทวดา มาร พรหม) ในบริษัทไหนๆ</p>
--	---

ภควนฺโต เอตทโวจ (เอตฺ อโวจ) :- กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาค คือเมื่อเวรัญชพราหมณ์นั่ง ณ ที่สมควร แล้ว จึงกราบทูลคำที่ควรจะกราบทูล. เอตทโวจ ตัดสนธิออกเป็น เอตฺ อโวจ มีการอาเทศนิกหิตเป็น ท อักษรใน นิกหิตสนธิ

สุตฺตมเมตฺโต (สุตฺโต เม เอตฺโต) :- ข้อนี้ข้าพระองค์ได้ฟังมาแล้ว คือเป็นคำที่ควรกล่าวในบัดนี้ ท่านอธิบายศัพท์ว่า เอตฺโต มยา สุตฺโต

โภ โคตฺตม :- พระโคตมผู้เจริญ เป็นคำที่เวรัญชพราหมณ์เรียกพระผู้มีพระภาคด้วยความเคารพที่ไม่พิเศษกว่า สมณะอื่นๆ เพราะการเรียกใครด้วยชื่อและด้วยโคตรนั้น เป็นคำที่ไม่สุภาพ ไม่เคารพนัก แต่เมื่อเคารพเพราะการได้ฟัง ธรรมเป็นต้นแล้ว จึงเปลี่ยนคำเรียกใหม่ว่า ภวนฺเต

น สมนโณ โคตโม :- น เป็นนิบาตใช้ในอรรถปฏิเสบทเหล่านี้คือ น อภิวาเทติ ไม่ไหว, น ปจฺจุจฺเจติ ไม่ลูกรับ, น อาสเนน นิมนฺเตติ ไม่เชื่อเชิญให้หนึ่ง. เป็นคำที่พราหมณ์ได้ยินมาแล้วนำมากล่าวหาพระผู้มีพระภาคต่อ

พุราหุมนเณ :- เป็นพราหมณ์โดยชาติ คือผู้เกิดในวรรณพราหมณ์ ผู้สวดคัมภีร์เวท. **ชินฺนเณ :-** เป็นคนแก่ ชรา หลังค่อม เกิดก่อน และมีอายุยืนยาว คือแก่มาแล้วอยู่ในฐานะที่ผู้อื่นควรกราบไหว้. **วุฑฺฒเณ :-** ผู้ถึงความเจริญ ด้วยวัยและด้วยวุฒิ คือเจริญทั้งวัยและวุฒิ เป็นที่นับหน้าถือตา มีชื่อเสียงปรากฏว่าเป็นผู้มีศีลและมารยาทอันดีงาม. **มหุลลเก :-** เป็นผู้แก่โดยชาติ เพราะเกิดมานาน มีทรัพย์สมบัติมาก. **อทฺตคเต :-** เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัยมานาน คืออยู่มานานถึง ๒-๓ รัชกาลแล้ว ไม่เคยมีชื่อเสียงเสียหาย มีจริยาวัตรอันดี. **วโยอนุปฺตเต :-** ผู้ย่างเข้าปัจฉิมวัย คือวัยสุดท้าย แก่ถึงที่สุด

น อภิวาเทติ วา, น ปจฺจุจฺเจติ วา, น อาสเนน นิมนฺเตติ :- ไม่กราบไหว้ หรือไม่ลุกขึ้นต้อนรับ หรือไม่ เชื่อเชิญให้หนึ่งบนอาสนะที่สมควร คือไม่ทำสามมีจิกรรมเลยสักอย่าง. วาศัพท์ที่อยู่ในประโยคนี้ ใช้ในอรรถวิภาวณะ ทำให้ปรากฏแก่ชาวโลก

ตยิทฺถ โภ โคตฺตม ตเถว :- ท่านพระโคตม เรื่องที่ได้ฟังมานั้นจริงทีเดียว คือพราหมณ์กล่าวร้ายข้อความเดิมว่า พระผู้มีพระภาคไม่กราบไหว้ ไม่ลูกรับ พราหมณ์ผู้แก่เฒ่า ผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมานาน ทั้งไม่เชื่อเชิญให้หนึ่งอาสนะนั้น เมื่อได้มาพบ ได้สนทนา ได้ถามทุกข์สุขกันแล้ว เห็นว่าเป็นจริงดังที่เขากล่าวหา. **ตยิทฺถ** ตัดสนธิออกเป็น ตํ อิทฺถ มีการลบนิกหิตแล้วลง ยุ อาคม

ตยิทฺถ โภ โคตฺตม น สมฺปนฺนเมว :- ท่านพระโคตม การที่ท่านไม่ทำเช่นนั้น ไม่สมควรเลย คือเวรัญชพราหมณ์ ดำเนินพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ไม่ทำสามมีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นเช่นนั้น ถือว่าไม่สมควรเลย

นาหนตฺโต พุราหุมน ปสฺสामी ... วิปเตยฺย :- พระผู้มีพระภาคไม่ทรงดำเนินหรือกล่าวโทษเวรัญชพราหมณ์เลย

พราหมณินยา ปชาย สเทวมนุสสาย, ยมห์
อภิวาเทยย์ วา, ปจจุญเจยย์ วา, อาสเนน
วา นิมนเตยย์. ยํ หิ พราหมณ ตถาคโต
อภิวาเทยย วา, ปจจุญเจยย วา, อาสเนน
วา นิมนเตยย, มุทุธาปี ตสฺส วิปเตยยา”ติ.

[๓] “อรสรูป ภาว โคตโม”ติ.

“อดฺธิ เขวส พราหมณ ปริยาโย, เยน
มํ ปริยาเณน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย ‘อร
สรูป สมฺโน โคตโม’ติ.

เย เต พราหมณ รูปฺรสา สทฺทฺรสา
คนฺธฺรสา รสฺรสา โผฏฺฐพฺพรสา, เต ตถาคตฺส
ปหิณา อุจฺฉินฺนฺมฺลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา
อายตี อนุปฺปาทมฺมา. อยํ โข พราหมณ

(หมู่สัตว์ สมณพราหมณ์ เทวดา มนุษย์) ที่เราควร
จะไหว้ ควรลุกับหรือเชื่อเชิญให้หนึ่ง เพราะวาทถาคต
ไหว้ ลุกับ หรือเชื่อเชิญผู้ใดให้หนึ่ง ศีระะของผู้นั้น
จะต้องขาดตกไป”

พราหมณ์กล่าวหา ๘ ข้อ

[๓] “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีรส”

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

“พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่
.... (ซ้ำ)

เพราะรส คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ตถาคตละได้หมดสิ้น ตัดรากถอนโคน เหมือน
ต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่
ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ข้อที่เขากล่าวหาเรา

ที่กล่าวยกตนข่มท่าน มีแต่อาศัยความเยือกเย็นแห่งพระมหากรุณา ประสงค์จะกำจัดความไม่รู้ของพราหมณ์นั้น
จึงตรัสตอบพราหมณ์ว่า “พราหมณ์ ทั้งในโลกนี้ เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ เรายังไม่เห็นบุคคลผู้ที่เราควรกราบไหว้ ควรลุกับ หรือควรเชื่อเชิญให้หนึ่งเลย เพราะเมื่อตถาคตกราบไหว้
ลุกับ หรือเชิญผู้ใดให้หนึ่ง ศีระะของผู้นั้นจะขาดตกไป”.

คำว่า “นาหนัด” นี้มีอธิบายว่า “เราแม้ตรวจดูอยู่ด้วยจักษุคือสัพพัญญุตญาณซึ่งไม่มีอะไรขัดขวางแล้ว ยังไม่เห็น
ใครเลยที่ควรกราบไหว้ ลุกับ เชื่อเชิญให้หนึ่ง หรือแม้เราได้บรรลุสัพพัญญุตญาณในวันนี้แล้ว ไม่เห็นใครที่ควรนอบน้อม
ไม่น่าอัศจรรย์เลย แม้ทำวมหาพรหมผู้เป็นพระชีณาสพมีอายุหนึ่งหมื่นหกพันกัป ได้ประคอง อัญชลิต่อนรับเราด้วยโสมนัส
ว่า ท่านเป็นมหาบุรุษในโลก ท่านเป็นผู้เลิศในโลก เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุดในโลก ผู้เยี่ยมกว่าท่านไม่มี เราจึงไม่เห็น
ผู้ที่เราควรกราบไหว้ เพราะเมื่อเราทำสามิจกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นต่อผู้ใด ศีระะของผู้นั้นจะต้องขาดตกลงพื้นดิน
ในขณะนั้น ดุจผลตาลร่วงหล่นจากขั้วในยามราตรีจะนั้น

[๓] อรสรูป ภาว โคตโม :- เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงเช่นนั้น พราหมณ์ก็จับเอาใจความที่ผู้เป็นเชฏฐ
บุรุษในโลกกล่าวไม่ได้ เพราะมีปัญญาน้อย จึงกล่าวหาพระพุทธองค์ต่อไปอีกว่า “ท่านพระโคตมเป็นผู้ไม่มีรส” เพราะ
พราหมณ์เข้าใจว่า การที่ชาวโลกกราบไหว้กัน ลุกับกัน หรือเชื่อเชิญกันให้หนึ่ง เป็นสามัคคีรส จึงกล่าวหาพระผู้มีพระ
ภาคว่า เป็นผู้ไม่มีรส

อดฺธิ เขวส พราหมณ :- พราหมณ์ เหตุนั้นมีอยู่แล้ว, อดฺธิ เป็นกิริยาแปลว่า มีอยู่, เขวส เป็นสนธิ
ตัดบทออกเป็น โข + เอส, เอส มาจาก เอโส มีการลบ โอ แล้วลง อ อาคม ด้วยสูตร โลปญจ ตฺตฺรภากาโร

ปริยาโย :- ปริยายคัพพ์มีอรรถ ๖ อย่างคือ การณะ (เหตุ), เทสนา (พระธรรมเทศนา), วาระ (วาระ ครั้ง
คราว), เววจนะ (คำไวพจน์), ปการะ (ประเภท), อวสระ (โอกาส). ในที่นี้หมายถึงเอาอรรถเหตุ เช่น อิมินาปิ โข เต
ราชญฺณ ปริยาเณน เอวํ โหตุ มหาบพิตร เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงเป็นเช่นนั้น, เอโส โข ปริยาโย อดฺธิ เหตุ
นี้มีอยู่

เย เต ... อนุปฺปาทมฺมา :- พระพุทธองค์ตรัสว่า “พราหมณ์ เขากล่าวหาเราถูกต้องว่า ‘ท่านพระโคตม เป็น

<p>ปริยาโย, ... โน จ โช ยํ ตวํ สนุถาย วเทสี”ติ.</p> <p>[๔] “นิพโกโค ภวํ โคตโม”ติ.</p> <p>“อตฺถิ เขวส พุราหฺมณฺ ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเยน สมฺมา วทมาโน วทเยย ‘นิพโกโค สมโณ โคตโม’ติ. เย เต พุราหฺมณ รูปโกคา สทฺทโกคา คนฺธโกคา รสโกคา โยจฺจ พุพฺพโกคา, เต ตถาคตฺสฺส ปหีนา อฺจุฉินฺนมุลา ตาลาวตฺตูกตา อนภาวํกตา อายตี อนุปฺปาทมฺมา. อยํ โช พุราหฺมณ ปริยาโย, ... โน จ โช ยํ ตวํ สนุถาย วเทสี”ติ.</p>	<p>นั่นมีมูลอยู่ ... แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”</p> <p>(พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า)</p> <p>[๔] “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีสมบัติ”</p> <p>(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)</p> <p>“พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ .... (ซ้ำ) เพราะตถาคตละสมบัติคือ รูป เสียง กลิ่น รส โยจฺจัพพะได้หมดสิ้น ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”</p>
--	---

ผู้ไม่มีรส’ เพราะเหตุใด เหตุนั้นมีอยู่แล้ว”. ปริยายหรือเหตุนั้น เป็นอย่างไร พราหมณ์ ตถาคตละรสในรูป เสียง กลิ่น รส โยจฺจัพพะได้แล้ว อธิบายว่า รสในรูป เสียง กลิ่น รส โยจฺจัพพะ คือความยินดีในกามสุขย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนทั้งหลาย แม้จะสมมุติว่าเป็นผู้ประเสริฐด้วยอำนาจ ชาติ และอุบัติ แต่ยังยินดี เพลิดเพลิน กำหนดในอารมณ์ทั้งหลายมีรูป ปารมณฺ์เป็นต้น รสที่จุดรั้งโลกนี้ไว้เหมือนผูกที่คอ และบัณฑิตชาวโลกเรียกรสชนิดนี้ว่า “สามัคคีรส” เพราะถ้ามีความพร้อมเพรียงแห่งวัตถุและอารมณ์เป็นต้น ก็จะสามารถเกิดขึ้นได้ รสทั้งหมดที่ว่ามานั้น ตถาคตละได้แล้ว

เต ตถาคตฺสฺส ปหีนา :- รสในรูปเป็นต้นเสื่อมไปจากจิตสันดานของพระตถาคตแล้ว หรือพระตถาคตละได้แล้ว **ตถาคตฺสฺส** ในอรรถนี้เป็นฉัฏฐีวิภักติในอรรถตติยา แปลว่า อันพระตถาคตละได้แล้ว. ที่เป็นเช่นนั้นเพราะว่า รสในรูปเป็นต้น มีรากเหง้ามาจากตัณหาและอวิชชา อันพระตถาคตละได้ด้วยศรัทธาคืออริยมรรค

อฺจุฉินฺนมุลา :- ตัดรากถอนโคน ให้เหลือแต่พื้นที่ว่างเปล่า ทำจิตสันดานให้เป็นเพียงที่ตั้งแห่งรูปเป็นต้น โดยถือว่าเคยเป็นที่เกิดมาก่อนเท่านั้น. **तालาวตฺตูกตา :-** ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วงงอกขึ้นอีกไม่ได้

อนภาวํกตา :- ทำให้ไม่งอกขึ้นอีกในภายหลัง คือทำโดยอาการที่รสในรูปเป็นต้นจะไม่สามารถเกิดมีขึ้นได้ในภายหลัง. **อนภาวํกตา** ตัดบทออกเป็น **อนู อภาวํ กตา** ในบางที่มีรูปเป็น **อนภาวํกตา** ถึงความไม่มีอีกในภายหลัง.

อายตี อนุปฺปาทมฺมา :- มีสภาพไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป เมื่อรูปเป็นต้นไม่มี รสในรูปจักมีได้อย่างไร

อยํ โช พุราหฺมณฺ ปริยาโย :- พราหมณ์ บุคคลกล่าวหาเราอยู่ว่า ... เหตุนี้มีอยู่จริง

โน จ โช ยํ ตวํ สนุถาย วเทสี :- แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง คือเหตุที่ท่านกล่าวหาหมายเอาอันไม่มี สามัคคีรสที่พราหมณ์กล่าวถึง หามิแก่พระตถาคตไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น พราหมณ์ก็กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคต่อไปอีกว่า

[๔] **นิพโกโค ภวํ โคตโม :-** เมื่อพราหมณ์ไม่สามารถกล่าวหาพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้ไม่มีรสได้ จึงกล่าวหาอีกว่า ท่านพระโคตมเป็นคนไม่มีสมบัติ คือพราหมณ์เข้าใจว่า สามัญยกรรมมีการกราบไหว้ผู้เจริญด้วยเป็นต้น เป็นสมบัติในโลก จึงกล่าวเช่นนั้น

อตฺถิ ... วเทสี :- พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาเห็นพระองค์เองว่า เป็นผู้ไม่มีโภคะ คือการบริโภครูปารมณฺ์เป็นต้น ด้วยฉันทราคะเหมือนสัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสรับรองว่า “พราหมณ์ ตามที่เขากล่าวหาเรานั้นถูกต้องแล้ว แต่

<p>[๕] “อภิกขิยาโท ภว โคตโม”ติ.</p> <p>“อตุถิ เขตส พุราหุณ ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเณน สมมา วทมาโน วเทยเย ‘อภิกขิยาโท สมโณ โคตโม’ติ. อหณฺหิ พุราหุณ อภิกขิยํ วทามิ กายทฺวจฺจริตฺตสฺส วจฺจิทฺตสฺส มโนทฺวจฺจริตฺตสฺส, อเนกวิหิตานํ ปาปกานํ อกฺุสฺสานํ ฐมฺมานํ อภิกขิยํ วทามิ. อຍံ โข พุราหุณ ปริยาโย, ... โน จ โข ยํ ตฺวํ สนฺธาย วเทสํ”ติ.</p> <p>[๖] “อุจฺเจทฺวาโท ภว โคตโม”ติ.</p> <p>“อตุถิ เขตส พุราหุณ ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเณน สมมา วทมาโน วเทยเย ‘อุจฺเจทฺวาโท สมโณ โคตโม’ติ. อหณฺหิ พุราหุณ อุจฺเจทํ วทามิ ราคสฺสฺส โทสฺสฺส โมหสฺส, อเนกวิหิตานํ ปาปกานํ อกฺุสฺสา</p>	<p>(พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า)</p> <p>[๕] “ท่านพระโคตม สอนไม่ให้ทำ” (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)</p> <p>“พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ ... (ซ้ำ) เพราะเราสอนไม่ให้ทำกายทฺวจฺจริตฺตสฺส วจฺจิทฺตสฺส มโนทฺวจฺจริตฺตสฺส ตลอดถึงการไม่ให้ทำบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”</p> <p>(พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า)</p> <p>[๖] “ท่านพระโคตม สอนให้ทำลาย” (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)</p> <p>“พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ ... (ซ้ำ) เพราะเราสอนให้ทำลายราคะ โทสะ โมหะ ตลอดถึงให้ทำลายบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ ข้อที่เขา กล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”</p>
--	--

ไม่ใช่สิ่งที่ท่านหมายเอา”

[๕] อภิกขิยาโท ภว โคตโม :- พราหมณ์เห็นว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำกรรมคือมารยาทสำหรับสกุล มีการกราบไหว้ชนผู้เจริญกว่าเป็นต้น ที่ชาวโลกเขาพากันทำเพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม จึงกล่าวหาพระพุทธรองค์ว่า “ท่านพระโคตมสอนไม่ให้ทำ”

อตุถิ ... วเทสสิ :- เมื่อพระผู้มีพระภาคพิจารณาเห็นว่า การไม่ทำกายทฺวจฺจริตฺตสฺส เป็นต้นมีอยู่ในพระองค์จริง จึงตรัสรับว่า “ที่เขากล่าวหาเรานั้นถูกต้องแล้ว เจตนาที่จะพรากชีวิตสัตว์ ถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ได้ให้ และประพฤตินิโครงธรรม อันเป็นกายทฺวจฺจริตฺตสฺส ๓ ตถาคตวันชาติแล้ว เจตนาในการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบคาย และพูดเพ้อเจ้อ อันเป็นวจฺจิทฺตสฺส ๔ ตถาคตวันชาติแล้ว ความโลภอยากได้ การบงการผู้อื่น และความเห็นผิด อันเป็นมโนทฺวจฺจริตฺตสฺส ๓ ตถาคตวันชาติแล้ว อกฺุสฺสแมฺหฺล่อื่น ตถาคตวันชาติแล้ว” พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาเห็นพระองค์เองว่า เป็นผู้ไม่มีเจตนาทำอกุศลกรรมบถ มีกายทฺวจฺจริตฺตสฺส เป็นต้น จึงตรัสรับรองว่า “พราหมณ์ ตามที่เขากล่าวหาเรานั้นถูกต้องแล้ว แต่ไม่ใช่สิ่งที่คุณหมายเอา”

[๖] อุจฺเจทฺวาโท ภว โคตโม :- พราหมณ์เห็นว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำสามิจกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น คิดว่า “อาศัยพระผู้มีพระภาคนี้ แบบแผนประเพณีของโลกนี้ จักถูกทำลายจนขาดสูญ” จึงกราบทูลว่า “ท่านพระโคตม สอนให้ทำลาย”

อตุถิ ... วเทสสิ :- เมื่อพระผู้มีพระภาคพิจารณาเห็นว่า พระองค์สอนให้ทำลายจริง คือสอนให้ทำลายราคะอันเป็นไปในกามคุณ ๕ ในจิตตูปบาทอันประกอบด้วยโลภมูลจิต ๘ ดวง สอนให้ทำลายโทสะอันเกิดขึ้นในอกุศลจิต ๒ ดวง ด้วยอนาคามิมรรค สอนให้ทำลายโมหะอันเกิดจากอกุศล ๒ ดวง ด้วยอรหัตตมรรค และสอนให้ทำลายอกุศลที่เหลือ

นํ ฌมมานํ อุจฺเจทํ วทามิ. อัย โข พุ
รฺราหุมนฺ ปรียาโย, ... โน จ โข ยํ ตวํ
สนฺธาย วเทสี”ติ.

[๗] “เชคุจฺฉี ภาวํ โคตโม”ติ.

“อตุถิ เชวส พุรฺราหุมนฺ ปรียาโย, เยน
มํ ปรียาเยน สมฺมา วทมานो วเทยเย
‘เชคุจฺฉี สมฺโณ โคตโม’ติ. อหฺนฺหิ พุรฺราหุมนฺ
ชิคุจฺฉามิ กายทฺวจฺจริเตน วจีทฺวจฺจริเตน มโน-
ทฺวจฺจริเตน, อนนฺกวิหิตานํ ปาปกานํ อกฺุสลานํ
ฌมมานํ สมฺมาปตฺติยา ชิคุจฺฉามิ. อัย โข
พุรฺราหุมนฺ ปรียาโย, ... โน จ โข ยํ ตวํ
สนฺธาย วเทสี”ติ.

[๘] “เวณยิโก ภาวํ โคตโม”ติ.

“อตุถิ เชวส พุรฺราหุมนฺ ปรียาโย, เยน
มํ ปรียาเยน สมฺมา วทมานो วเทยเย
‘เวณยิโก สมฺโณ โคตโม’ติ. อหฺนฺหิ พุรฺราหุมนฺ
วินยาย ฌมฺมํ เทเสมิ รากสฺสฺสฺส โทสฺสฺส
โมหสฺส, อนนฺกวิหิตานํ ปาปกานํ อกฺุสลานํ

(พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า)

[๗] “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างรังเกียจ”

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

“พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่
... (ข้า) เพราะเราช่างรังเกียจกายทุจริต วจิตุจริต
มโนทุจริต และบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ ข้อที่เขากล่าว
หาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

(พราหมณ์กราบทูลต่อไปว่า)

[๘] “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างกำจัด”

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

“พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่
... (ข้า) เพราะเราแสดงธรรมเพื่อกำจัดราคะ โทสะ
โมหะ และบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ ข้อที่เขากล่าวหา
เรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

จากโลกะ โทสะ โมหะ ทั้ง ๓ นั้น ด้วยมรรค ๔ ตามสมควร จึงตรัสรับว่า “พราหมณ์ ตามที่เขากล่าวหาเรานั้นถูกต้อง
แล้ว แต่ไม่ใช่สิ่งที่ท่านกล่าวถึง”

[๗] เชคุจฺฉี ภาวํ โคตโม :- พราหมณ์เข้าใจว่า พระผู้มีพระภาคคงจะทรงรังเกียจมารยาทสำหรับสกุล มีการ
กราบไหว้ผู้เจริญวัยกว่าเป็นต้น จึงกราบทูลว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างรังเกียจ”

อตุถิ ... วเทสิ :- เมื่อพระผู้มีพระภาคพิจารณาเห็นว่า พระองค์เป็นคนช่างรังเกียจจริง คือทรงรังเกียจ ทรง
ละอายต่อการทำกายทุจริต ๓ วจิตุจริต ๔ มโนทุจริต ๓ อันเป็นอกุศลธรรม จึงตรัสรับว่า “พราหมณ์ ตามที่เขา
กล่าวหาเรานั้นถูกต้องแล้ว แต่ไม่ใช่สิ่งที่ท่านกล่าวถึง”. ส่วนบทว่า กายทฺวจฺจริเตน เป็นต้น เป็นตติยวิภักติในอรรถ
ทุกติยา

[๘] เวณยิโก ภาวํ โคตโม :- พราหมณ์เข้าใจว่า พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ช่างกำจัด ไม่ทรงทำกรรมมีการกราบไหว้
เป็นต้น จึงกราบทูลว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างกำจัด คือทรงทำกรรมที่ควรทำแก่ผู้ประเสริฐในโลกนี้ให้พินาศไปแล้ว
ยังไม่ทำสามิจิกรรมอีก พระโคตมนี้จึงควรถูกกำจัด ควรถูกข่มขี่”. บทว่า เวณยิโก มาจาก วินย + ฌิก เมื่อลบ ญ
แล้ว วุทธิ อี เป็น เอ, วินย แปลว่ากำจัด คือทำให้พินาศ มีวิเคราะห์ว่า “วินยตีติ วินโย, วินาเสติ, วินโย เอว
เวณยิโก. วินยํ วา อรหตีติ เวณยิโก, นิคฺคหํ อรหติ. วินยาย ฌมฺมํ เทเสตีติ เวณยิโก ผู้กำจัด ชื่อว่าวินยะ

<p>ธมฺมานํ วินยาย ธมฺมํ เทเสมิ. อัย โข พฺราหฺมณ ปฺริยาโย, ... โน จ โข ยํ ตวํ สนฺธาย วเทสี”ติ.</p> <p>[๙] “ตปสฺสี ภวํ โคตโม”ติ.</p> <p>“อตุถิ เขตฺส พฺราหฺมณ ปฺริยาโย, เยน มํ ปฺริยาเยน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย ‘ตปสฺสี สมฺโน โคตโม’ติ. ตปณียาหํ พฺราหฺมณ ปาปกํ อกุสเล ธมฺเม วทามิ กายทฺวจฺริตํ วจิทฺวจฺริตํ มโนทฺวจฺริตํ. ยสฺส โข พฺราหฺมณ ตปณียา ปาปกํ อกุสลา ธมฺมา ปหีนา, อุจฺฉินฺนมุลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา आयตฺติ อนุปฺปาทธมฺมา, ตมฺหํ ‘ตปสฺสี’ติ วทามิ. ตถาคตฺสฺส โข พฺราหฺมณ ตปณียา ... อัย โข พฺราหฺมณ ปฺริยาโย, ... โน จ โข ยํ ตวํ สนฺธาย วเทสี”ติ.</p> <p>[๑๐] “อปคพฺโภ ภวํ โคตโม”ติ.</p> <p>“อตุถิ เขตฺส พฺราหฺมณ ปฺริยาโย, เยน มํ ปฺริยาเยน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย</p>	<p>(พฺราหฺมณํกราบทูลต่อไปว่า)</p> <p>[๙] “ท่านพระโคตมเป็นคนช่างเผลอลาญ” (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)</p> <p>“พฺราหฺมณ ข้อย์ที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่... (ข้า) เพราะเรากล่าวถึงบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือกายทฺวจฺริต วจิทฺวจฺริต มโนทฺวจฺริตว่าเป็นสิ่งที่ควรเผลอลาญ พฺราหฺมณ เราเรียกคนที่ละบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่ควรเผลอลาญ ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ว่า เป็นคนช่างเผลอลาญ ตถาคตละบาปอกุศลธรรมต่างๆ ที่ควรเผลอลาญได้หมดสิ้น ข้อย์ที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”</p> <p>(พฺราหฺมณํกราบทูลต่อไปว่า)</p> <p>[๑๐] “ท่านพระโคตมเป็นคนไม่ผิดไม่เกิด” (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)</p> <p>“พฺราหฺมณ ข้อย์ที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราเรียกคนที่ละการอยู่ในครุภคและการเกิด</p>
--	--

คือผู้ทำให้พินาศ, วินยะนั้นแหละ ชื่อว่าเวณยิกะ. หรือผู้ควรซึ่งการกำจัด ชื่อว่าเวณยิกะ คือผู้ควรข่มขี่. ผู้แสดงธรรมเพื่อการกำจัด ชื่อว่าเวณยิกะ. พระผู้มีพระภาคเป็นผู้อำนาจกิเลสมีรากะเป็นต้น จึงชื่อว่าเวณยิกะ”

อตุถิ ... วเทสิ :- เมื่อพระผู้มีพระภาคพิจารณาเห็นว่า พระองค์เป็นคนช่างกำจัดกิเลสมีรากะเป็นต้น จึงตรัสรับว่า “พฺราหฺมณ ตามที่เขากล่าวหาเรานั้นถูกต้องแล้ว แต่ไม่ใช่สิ่งที่ท่านหมายเอา”

[๙] ตปสฺสี ภวํ โคตโม :- พฺราหฺมณเข้าใจว่า พระผู้มีพระภาคเผลอลาญเหล่าชนผู้เจริญวัยผู้ทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น ไม่ทำท่านเหล่านั้นให้ยินดี ให้ร่าเริง มีแต่ทำให้เดือดร้อน ให้ขัดเคือง ให้เกิดความ โทมนัสเท่านั้น อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นคนกำพรว้าไม่มีมารยาทของคนดี จึงกล่าวหาว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนช่างเผลอลาญ”

ตปสฺสี :- มาจาก ตป + สี ปัจจัยในอัสสัถิตัทธิต มีการซ้อน สฺ จึงมีรูปเป็น ตปสฺสี, มีวิเคราะห์ว่า “ตปตฺติ ตป, โรเสติ วิหเสติ. ตป อสฺส อตุถิตฺติ ตปสฺสี. ตปนฺตฺติ วา ตป, อกุสลธมฺมา. เต ตป อสฺสี นิรฺสฺสี ปหาสิ วิทฺธเสตฺติ ตปสฺสี ธรรมที่เผลอลาญ ชื่อว่าตปะ คือรบกวน เบียดเบียน, ผู้มีธรรมที่เผลอลาญ ชื่อว่าตปสฺสี. หรือธรรมที่เผลอลาญ ชื่อว่าตปะ ได้แก่อกุศลธรรม, ผู้ทำลายอกุศลธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าตปสฺสี”

อตุถิ ... วเทสิ :- พระผู้มีพระภาคจึงตรัสรับว่า “พฺราหฺมณ ตามที่เขากล่าวหาเรานั้นถูกต้องแล้ว แต่ไม่ใช่สิ่งที่ท่านหมายเอา”

[๑๐] อปคพฺโภ :- พฺราหฺมณเข้าใจว่า ผู้ทำกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น ย่อมได้ปฏิสนธิในเทวโลก ส่วนพระ

‘อปคพฺโภ สมโณ โคตโม’ติ. ยสฺส โข พฺราหฺมณ อายตี คพฺภเสยฺยา ปุณฺพวาทิ ภิหฺนํ, อุจฺฉินฺนํมฺลา ตาลาวตฺถุ- กตา อนภาวํกตา อายตี อนุปฺปาทธมฺมา, ตมฺหํ ‘อปคพฺโภ’ติ วทามิ. ตถาคตฺสฺส โข พฺราหฺมณ อายตี ... อโย โข พฺราหฺมณ ปริยาโย, ... โน จ โข ยํ ตวํ สนฺธาย วเทสิ”.

[๑๑] เสยฺยถาปิ พฺราหฺมณ กุกฺกุฏียา อณฺุทานิ อฏฺฐ วา ทสฺ วา ทฺวาทสฺ วา, ตานสฺสุ กุกฺกุฏียา สมฺมา อธิสฺยิตานิ, สมฺมา ปริเสทิตานิ, สมฺมา ปริภาวิตานิ. โย นฺุ โข เตสํ กุกฺกุฏฺจฺฉนาปกาณํ ปจฺมตฺรํ

ใหม่ได้หมด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ว่า เป็นคนไม่ผิดไม่เกิด ตถาคตและการ อยู่ในครุฑและการเกิดใหม่ได้หมดสิ้นแล้ว ข้อที่เขา กล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”

ทรงอุปมาด้วยลูกไก่

[๑๑] “พราหมณ์ ไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่กกหรือฟักดีแล้ว ลูกไก่ตัวที่ใช้เล็บ หรือจะงอยปากทำลายกระเปาะ ไข่ออกมาได้ก่อน

ผู้มีพระภาคไม่ทำกรรมเช่นนั้น จึงกล่าวหาว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่ผิดไม่เกิด”. อปคพฺโภ มีวิเคราะห์ว่า “คพฺภ โด อปคโติ อปคพฺโภ ผู้ปราศจากครุฑ ชื่อว่าอปคัพภะ คือผู้ไม่สมควรอุบัติในเทวโลก, ภิหฺนํ วา คพฺโภ อสฺสาติ อปคพฺโภ หรือผู้มีครุฑแล้ว ชื่อว่าอปคัพภะ คือผู้เหินห่างจากครุฑในเทวโลก ได้แต่ครุฑแล้ว” พราหมณ์เห็นว่า พระพุทธเจ้าไม่เกิดในเทวโลก แต่มาเกิดในครุฑของมนุษย์โลก จึงเป็นผู้มีครุฑแล้ว ไม่ได้ผิดได้เกิดในเทวโลก

ยสฺส โข พฺราหฺมณ ... ภิหฺนํ :- พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พราหมณ์ เราละ เรากำจัดครุฑในอนาคตและการเกิดในภพใหม่ได้แล้วด้วยมรรคอันยอดเยี่ยม”

คพฺภเสยฺยา ปุณฺพวาทิ ภิหฺนํ :- ในกำเนิด ๔ นั้น คพฺภเสยฺยา หมายถึงลาพุชะ ส่วน ปุณฺพวาทิ ภิหฺนํ หมายถึงอัญชชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ, อีกอย่าง คพฺภเสยฺยา คือการนอนอยู่ในครุฑของสัตว์ ปุณฺพวาทิ ภิหฺนํ คือการเกิดในภพใหม่ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสรับว่า “พราหมณ์ ตามที่เขากล่าวหาท่านนั้นถูกต้องแล้ว แต่ไม่ใช่สิ่งที่ท่านกล่าวถึง”

[๑๑] เสยฺยถาปิ :- พระผู้มีพระภาคทรงเป็นพระธรรมิสสระ ธรรมราชา ธรรมสามี ทรงทอดพระเนตรดูผู้ต่ำอยู่ ด้วยอัชฌาสัย ๘ มีคำว่า พระองค์เป็นผู้ไม่มีรสเป็นต้น ด้วยสายพระเนตรอันเยือกเย็นด้วยพระมหากรุณา ทรงกำจัด ความมืดในหทัยของพราหมณ์ ดูดวงจันทร์ในวันเพ็ญ และดวงดวงอาทิตย์ในสทรกาล (ฤดูใบไม้ร่วง คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒) ลอยอยู่บนท้องฟ้าปราศจากเมฆฝน แสงตลอดซึ่งธรรมธาตุอันถึงความงามแห่งพระธรรมเทศนา ทรงประกอบด้วยตาที่คุ้นอันไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม ๘ ทรงมีจิตเสมอด้วยแผ่นดินใหญ่ ทรงดำริว่า “พราหมณ์นี้ทราบแต่ว่าตนเป็นใหญ่ เพราะมีผมหงอก ฟันหัก หนังเหี่ยวเป็นต้นเท่านั้น แต่ไม่ทราบว่าตน มีชาติติดตาม ชราจริงวัย พยาธิครอบงำ มรณะกำจัด เป็นจุดด้อยในวัฏฏะอันจะต้องตายในวันนี้ เกิดเป็นเด็กแบเบาะในวันพรุ่งนี้อีก พราหมณ์นี้มาสู่สำนักของเราด้วยความอดสาหะมาก ขอให้การมาของเขานั้น จงเป็นไปพร้อมกับประโยชน์เถิด” เมื่อจะทรงแสดงความรักที่พระองค์เป็นผู้เกิดก่อนซึ่งหาผู้เทียมทานมิได้ในโลกนี้ จึงแสดงธรรมพร้อมกับการอุปมา แก่พราหมณ์โดยนัยว่า “เสยฺยถาปิ” เป็นต้น. เสยฺยถาปิ เป็นนิบาตบทลงในอรรถยกอุปมาขึ้นแสดง

กุกฺกุฏียา อณฺุทานิ อฏฺฐ วา ทสฺ วา ทฺวาทสฺ วา :- ไข่ของแม่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่พระพุทธองค์ตรัสเอาจำนวนหลายอย่างเช่นนี้ ฟังทราบว่าเป็นสำนวนโวหารที่มีความสละสลวยในทางโลก จะหมายถึงอะไรก็ฟังก็ได้เหมือนกัน

<p>ปาทนขลิชขาย วา มุขตฺถุทเกน วา อนุท- โกสํ ปทาเลตฺวา โสตุถินา อภินิพฺพิชฺฌเมยฺย, กินฺติ สุวาสฺส วจฺนีโย ‘เชฏฺโง วา กนิฏฺโง วา’ติ. ‘เชฏฺโง’ติสฺส โภ โคตฺม วจฺนีโย, โส หิ เนสํ เชฏฺโง โหตีติ.</p> <p>เอวเมว โข อหํ พฺราหฺมณ อวิชฺชาคตฺตาย ปชฺขาย อนุทฺถุทตฺตาย ปริโยนทฺธตฺตาย อวิชฺชนฺทฺโกสํ ปทาเลตฺวา, เอโกว โลเก อนุตฺตรํ สมฺมา-</p>	<p>โดยสวัสดิ์ ควรเรียกมันว่า เป็นตัวพี่ หรือตัวน้อง” “ควรเรียกว่าพี่ เพราะมันแก่กว่าเขา”</p> <p>“เช่นเดียวกันนั้นแหละพราหมณ์ ในขณะที่ หมู่สัตว์ ถูกกระเปาะไขคืออวิชาห่อหุ้มอยู่ เราได้ ทำลายกระเปาะไขคืออวิชา ผู้เดียวเท่านั้นสำเร็จ</p>
---	--

ตานสฺสุ :- ดัดบทออกเป็น ตานิ + อสฺสุ มีความหมายเท่ากับ ตานิ อนุทฺทานิ ภเวยฺย ไขเหล่านั้นมีอยู่
กุกฺกุฏียา สมฺมา อธิสฺยิตานิ :- ไขหลายฟองที่แม่ไก่ตัวให้กำเนิดนั้นทางปีกออกนอนกอยู่ข้างบนให้ความ
อบอุ่นอย่างดี

สมฺมา ปริเสทิตานิ :- เมื่อแม่ไก่กกไขอยู่เช่นนี้ ไขทั้งหลายย่อมได้รับอุณหภูมิมพอเหมาะตามกาลอันสมควร

สมฺมา ปริเสวิตานิ :- ไขทั้งหลายที่แม่ไก่ฟักอยู่อย่างดีตามกาลอันสมควร เพื่อให้ได้รับกลิ่นของแม่ไก่

โย นฺ โข ... อภินิพฺพิชฺฌเมยฺย :- เมื่อไขเหล่านั้นถูกแม่ไก่บริบาลอยู่เป็นอย่างดีด้วยวิธีทั้ง ๓ อย่างนี้ จึงเป็น
ไขไม่เน่าเสีย ยางเมือกที่ติดอยู่ตามฟองไขก็จะแห้งหายไป กระเปาะฟองไขจะบางลง ปลายเล็บและจะงอยปากของลูกไก่
ในฟองไขจะแข็งแรง ลูกไก่ทั้งหลายจะเจริญเติบโต แสงสว่างข้างนอกจะส่องถึงข้างใน ลูกไก่ที่อยู่ภายในพากันไฝฝินว่า
“นานเหลือเกินที่พวกเรานอนอึกและทำอยู่ในที่คับแคบ ข้างนอกมีแสงสว่าง น่าจะเป็นที่อยู่สบายของพวกเรา”
ต้องการออกมาสู่โลกภายนอก จึงใช้เท้าและจะงอยปากกะเทาะกระเปาะไขยื่นออกมา เมื่อกระเปาะไขแยกแตกออก ลูกไก่
ทั้งหลายก็พากันออกมาสลัดปีกพลางร้องพลาง ในจำนวนลูกไก่ที่ฟักเป็นตัวออกมาเหล่านั้น ตัวใดออกมาก่อน ชาวโลก
พากันเรียกตัวนั้นว่า “ตัวพี่” เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์จะให้พราหมณ์ทราบว่าเป็นผู้ใหญ่มากกว่าผู้
อื่นด้วยอุปมาเช่นนี้ จึงตรัสถามพราหมณ์ว่า “ไก่ที่ใช้ปลายเล็บเท้าและจะงอยปากเจาะกระเปาะไขออกมาภายนอกก่อน
ควรเรียกมันว่าอย่างไร”

เตสํ กุกฺกุฏจฺฉาปกานํ :- บรรดาลูกไก่เหล่านั้น มีเนื้อความเท่ากับ เตสํ กุกฺกุฏโปตฺกานํ

กินฺติ สุวาสฺส วจฺนีโย :- ควรเรียกลูกไก่ตัวนั้นว่าอย่างไร ควรเรียกมันว่า “พี่” หรือ “น้อง”

เชฏฺโง :- บทนี้เป็นตัทธิต ศัพท์เดิมมาจาก วุฑฺฒ+อิจฺจ, มีการอาเทศ วุฑฺฒ เป็น ช (วุฑฺฒสฺส ช อิจฺจเจสฺส)
และเมื่อลบสระหน้าที ช (สรา สเร โลป) แล้ว อาเทศสระ อิ หลังเป็นอสวิณณะเป็น เอ (กฺวจาสวณฺณ ลฺตุเต) ประกอบ
กันเข้าเป็น เชฏฺจ มีอรรถเท่ากัน วุฑฺฒตฺร ผู้เจริญกว่า

กนิฏฺโง :- บทนี้เป็นตัทธิต ศัพท์เดิมมาจาก ยฺว+อิจฺจ, มีการอาเทศ ยฺว เป็น กณฺ (ยฺวานณฺจ) และอาเทศ ณฺ
เป็น นฺ (เตสฺ วุฑฺธิชฺ) ประกอบกันเข้าเป็น กนิฏฺจ ผู้เยาว์กว่า

เอวเมว ... ปทาเลตฺวา :- พระผู้มีพระภาคประสงค์จะแสดงอุปมาเทียบเคียงให้พราหมณ์เข้าใจเนื้อความนั้น
จึงตรัสว่า “ฉันนั้นแลพราหมณ์ แม้เราก้เปรียบเหมือนลูกไก่ตัวเจาะกระเปาะไขออกมาก่อนตัวนั้น ในบรรดาหมู่สัตว์ผู้ตก
อยู่ในอวิชา”

อวิชฺชาคตฺตาย ปชฺขาย :- หมู่สัตว์ผู้ตกอยู่ในอวิชา, อวิชา วุจฺจติ อญฺญาณํ ความไม่รู้ เรียกว่าอวิชา,
อวิชฺชนฺทฺโกสฺส อนฺโต ปวิฏฺเจสฺส สตฺเตสฺส บรรดาสัตว์ทั้งหลายผู้เข้าไปภายในกระเปาะฟองไขคืออวิชา

อนุทฺถุทตฺตาย :- ผู้เป็น ผู้เกิดในฟองไข, หมู่สัตว์ที่เกิดในฟองไข ชาวโลกเขาเรียกว่า “อนุทฺถุทตา” ได้ฉันใด
หมู่สัตว์ผู้เกิดในกระเปาะไขคืออวิชา ก็ถูกเรียกว่า “อนุทฺถุทตา” ได้ฉันนั้นเหมือนกัน

สมโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ, โสฬส พุราหฺมณ เชฏฺโฐ เสฏฺโฐ โลกสุตฺต.	อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม จึงเป็นพี ใหญ่ผู้ประเสริฐที่สุดของโลก
---	--

ปริโยนทุทาย :- ผู้ถูกอวิชชานั้นรึงรัด ผูกมัด ห่อหุ้ม พันไว้โดยรอบ

อวิชฺชณฺณโกถํ ปทาเลตฺวา :- เราได้ทำลายกระเปาะฟองไขอันสำเร็จจากอวิชชานั้นแล้ว. เอโกว โลก :- ในโลกสันนิวาสนี้ทั้งสิ้น เราผู้เดียวเท่านั้น ไม่มีคนที่สอง. อนุตฺตร :- เว้นอริยมรรคอันยอดเยี่ยมแล้ว ถือว่า สัมมาสัมโพธิญาณประเสริฐกว่าธรรมทุกอย่าง

สมฺมาสมฺโพธิ :- ซึ่งความตรัสรู้เองโดยชอบ หรือตรัสรู้โดยชอบและด้วยพระองค์เอง หรือการตรัสรู้ที่นักปรา
ชยสรรเสริญด้วย อันดีด้วย ในที่นี้หมายถึงเอาอรหัตมรรคญาณของพระผู้มีพระภาค, ถ้าจะถามว่า อรหัตมรรคของพระ
อรหันต์เหล่าอื่น จัดเป็นโพธิอย่างยอดเยี่ยมหรือไม่, ตอบว่า ไม่เป็น เพราะอรหัตมรรคของผู้อื่นไม่สามารถอำนวยความสะดวก
ให้ได้ทุกอย่าง มีอธิบายดังนี้ อรหัตมรรคของพระอรหันต์บางท่าน ได้เฉพาะอรหัตผลเท่านั้น บางท่านได้เฉพาะวิชา
๓ บางท่านได้เฉพาะอภิญาญา ๖ บางท่าน ได้เฉพาะปฏิสัมภิทา ๔ บางท่านได้เฉพาะสาวกบารมีญาณ แม้ของพระ
ปัจเจกพุทธเจ้าก็ได้เฉพาะปัจเจกโพธิญาณเท่านั้น ส่วนพระอรหัตมรรคของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมอำนวยความสะดวก
ให้ได้คุณสมบัติทุกอย่าง ดุจการอภิเษกของพระราชาก็ได้ความเป็นใหญ่ในประเทศทั้งหมดฉนั้น

โพธิศัพท์มีความหมาย ๔ นัย คือ (๑) เป็นปungฺลิคฺมีความหมายว่า “โพธิราชกุมาร” เช่น โพธิ ราชกุมาร
โร สยฺชิคาปุตฺตํ มาณวํ อามนฺเตติ (ม.ม. ๑๓/๓๒๔/๓๐๕) พระโพธิราชกุมารรับสั่งให้มาณพลัญชิคาบุตรเข้าเฝ้า
(๒) เป็นปungฺลิคฺและอิตถิลิงคฺมีความหมายว่า “ต้นโพธิ์” เช่น โพธิรุกขมฺมูล ปจฺมาภิสมฺพุทฺโธ (วิ.มหา. ๔/๑/๑) พระ
ผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางโพธิพฤกษ์ (๓) เป็นอิตถิลิงคฺมีความหมายว่า “พระสัพพัญญุตญาณ” เช่น
ปโปปติ โพธิ (ที.ปา. ๑๑/๒๑๗/๑๓๗) ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ (๔) เป็นอิตถิลิงคฺมีความหมายว่า “อริยมรรค
ญาณ” เช่น โพธิ วุจฺจติ จตุสฺส มคฺเคสฺส ญาณํ (ขุ.จุ.พ. ๓๐/๑๐๗/๒๒๑) ญาณในมรรค ๔ ท่านเรียกว่าโพธิ

อภิสมฺพุทฺโธ :- เราได้รู้ยั้งแล้ว ได้แทงตลอดแล้ว ได้บรรลุถึงแล้ว (อภิ+สฺ+พุธฺ อวโพธเน+ต)

เหมือนแม่ไก่ทำกิริยา ๓ อย่าง คือ นอนกก ให้ความอบอุ่น และฟัก ซึ่งไข่ของตน ฉนั้นใด พระผู้มีพระภาค ครั้ง
ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ประทับนั่งบนโพธิบัลลังก์ ทรงบำเพ็ญอนุปัสสนาทั้ง ๓ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา
ไว้ในจิตสันดานของพระองค์เอง ก็ฉนั้นนั้น ทำให้ทรงได้รับผลดังนี้

(๑) ความไม่เสื่อมไปแห่งวิปัสสนาญาณ เปรียบเหมือนไข่ไก่ไม่เน่าเสีย

(๒) ความสิ้นไปแห่งความเสียดทานที่ติดใจอยู่ในภพทั้ง ๓ เปรียบเหมือนความแห่งหายไปแห่งยางเมื่อกบนเปลือกไข่

(๓) ความเบาบางแห่งกระเปาะคืออวิชชา เปรียบเหมือนกระเปาะไขของแม่ไก่บางลง

(๔) ความกล้าแข็ง ผ่องใส องอาจแห่งวิปัสสนาญาณ เปรียบเหมือนเล็บเท้าและจะงอยปากของลูกไก่แข็งแรงขึ้น

(๕) ทรงทราบเวลาที่วิปัสสนาญาณแก่กล้าเต็มที่ เปรียบเหมือนเวลาที่ลูกไก่แกตัวเต็มที่

(๖) ทรงทำลายกระเปาะคืออวิชชาด้วยพระอรหัตมรรคที่ทรงบรรลุตามลำดับ ทรงกระพือปีกคืออภิญาญา แล้ว
ทรงทำให้รู้แจ้งในพุทธคุณทั้งหมดโดยความสวัสดิ เปรียบเหมือนลูกไก่ใช้เล็บเท้าและจะงอยปากกะเทาะเปลือกกระเปาะ
ไขออกมาแล้วกระพือปีกได้โดยสวัสดิ

โสฬส พุราหฺมณ เชฏฺโฐ เสฏฺโฐ โลกสุตฺต :- พราหฺมณ หมูสัตว์พากันตกอยู่ในอวิชชา ส่วนเราได้ทำลายเปลือก
ไขคืออวิชชานั้น ถึงความนับว่าเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐสุด เพราะเป็นผู้เกิดก่อนเขาโดยอริยชาติ ไม่มีใครทัดเทียมด้วย
คุณทั้งปวง เปรียบเหมือนลูกไก่ตัวที่เจาะกระเปาะไขออกมาก่อนเขา ถึงความนับว่าเป็นตัวพี ฉนั้น

ฉาน ๔

พราหมณ์เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ

ปฐมฉาน

เราสกัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้ว บรรลุปฐมฉานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิด จากวิเวกอยู่

อาร์ทุ โข ปน เม พราหมณ วีริยํ
อโหสิ อสลุสินํ, อุกฺกุจฺจตา สติ อปฺปมฺภูจฺจา,
ปสฺสทฺทฺธ กายโย อสารถฺธ, สมหิตํ จิตฺตํ
เอกคฺคํ.

โส โข อหํ พราหมณ วิวิจฺเจว
กาเมหิ วิวิจฺจ อกฺกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ
สวิจาร์ วิเวกขํ ปีติสฺสุขํ ปจฺมํ ฉานํ
อุปสมฺปชฺช วิหาลี.

อาร์ทุ โข ปน เม พราหมณ วีริยํ อโหสิ อสลุสินํ :- เมื่อพระผู้มีพระภาคประกาศความที่พระองค์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดแก่พราหมณ์แล้ว จะทรงแสดงปฏิปทาอันเป็นเหตุให้พระองค์ได้บรรลุความเป็นผู้ประเสริฐที่สุดนั้น จึงทรงตรัสว่า “อาร์ทุ โข” เป็นต้น ความว่า “ดูก่อน พราหมณ์ ความเป็นผู้ประเสริฐที่สุดนี้ มิใช่เราบรรลุมาด้วยความเกียจคร้าน มิใช่ด้วยความหลงลืมสติ มิใช่ด้วยกระสับกระส่าย มิใช่เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน แต่เราบรรลุได้มาด้วยความเพียรเรานั่งอยู่ ณ โปธิมณฑล ปรารภความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ (คือ เพียรระงับยับยั้งอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเจริญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วและให้เจริญมากยิ่งขึ้น) อย่างไม่ย่อหย่อน. อาร์ทุ มาจาก อา+รท รากสเส+ต, มีการอาเทศ ต เป็น ธ (ธตฺถกเมหิ ธตฺถา จ) และอาเทศ ฤ เป็น ฑ (หจตฺตฺถานมนฺตานํ โท ธ). วีริย มีวิเคราะห์ด้วยบททัตถิตินา “วีรานํ ภาโว กมฺมํ วา วีริยํ (วีร+อิ+ณฺย, ลบ ณ) ความเป็นผู้กล้า หรือการกระทำของผู้กล้า ชื่อว่า วีริยะ”, หรือวิเคราะห์ด้วยบทกิตินา “วิธินา อีริยิตพฺพํ ปวตฺเตตพฺพนฺติ วีริยํ (วีร+อิธ คติมิหิ+อ, รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทศ ร เป็น ย) ความเพียรที่ให้ เป็นไปตามวิธี ชื่อว่าวีริยะ”

อุกฺกุจฺจตา สติ อปฺปมฺภูจฺจา :- เข้าไปตั้งสติไว้เฉพาะหน้าต่อธรรมารมณไม่หลงลืม ทำให้ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า, สติศัพท์มีวิเคราะห์ว่า “ปมาทํ สรติ หีสตีติ สติ (สร หีสาย+ติ, ลบ ฐ) ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่าสติ” หรือ “สรติ จินฺเตตีติ สติ (สร จินฺตาย+ติ, ลบ ฐ) จิตที่ระลึกได้ ชื่อว่าสติ”

ปสฺสทฺทฺธ กายโย อสารถฺธ :- มีกายสงบไม่กระสับกระส่าย คือแม้กายของเราถึงสงบดีแล้วโดยความสงบกายและจิต เมื่อนามกายสงบแล้ว รูปร่างก็สงบลง ปราศจากความกระวนกระวาย

สมหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคํ :- มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ คือจิตของเราตั้งมั่น ดำรงมั่น แน่นแน่นดี มีอารมณ์เป็นหนึ่งไม่หวั่นไหว ไม่นั่นรน ไม่เหือดแห้ง

วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกฺกุสเลหิ ธมฺเมหิ :- เมื่อพระพุทธองค์จะทรงแสดงคุณวิเศษ ตั้งแต่ปฐมฉานจนถึงวิชา ๓ ที่ได้บรรลุแล้วด้วยปฏิปทานี้ จึงตรัสแก่พราหมณ์ว่า “เราสกัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว” คือเป็นผู้สกัดแล้ว สงบแล้วจากกาม เมื่อเข้าปฐมฉานก็ละกามอันเป็นข้าศึกได้ เพราะการบรรลุปฐมฉานเพราะการละกามนั่นเอง เมื่อกามยังมีอยู่ ปฐมฉานย่อมเป็นไปไม่ได้ เปรียบเหมือนเมื่อความมืดมีอยู่ ความสว่างก็มีไม่ได้ หรือการไปถึงฝั่งนั้นได้ ก็เพราะสละฝั่งนี้ได้ก่อน

วิวิจฺเจว :- เป็นสนธิ มาจาก วิวิจฺจ+เอว, วิวิจฺจ เป็นกิริยาจิต มาจาก วิ+วิจ วิเวจเน+ตฺวา, อาเทศ ตฺวา เป็น รจฺจ (จฺนฺนฺเห รจฺจํ), ลบ จฺ และ ร (รมฺหิ รฺนฺโต ราทิ โน), มีความหมายเท่ากับ วิวิจฺจิตฺวา สกัดแล้ว. เอวศัพท์ในที่นี้มีอรรถวาทารณะ กล่าวกำหนดเอาวิเวก ๓ อย่าง คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และวิกขัมภนวิเวก

ปิติสุข :- ปินยตติ ปิติ ธรรมที่ทำให้เอิบอ้อม ชื่อว่าปิติ ปิตีมีความปลาบปลื้มเป็นลักษณะ มีความชานไปเป็นรส มีความเบิกบานใจเป็นที่ตั้ง. **สุขนํ สุขํ, สุกฺขุ วา ขาทติ ขนติ จ กายจิตตาพาธานตฺ สุขํ** ความสบาย ชื่อว่าสุขะ หรือธรรมที่เคี้ยวกินและขุดทิ้ง ซึ่งอาพาธทรงกายและจิต ชื่อว่าสุขะ ความสุขมีความสำราญเป็นลักษณะ มีความเพิ่มพูนธรรมอันสัมปยุตด้วยความสุขเป็นรส มีความอนุเคราะห์ปรากฏให้เห็น, ปิติคือความยินดีในอิฏฐารมณที่ได้แล้ว ความสุขคือการเสวยรสแห่งอารมณ์ที่ได้แล้ว ปิตีมีอยู่ในจิตตูปบาทใด ความสุขก็มีอยู่ในจิตตูปบาทนั้น, ปิตีทำนองเสวยรสเข้าไปในสังขารชั้นใด ความสุขทำนองเสวยรสเข้าไปในเวทนาชั้นใด, ปิติเปรียบเหมือนความอ้อมของบุคคลผู้เดินทางกันดารมาจนเหน็ดเหนื่อย ได้เห็นหรือได้ฟังว่ามีป่าไม้และลำธาร ความสุขเปรียบเหมือนความสบายใจของบุคคลผู้เดินทางกันดารมาจนเหน็ดเหนื่อย ได้เข้าไปพักอยู่ในร่มแห่งป่าไม้และได้ดื่มน้ำในลำธาร, ปิติและสุขมีอยู่ในฉานใด ฉานนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า “ปิติสุข”, ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกมีอยู่ในฉานใด ฉานนั้นชื่อว่า “วิเวกขํ ปิติสุขํ”

ปจฺมํ ฉานํ :- ฉานที่ ๑ คือฉานแรกตามลำดับการนับฉาน, ชื่อว่าฉานที่ ๑ เพราะบรรลุก่อน, **ปจฺจณีกถมเม ฉาเบตติ ฉานํ** คุณธรรมที่เผด็จธรรมอันเป็นข้าศึก(มีนิวรณ์เป็นต้น) ชื่อว่าฉาน, **อิมิณา โยคิโน ฉายนตฺติ ฉานํ** เครื่องเผด็จธรรมอันเป็นข้าศึกของพระโยคีบุคคล ชื่อว่าฉาน, **โคจรํ จินตฺนตฺติ ฉานํ** จิตที่เพ่งอารมณ์ ชื่อว่าฉาน

ฉานมี ๒ อย่าง คือ (๑) อารมฺมณฺณปนิชฉาน ฉานที่เข้าไปเพ่งอารมณ์ มีสมบัติ ๘ พร้อมอุปจาระเป็นอารมณ์ เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์คือกถิณ (๒) **ลกฺขณฺณปนิชฉาน** ฉานที่เข้าไปเพ่งลักษณะ มีวิปัสสนาจรคและผลเป็นอารมณ์ วิปัสสนาเข้าไปเพ่งไตรลักษณ์มีอนิจจะเป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยจรค เพราะเพ่งลักษณะที่เป็นจริงแห่งนิโรธ จรรคจึงถูกเรียกว่า “ลกฺขณฺณปนิชฉาน”. แต่ในที่นี้ ฉาน ทำนหมายเอาอารมฺมณฺณปนิชฉานเท่านั้น

อุปสมฺพชช :- เป็นกิริยาจิต แปลว่า เข้าไปใกล้ คือเข้าถึง บรรลุ สำเร็จ. มาจาก อุป+ส+ปท คติมหิ+ตฺวา, อาเทศนิตฺตเป็น ม (วคฺคนตฺ วา วคฺเค), ตฺวา เป็น ย (สพฺเพหิ ตฺวานาํนํ โย), ทฺย เป็น ช (ยวตฺ ตลนทการานํ พยญฺชานาํ จลญฺชการตฺตํ), ชฺชอน ชฺ (ปร เทวภาโว จาเน). ในวิภังคบาลีกล่าวว่า “**ปจฺมสฺส ฉานสฺส ลาโภ ปฏฺฐิลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สมฺผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺพทา** (อภิ.วิ. ๓๕/๕๗๐/๓๑๑) การได้ การได้จำเพราะ การถึง การถึงพร้อม การกระทบถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุซึ่งปฐมฉาน

วิหาลี :- เป็นกิริยาอาชยาด แปลว่า อยู่แล้ว พักอยู่, มาจาก วิ+หฺร หฺรณ+เอี, ลป รฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลง สฺ อาคม. คือเราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยฉานเช่นนี้ จึงยังการสืบเนื่อง การประพติดตาม การรักษา การเป็นไป การให้ เป็นไป การจาริกไปและการพักอยู่แห่งอัตภาพให้สำเร็จ ด้วยอิริยาบถวิहार. ถ้ามว่า พระผู้มีพระภาคทรงทำอะไร จึงเข้าฉานนี้อยู่ ตอบว่า ทรงเจริญกัมมัฏฐาน, กัมมัฏฐานอะไร อานาปานัสสติกัมมัฏฐาน, ถ้าผู้ต้องการอานาปานัสสติกัมมัฏฐาน ควรทำอย่างไร ควรเจริญกัมมัฏฐานนี้ หรือกัมมัฏฐานอื่นมีปฏิวิถิลเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีนัยปรากฏดีแล้วในวิสุทธิมรรค

วิตกฺกวจิหารานํ รูปสมฺมา :- เพราะวิตกพิจารณาสงบระงับ คือเพราะวิตกและพิจารณาไม่ปรากฏในขณะแห่งทุดิฉาน, ธรรมในปฐมฉานทั้งหมดไม่มีอยู่ในทุดิฉาน เพราะธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น ในปฐมฉานเป็นอย่างหนึ่ง ในทุดิฉานก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง มีความแตกต่างกัน ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเช่นนี้ เพื่อให้ทราบว่าการบรรลุฉานแต่ละฉานไปตามลำดับ เพราะก้าวล่วงองค์ธรรมที่หยาบๆไปตามลำดับ

อชฺชตฺตํ สมฺปสทาณํ เจตโส :- มีความผ่องใสภายในแห่งใจ คือ **นิยกชฺชตฺตํ** เกิดในตน เกิดในสันดานของตน, ศรัทธาและ ฉาน พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า “**สมฺปสทาณํ**” เพราะประกอบด้วยความผ่องใส เหมือนผ้าสีขาว เพราะข้อมด้วยสีสีขาวเป็นต้น หรือฉานยังใจให้เลื่อมใสด้วยดี เพราะประกอบด้วยศรัทธาอันยังใจให้เลื่อมใส และเพราะสงบระงับความกำเริบอย่างวิตกและพิจารณา

เจตโส เอโกทิกาว :- มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น, สมาธิ เรียกว่า **เอโกทิ** มีวิเคราะหว่า “**เอโก อุกฺเทศิตฺติ เอโกทิ** ธรรมอันเป็นเอกผุดขึ้น ชื่อว่าเอโกทิ (เอก+อุ+ทา ทาเน+อิ) หมายความว่า สมาธิเป็นธรรมอันเลิศประเสริฐสุด

<p>วิตกกุวิจารานํ วุปสมมา อชฺฌตตํ สมฺปสาทณํ เจตโส เอโกทิกภาวํ อวิตกุกุ อวิจารํ สฺมาธิชํ ปิติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหาลี.</p>	<p style="text-align: center;">ทุติยฌาน</p> <p>เพราะวิตก วิจาร์สงบระงับไปแล้ว เราบรรลุ ทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็น หนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขอัน เกิดจากสมาธิเท่านั้นอยู่</p>
--	--

ผุดขึ้น เพราะวิตกและวิจาร์ไม่ผุดขึ้น, บุคคลที่ประเสริฐสุดในโลก เขาเรียกว่า ผู้เป็นเอกในโลก ฉันทใด สมาธิที่เว้นจาก
 วิตกวิจาร์ก็เรียกว่า เป็นธรรมเอก ฉันทนั้น, อีกอย่างหนึ่ง สมาธิ ชื่อว่าอุททิ มีวิเคราะหฺว่า “สมฺปยุตฺตธมฺเม อุทาทิ
 อญฺจาเปตฺติ อุททิ สฺมาธิอันยังสํปยุตฺตธรรมให้ผุดขึ้น ให้ตั้งขึ้น ชื่อว่าอุททิ (อุ+ทา ทาเน+อิ), ทุติยฌาน ชื่อว่าเอโกท
 ิกภาว เพราะมีวิเคราะหฺว่า “เอโกทิก ภาเวติ วทฺทณฺยตฺติ เอโกทิกภาวํ ทุติยฌานที่ยังสมาธิให้เจริญ ชื่อว่าเอโกทิกภาว,
 สมาธินั้นเป็นของจิต มีไชของสัตว์ของบุคคล ฉันทนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกสมาธิว่า “เจตโส เอโกทิกภาว”

ถามว่า “ศรัทธาและสมาธิที่ชื่อว่าเอโกทิกนี้ มีอยู่ในปฐมฌานด้วยมิใช่หรือ แต่ทำไมพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียก
 เฉพาะทุติยฌานเท่านั้นว่า เอโกทิกภาว”

ตอบว่า “ในปฐมฌานนั้น ศรัทธาและสมาธิยังไม่ผ่องใสดี เพราะวิตกและวิจาร์ยังกำเริบได้อยู่ ดุจน้ำที่ขุ่นเพราะ
 ระลอกคลื่น มิใช่ยังไม่ผ่องใสด้วยดีเท่านั้น สมาธิในปฐมฌานก็ยังไม่ปรากฏด้วยดี ส่วนในทุติยฌานนี้ศรัทธาก็ผ่องใสดีมี
 กำลัง สมาธิก็ปรากฏชัดดีแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสหมายเอาศรัทธาและสมาธิในทุติยฌานเท่านั้น ชื่อว่าเอโกทิกภาว”

อวิตกุกุ อวิจาร์ :- ทุติยฌานไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ เพราะวิตกและวิจาร์ไม่มีอยู่ในทุติยฌาน และเพราะละวิตก
 และวิจาร์ได้ด้วยภาวนา, ในพระบาลีวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อญฺญจ วิตกโก อญฺญจ วิจาร์โ สนฺดา โหนฺติ
 สมิทา วุปสนฺดา อตฺตงฺคตา อพฺทตฺตงฺคตา อปฺปิตา พุยฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พุยนฺตีกตา, เตน วุจฺจติ อวิ
 ตกุกุ อวิจาร์ (อภิ.วิ. ๓๕/๕๗๖/๓๑๒) วิตกและวิจาร์นี้สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไปอย่างราบคาบ พินาศไป พินาศ
 ไปสิ้น เทือดแห่งไป เทือดแห่งไปสิ้น ถูกทำให้เสื่อมสิ้นไป ฉันทนั้นจึงเรียกว่า ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร์

สมาธิชํ ปิติสุขํ :- มีปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิ คือเกิดจากปฐมฌานสมาธิ หรือจากสมาธิที่สํปยุตกัน ทั้งใน
 ปฐมฌานและทุติยฌาน พระผู้มีพระภาคตรัสทุติยฌานเท่านั้นว่าเกิดจากสมาธิ เพราะเป็นสมาธิที่ไม่หวั่นไหว และผ่องใส
 ยิ่ง และเพราะไม่กระเพื่อมด้วยอำนาจแห่งวิตกและวิจาร์

ทุติยํ :- ที่ ๒ คือเป็นลำดับที่ ๒ แห่งการนับลำดับฌาน เพราะเป็นฌานที่บรรลุเป็นครั้งที่ ๒

ฌานํ :- ฌานในปฐมฌานมีองค์ ๕ ส่วนฌานในทุติยฌานมีองค์ ๓ ที่เป็นเช่นนี้เพราะนับตามนัยฌาน ๔, แต่ถ้า
 นับตามนัยฌาน ๕ ทุติยฌานจะมีองค์ ๔ เพราะละวิตกเท่านั้น, องค์ของทุติยฌานในที่นี้มี ๓ คือ ปิติ สุข และเอกัคคตา

ปิตฺติยา จ วิราคะ :- ความรํงเกียจหรือความก้าวล่วงปิติ ชื่อว่าวิราคะ, จคฺคฺพฺมมีอรรธสํมปิณฺฑณะ ประมวล
 เอาความสงบหรือความเข้าไปสงบวิตกและวิจาร์, เวลาใด ประมวลเอาความสงบ เวลานั้น สํารอกปิติและสงบเพิ่มขึ้น
 อีกเล็กน้อย ในอรรถนี้ วิราคะคือความรํงเกียจ เพราะฉะนั้น จึงหมายถึงความรํงเกียจและความก้าวล่วงปิติ, เวลาใด
 ประมวลเอาความสงบระงับวิตกวิจาร์ เวลานั้น สํารอกปิติและสงบระงับวิตกวิจาร์เพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย ในอรรถนี้วิราคะคือ
 ความระงับ เพราะฉะนั้น จึงหมายถึงความความรํงเกียจและความก้าวล่วงวิตกวิจาร์

ถามว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘เพราะสงบระงับวิตกวิจาร์’ เท่ากับว่า ความสงบระงับวิตกวิจาร์ก็เป็นอุบาย
 บรรลุฌานอย่างหนึ่ง ใช่หรือไม่”

ตอบว่า “ในตติยฌานนี้ ท่านกล่าวถึงความสงบระงับวิตกวิจาร์ส่วนที่ยังไม่สงบราบคาบ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว
 ว่า ‘เพราะก้าวล่วงปิติ และเพราะสงบระงับวิตกวิจาร์’

<p>ปัตติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหาลี สโต จ สมฺปชาน, สุขณฺจ กาเยน ปฏิสฺสเวเทสี. ยนฺตํ อริยา อากิณฺจนฺติ “อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี”ติ, ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชช วิหาลี.</p>	<p style="text-align: center;">ตติยฌาน</p> <p>เพราะปัตติจางคลายไปแล้ว เรามีอุเบกขา มี สติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุ ตติย ฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข</p>
--	--

อุเปกฺขโก จ วิหาลี :- เรามีอุเบกขาอยู่ คือเห็นว่าเป็นกลาง ไม่เห็นเป็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีความเป็นกลาง เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขานั้นอันชัดเจน ไพบูล มีกำลัง

อุเบกขา ๑๐ อย่าง

๑. ฉฬงฺคฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในอารมณ์ ๖
๒. พุรฺหมฺวิหารุเปกฺขา	อุเบกขาในพรหมวิหาร
๓. โปชฺฌนฺคฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในโพชฌงค์
๔. วิริยฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในวิริยะ
๕. สงฺขารุเปกฺขา	อุเบกขาในสังขาร
๖. เวทณฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในเวทนา
๗. วิปสฺสนฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในวิปัสสนา
๘. ตตรมฺชฌตฺตฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในความวางตัวเป็นกลางในธรรมนั้นๆ
๙. ฌานฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในฌาน
๑๐. ปาริสฺสุทฺธฺอุเปกฺขา	อุเบกขาในความบริสุทธิ์

กรุณาดูรายละเอียดเกี่ยวกับอุเบกขา ๑๐ ในวินยวรรคกถา ข้อ ๑๑ และธัมมสังคณีวรรคกถา ข้อ ๑๖๓ เป็นต้น

อุเบกขาที่ท่านหมายเอาในตติยฌานนี้ คืออุเบกขาที่มีความเป็นกลางเป็นลักษณะ มีความไม่คำนึงเป็นรส มีความไม่ชวนชวายเป็นที่ตั้ง มีความสำรอกปิติเป็นเหตุ

ถามว่า “ฌานอุเบกขา โดยอรรถก็คือตัดตรมชฌตฺตฺอุเปกขานั้นเอง และฌานอุเบกขานั้นก็มีอยู่ปฐมฌานและตติยฌาน เพราะเหตุใด พระผู้มีพระภาคจึงไม่ตรัสไว้ในปฐมฌานและตติยฌาน”

ตอบว่า “เพราะมีกิจยังไม่ปรากฏชัด ยังมีปฏิปกขธรรมคือวิตกวิจารณ์และปิติครอบงำอยู่ ส่วนตติยฌานนี้ ฌานอุเบกขามีกิจปรากฏชัด ดุจยกศีรษะขึ้น ไม่ถูกวิตก วิจารณ์และปิติครอบงำ”

สโต จ สมฺปชาน :- มีสติสัมปชัญญะ, วิเคราะห์ว่า สรตฺติ สโต ผู้ระลึกได้ ชื่อว่าสตะ (สร จินฺตาย+ต), สมฺปชานาตฺติ สมฺปชาน ผู้รู้สึกตัวได้ดี ชื่อว่าสัมปชานะ (ส+ป+ชาน อวโพธเน+นา+อ). สติมีความระลึกได้เป็นลักษณะ มีความไม่หลงลืมเป็นกิจ มีการควบคุมเป็นเหตุ, สัมปชัญญะมีความไม่หลงเป็นลักษณะ มีการพิจารณาเป็นกิจ มีความสอดส่องเป็นเหตุ. ลูกโคที่ยังติดแม่ เมื่อถูกพรากจากแม่โคแล้ว หากไม่คอยควบคุมไว้ ย่อมเข้าไปหาแม่โค อีกฉันใด ความสุขในตติยฌานนี้ก็ฉันนั้น เมื่อถูกพรากออกจากปิติแล้ว หากไม่ใช้สติและสัมปชัญญะควบคุมไว้ ก็จะเข้าหาปิติที่ละมาแล้วฉันนั้น, สัตว์ทั้งหลายมีความต้องการสุขอันหวานยิ่งในตติยฌาน เพราะไม่มีสุขอันยิ่งไปกว่านั้นด้วยอำนาจแห่งสติและสัมปชัญญะ

สุขณฺจ กาเยน ปฏิสฺสเวเทสี :- ปรกติพระโยคีเข้าตติยฌานก็เสวยความสุข ออกจากฌานแล้วก็เสวยความสุข ได้ ด้วยร่างกายอันประณีตยิ่ง มีความสุขอันสัมปยุตด้วยนามกาย หรือความสุขที่มีนามกายเป็นที่ตั้ง กระทบแผ่ซึบซาบไปทั่วแล้ว

<p>สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปฺพเพว โสมนสฺสโทมนสฺสํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสฺสํ อูปฺกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ จตฺตถฺ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหาลี.</p>	<p style="text-align: center;">จตุตถฌาน</p> <p>เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราได้บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่”</p>
--	---

ปฏิสัเวทสี :- เป็นกิริยาอาชยาดแปลว่า เสวย, มาจาก ปฏิ+สั+วิท ญาเณ+เณ+อี+สุอาคม

ยฺนถฺ อริยา อาจิกฺขนฺติ อูปฺกฺโข สติมา สุขิวินารี :- พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ สรรเสริญ ซึ่งบุคคลผู้มีตติยฌาน สรรเสริญว่าอย่างไร สรรเสริญว่า “เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” พระโยคีบุคคลแม้เข้าถึงตติยฌานเสวยสุขอันหวานชื่นใจ ถึงฝั่งแห่งความสุข ก็ไม่ถูกความสุขนั้นฉุดคร่าไป ไม่ถูกความสุขครอบงำ เพราะเป็นผู้มีสติตั้งมั่นทำให้ปิดเกิดขึ้นอีกไม่ได้ เสวยความสุขอันไม่เศร้าหมอง และพระอริยะะสั่งองเสพกัน

ตติย ฌาน :- ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุขและเอกัคคตา

สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปฺพเพว โสมนสฺสโทมนสฺสํ อตฺถงฺคมา :- เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะความดับไปก่อนแห่งโสมนัสและโทมนัส คือเพราะละสุขและทุกข์ทางกายก่อนแล้วจึงละความสุขและทุกข์ทางใจ ละได้ในฌานก่อน มิใช่ละได้ในขณะแห่งจตุตถฌาน เพราะถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งโสมนัสและโทมนัส

ถามว่า “จะละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสได้เมื่อไร”

ตอบว่า “ละได้ในอุปจารขณะแห่งฌานทั้ง ๔ คือ โสมนัสละได้ในอุปจารขณะแห่งฌานที่ ๔ ส่วนทุกข์ โทมนัส และสุข ละได้ในอุปจารขณะแห่งฌานที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓, การจัดลำดับว่า สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส เช่นนี้ จัดตามลำดับแห่งการละ

ถามว่า “ถ้าสุขทุกข์เป็นต้น พระโยคีบุคคลละได้ในอุปจารขณะแห่งฌานนั้นๆ เพราะอะไรพระผู้มีพระภาคจึงตรัสการดับแห่งสุขทุกข์เป็นต้นไว้ในฌานนั้นๆ เล่า”

ตอบว่า “การดับสุขทุกข์เป็นต้นในอุปจารขณะแห่งปฐมฌานเป็นต้น ไม่ประเสริฐนัก ส่วนการดับสุขทุกข์เป็นต้นในปฐมฌานเป็นต้น เป็นการดับอันประเสริฐที่สุด เช่น ทุกขินทรีย์แม้ดับแล้วในอุปจารขณะแห่งปฐมฌาน ซึ่งมีอวิชชนะต่างกัน แต่จะสามารถเกิดขึ้นได้อีก เพราะสัมผัสกับเหลือบยุงลมแดดเป็นต้น เพราะความเดือดร้อนอันเกิดจากอิริยาบถอันไม่สม่าเสมอเป็นต้น แต่จะเกิดขึ้นในอัปนาไม่ได้เลย ทุกขินทรีย์ที่ดับในอุปจารขณะนั้นยังดับไม่สนิท เพราะยังหลงเหลือธรรมที่เป็นข้าศึก ส่วนในอัปนา กายทั้งสิ้นหยั่งลงสู่ความสุขเพราะมีปีติซาบซ่าน และทุกขินทรีย์ของพระโยคีบุคคลผู้มีกายหยั่งลงสู่ความสุขดับไปแล้วอย่างสนิท เพราะธรรมที่เป็นข้าศึกถูกกำจัดให้ไปสิ้นแล้ว สุขินทรีย์ โทมนัสสทินทรีย์ และโสมนัสสทินทรีย์ก็ยับยั้ง

อทุกฺขมสฺส :- ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เป็นสภาพละเอียด คำนี้นพระผู้มีพระภาคตรัสแสดงเวทนาที่ ๓ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อทุกข์และสุข มิใช่ตรัสเพียงว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุขเท่านั้น หมายถึงอุเบกขาที่เสวยอารมณ์อันต่างไปจากอารมณ์อันน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีความเป็นกลางเป็นรส มีความดับทุกข์และสุขเป็นเหตุ

อูปฺกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ :- มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ คือสติมีความบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น ในฌานนี้ สติบริสุทธิ์ผุดผ่อง ความบริสุทธิ์แห่งสตินั้น อุเบกขาทำให้เกิด มิใช่ธรรมอื่นทำให้เกิด พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา” แม้ในพระบาลีวิภังค์ก็ว่า “อโย สติ อิมาย อูปฺกฺขาย วิสทา โหติ ปริสฺสุทฺธา ปริโย ทาทา, เตน วุจฺจติ ‘อูปฺกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ’ (อภิ.วิ. ๓๕/๕๙๗) สตินี้ ปรากฏ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง เพราะอุเบกขานี้,

เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า มีสติบริสุทธ์เพราะอุเบกขา". อุเบกขาที่ทำให้สติบริสุทธ์ในฆานนี้คือ ตตรมัชฌัตตดา อุเบกขาที่มีความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ. ในฆานนี้จะกล่าวว่ สติเท่านั้นบริสุทธ์เพราะอุเบกขา ก็ไม่ถูกต้องเลยทีเดียว เพราะธรรมอื่น ๆ ที่สัมพันธ์ด้วยสติก็มีความบริสุทธ์ทั้งหมด ที่พระพุทธองค์ตรัสเอาสติอย่างเดียวนั้น เพราะตรัสโดยประธานนัยถือเอาสติเป็นประธาน

อุเบกขาในจุดตถฆานนี้ แม้จะมีอยู่ในฆานที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ แต่ก็มีสติบริสุทธ์ไม่เท่ากัน ตตรมัชฌัตตดา อุเบกขานี้ ในปฐมฆานถึงตติยฆานยังไม่บริสุทธ์นัก เพราะถูกธรรมอันเป็นข้าศึกมีวิตกเป็นต้นครอบงำไว้ และเพราะยังไม่ได้อุเบกขาเวทนาอันเป็นสภาคัน เปรียบเหมือนจันทเลขา ร่องรอยบนดวงจันทร์ในเวลากลางวัน ยังมีรอยต่างปรากฏ เพราะถูกแสงอาทิตย์อันเป็นข้าศึกครอบงำ และเพราะไม่ได้เวลากลางคืนอันเป็นสภาคัน จึงยังไม่บริสุทธ์, ต่อเมื่อปราศจากธรรมอันเป็นข้าศึกมีวิตกเป็นต้นและได้อุเบกขาเวทนาอันเป็นสภาคันแล้ว ตตรมัชฌัตตดาอุเบกขาจึงบริสุทธ์หมดจด ผุดผ่อง เปรียบเหมือนมณฑลแห่งดวงจันทร์ในยามราตรี ปราศจากข้าศึกคือแสงอาทิตย์ครอบงำ และได้เวลากลางคืนอันเป็นสภาคันแล้ว จึงบริสุทธ์ ผ่องใส ฉะนั้น. เมื่อตตรมัชฌัตตดาอุเบกขามีความบริสุทธ์ผุดผ่อง จึงทำให้สติในจุดตถฆานนี้บริสุทธ์ผุดผ่องกว่าสติในฆานทั้ง ๓ เป็องต้น

จุดตถุ ฆานนี้ :- ฆานที่ ๔ คือฆานที่ท่านบรรลุเป็นอันดับที่ ๔, จุดตถฆานนี้มีองค์ฆาน ๒ คือ อุเบกขาและเอกัคคตาแห่งจิต โดยเว้นสติ เพราะถูกอุเบกขาทำให้บริสุทธ์ เปรียบเหมือนร่องรอยบนดวงจันทร์ หมดจดไม่ปรากฏเพราะถูกแสงจันทร์ทำให้สว่างไสวแล้ว แม้จะไม่นับสติเข้าเป็นองค์ฆาน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจุดตถฆานนี้ไม่มีสติ แต่เพราะอุเบกขาปรากฏมากกว่าสติ จึงถือเอาอุเบกขาเป็นใหญ่เป็นประธาน

ฆาน ๔ ของบุคคล ๕ ประเภท

ฆาน ๔ ที่พรรณนามานี้ เอกัคคตาจิต คือจิตมีอารมณ์เดียว เป็นประโยชน์ของคนบางพวก เป็นบาทเบื้องต้นแห่งวิปัสสนาของคนบางพวก เป็นบาทเบื้องต้นแห่งอภิญาของคนบางพวก เป็นบาทเบื้องต้นแห่งนิโรธของคนบางพวก เป็นประโยชน์ต่อการก้าวไปสู่ภพของคนบางพวก

บุคคล ๕ ประเภทนั้น ฆาน ๔ ของพระชีณาสพ มีจิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่งเป็นประโยชน์ ทานตั้งใจไว้ว่า "เราเข้าฆานแล้ว จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง จักอยู่เป็นสุขตลอดวัน" แล้วบริกรรมในกสิณทำให้สมาบัติ ๘ เกิดขึ้น, ฆาน ๔ ของพระเสชะและปุณฺณผู้ตั้งใจไว้ว่า "เรามีจิตตั้งมั่นแล้วจักเห็นแจ้ง" แล้วให้ฆานเกิดขึ้น จัดเป็นบาทเบื้องต้นแห่งวิปัสสนา, บุคคลเหล่าใด ทำให้สมาบัติ ๘ เกิดขึ้นแล้ว จึงเข้าฆานที่มีอภิญาเป็นบาทเบื้องต้น ออกจากสมาบัติแล้วปรารถนาอภิญา ฆานที่เกิดขึ้นนั้น จัดเป็นบาทเบื้องต้นแห่งอภิญา, บุคคลเหล่าใด ทำให้สมาบัติ ๘ เกิดขึ้นแล้ว จึงเข้านิโรธสมาบัติ ตั้งใจไว้ว่า "เราจักเป็นผู้มีจิตยังไม่บรรลุนิโรธนิพพาน อยู่เป็นสุขในทิวฐธรรมเท่านั้น ตลอด ๗ วัน" แล้วให้ฆานเกิดขึ้น จัดเป็นบาทเบื้องต้นแห่งนิโรธ, ส่วนบุคคลเหล่าใด ทำให้สมาบัติ ๘ เกิดขึ้นแล้ว ตั้งใจไว้ว่า "เรามีฆานไม่เสื่อม จักเกิดในพรหมโลก" แล้วให้ฆานเกิดขึ้น จัดเป็นประโยชน์ต่อการก้าวไปสู่ภพ

สมาบัติ ๘ หรือ อนุปพวิหารสมาบัติ ๘

สมาบัติ ๘ แบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ

๑. หมวดรูปฆานสมาบัติ ๔ คือ ปฐมฆาน มี วิตก วิจาร ปีติ สุขและเอกัคคตา เป็นอารมณ์, ทุตติยฆาน มี ปีติ สุขและเอกัคคตา เป็นอารมณ์, ตติยฆาน มี สุขและเอกัคคตา เป็นอารมณ์, จุดตถฆาน มี อุเบกขาและเอกัคคตา เป็นอารมณ์

๒. หมวดอรุฆานสมาบัติ ๔ คือ อากาธานัญญาตนะ มีที่ว่างไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์, วิญญาณัญญาตนะ มีวิญญาณไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์, อากิญาญญาตนะ มีภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์, เนวสัญญาณาสัญญาตนะ มีภาวะที่มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์

<p>[๑๒] โส เอวံ สมหิตเต จิตฺเต บริสุทฺเธ ปรีโยทาเต อนนฺคเณ วิคตฺวปกฺกิลเส มฺทฺทฺภูเต กมฺมณิเย จิตฺเต อานนฺชปฺปตฺเต</p>	<p style="text-align: center;">วิชา ๓ ปฺพเพนิวาสนุสฺติญาณ</p> <p>[๑๒] “เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธีผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้</p>
--	--

๓. หมวดนิโรธสมาบัติ ๑ คือ สมาบัติที่กำหนดนิโรธนิพพานเป็นอารมณ์

มาณ ๔ ของพระผู้มีพระภาคนั้นเกิดขึ้น ณ โคนโพธิพฤกษ์ เป็นบาทเบื้องต้นแห่งวิปัสสนาด้วย แห่ง อภิญญาด้วย แห่งนิโรธด้วย บันดาลกิจทั้งปวงให้สำเร็จด้วย บัณฑิตจึงกล่าวว่า “อำนวยการให้ทุกอย่าง ทั้งที่เป็นโลกียะ และโลกุตระ”

[๑๒] ลำดับต่อไป พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงคุณแต่ละอย่างที่จิตุดถมานอำนวยการให้

โส เอวံ :- โส มีความหมายว่า โส อหิ แปลว่า เรานั้น, เอวံ เป็นนิบาตแสดงลำดับแห่งจิตุดถมาน

เอวံ สมหิตเต จิตฺเต :- เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วด้วยสมาธิในจิตุดถมาน

บริสุทฺเธ (จิตฺเต) :- เมื่อจิตบริสุทธี เพราะมีสติที่อุเบกขาทำให้บริสุทธี

ปรีโยทาเต (จิตฺเต) :- เมื่อจิตผุดผ่อง คือผ่องใสเพราะมีความบริสุทธีนั่นเอง

อนนฺคเณ (จิตฺเต) :- เมื่อจิตไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน เพราะกิเลสเพียงดั่งเนินมีรากเป็นต้นนั้น อันมรรคกำจัดแล้ว

วิกตฺวปกฺกิลเส (จิตฺเต) :- เมื่อจิตปราศจากความเศร้าหมอง เพราะไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินนั่นเอง

มฺทฺทฺภูเต (จิตฺเต) :- เมื่อจิตอ่อนโยน เพราะอบรมดีแล้ว มีความชำนาญ อยู่ในอำนาจ

กมฺมณิเย (จิตฺเต) :- เมื่อจิตควรแก่การใช้งาน เพราะมีความอ่อนโยนนั่นเอง จิตอ่อนโยน ควรแก่การใช้งาน เป็นดุจทองคำ ที่โล่มลทินสิ่งสกปรกออกหมดแล้ว, จิตอ่อนโยนและควรแก่การงานนั้นจะมีได้ เพราะเป็นจิตที่ผ่านการอบรมมาดีแล้ว ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “นาหิ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมปิ สมนุสฺสํ สมิ, ยํ เอวํ ภาวิตํ พหุสฺสิกํ ตํ มฺทฺ จ โทติ กมฺมณฺญญจ, ยถยิทํ ภิกฺขเว จิตฺตฺนฺติ (อง.เอก. ๒๐/๔๗/๘) ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ที่อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว จะอ่อนโยนและควรแก่การงาน เหมือนจิตนี้เลย”

จิตฺเต (จิตฺเต) :- เมื่อจิตตั้งมั่น เพราะตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลายมีความบริสุทธีเป็นต้น และเพราะจิตตั้งอยู่ในอำนาจของตน โดยความอ่อนโยนและควรแก่การใช้งาน

อานนฺชปฺปตฺเต (จิตฺเต) :- เมื่อจิตไม่หวั่นไหว เพราะตั้งมั่นนั่นเอง และเพราะเป็นจิตอันธรรมทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นประคองไว้แล้ว

จิตที่ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว เพราะประกอบด้วยธรรมเครื่องประคองจิต ๖ อย่าง คือ

๑) สทฺธาปริคฺคหิตฺตฺวํ จิตฺตํ อสฺสทฺธิเยน น อิญฺชติ.

จิตที่มีศรัทธาประคองไว้ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา

๒) วิริยปริคฺคหิตฺตํ จิตฺตํ โกสฺชเชน น อิญฺชติ.

จิตที่มีความเพียรประคองไว้ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน

๓) สติปริคฺคหิตฺตํ จิตฺตํ ปมาเทน น อิญฺชติ.

จิตที่มีสติประคองไว้ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท

๔) สมหิตฺติปริคฺคหิตฺตํ จิตฺตํ อุกฺกฺกเจเนน น อิญฺชติ.

จิตที่มีสมาธิประคองไว้ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความฟุ้งซ่าน

<p>ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีถาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสี. โส อเนกวิหิตํ ปุพฺพเพนิวาสํ อนุสฺสรามิ, เสยฺยถิทํ เอกปี ชาตี เทวปี ชาตีโย ติสฺโสปี ชาตีโย จตฺสฺโสปี ชาตีโย ปญฺจปี ชาตีโย ทสปี ชาตีโย วีสปี ชาตีโย ตีสปี ชาตีโย จตฺตาสีสปี ชาตีโย ปญฺญาสปี ชาตีโย ชาตีสตีปี, ชาตีสทสฺสปี ชาตี-สทสทสฺสปี, อเนเกปี สํวญฺญกปฺเป อเนเกปี วิวญฺญกปฺเป อเนเกปี สํวญฺญวิวญฺญกปฺเป;</p>	<p>เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อปุพพเพนิวาसानุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง หลายกัปว่า</p>
---	---

๕) ปณฺญาปริคฺคหิตํ จิตฺตํ อวิชฺชขาย น อิญฺจติ.
จิตที่มีปัญญาประคองไว้ ย่อมไม่หวนไหวเพราะความไม่รู้

๖) โภภาสคฺตํ จิตฺตํ กิเลสฺนุทกาเรน น อิญฺจติ.
จิตที่มีความสว่าง ย่อมไม่หวนไหวเพราะความมืดคือกิเลส

อีกอย่างหนึ่ง จิตที่ตั้งมั่นด้วยสมาธิในจิตตุดมมานเช่นนี้ เป็นจิตบริสุทธิ์ เพราะไกลจากนิรวณ, เป็นจิตผุดผ่อง เพราะก้าวล่วงองค์ฌานมีวิตกเป็นต้น, เป็นจิตไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน เพราะไม่มีความประทุติอันต่ำ เพราะไม่มีปัจจัยแห่งกามราคะ, เป็นจิตปราศจากอุปกิเลส เพราะปราศจากความเศร้าหมองแห่งจิตมีอภิขมาเป็นต้น, เป็นจิตอ่อนโยน เพราะมีความชำนาญ, เป็นจิต ควรแก่การไ้ใช้งาน เพราะเป็นเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ, เป็นจิต ตั้งมั่นและไม่หวนไหว เพราะประณีตด้วยความบริบูรณ์แห่งภาวนา

จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้ ย่อมควรแก่ความตั้งใจมั่น เป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้งแห่งการทำให้แจ้งด้วยอภิญญา

ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีถาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสี :- เราได้น้อมจิตไปเพื่อปุพพเพนิวาसानุสสติญาณ. **ปุพฺพเพนิวาส** คือขั้นที่ตนเคยมีอยู่ในกาลก่อนอันเป็นอดีตชาติ หมายถึง ขั้นที่ตนเคยอาศัยอยู่ เคยเสวย เคยเกิดขึ้นในชั้นธสันดาน หรือธรรมที่ตนเคยปฏิบัติ เคยเป็นอารมณ์ เคยรู้แจ้ง เคยกำหนดได้ด้วยวิญญาณของตน เคยตามระลึกถึงในสังสารวัฏ. **อนุสฺสตี** คือระลึกถึง ระลึกได้ ตามเห็นในชาตินั้นๆ. **อนุสฺสตี** คือ สติ, ญาณอันประกอบด้วยสติ เรียกว่าญาณ, เราได้น้อมจิตไป เพื่อบรรลุปุพพเพนิวาसानุสสติญาณ เพื่อถึงญาณนั้น. **อภินินฺนาเมสี** คือได้น้อมไปเฉพาะหน้า, บทนี้เป็นกิริยาอาชยาต มาจาก อภิ+นิ+นมุ มนเน+ณ+เอ+อี+สุ+อาคม

โส อเนกวิหิตํ ปุพฺพเพนิวาสํ อนุสฺสรามิ :- เราตามระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่ในกาลก่อนหลายชาติ, **อเนกวิหิตํ** หลายชาติ มีใช้ชาติเดียว. **ปุพฺพเพนิวาสํ** สันดานอันเราเคยอยู่ในภพนั้นๆ ที่ล่วงเลยไปตามลำดับ. **อนุสฺสรามิ** เราตามระลึกไปเรื่อยๆ ตามลำดับดังนี้คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง เป็นต้น

พระมหาบุรุษทั้งหลายมีบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ไม่ต้องทำกรรม พอน้อมจิตตรงไปเท่านั้น ก็ระลึกชาติได้ ส่วนบุรุษผู้เป็น อาทิกัมมิกะ(ผู้เริ่มทำ)ทั้งหลาย ต้องทำกรรมจึงจะสามารถระลึกชาติได้

เสยฺยถิทํ :- เป็นนิบาตลงในอรรถার্থทัฬปการทสสนะ แสดงชาติต่างๆที่พระพุทธองค์เริ่มไว้ว่า **เอกปี ชาตี** เป็นต้น

เอกปี ชาตี :- ๑ ชาติบ้าง ได้แก่ชั้นธสันดานในหนึ่งภพ ตั้งแต่ปฏิสันถิถึงจติ. บทว่า **เทวปี ชาตีโย** ก็มีนัยเช่นนี้

อเนเกปี สํวญฺญกปฺเป :- ตลอดหลายสังวัฏฏกัป คือกัปที่กำลังเสื่อมลง ชื่อว่าสังวัฏฏกัป กัปที่กำลังเจริญขึ้น ชื่อว่าวิวัฏฏกัป พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “จตฺตาริมาณี ภิกฺขเว กปฺปสฺส อสงฺเขยฺยยานิ, กตฺมานิ จตฺตาริ, สํวญฺญอ สํวญฺญจายี วิวญฺญอ วิวญฺญจายี (วิ.อญ. ๑/๑๓/๑๒๘) ภิกษุทั้งหลาย อสงเขยแห่งกัปมี ๔ อย่าง คือ สังวัฏฏกัป

<p>‘อมุตราสี เอว์นาโม เอว์โคตโต เอว์วณฺโณ เอว์มาหาโร เอว์สุขทุกขปฏิสัเวที เอว์มายุ- ปริยนฺโต; โส ตโต จโต อมฺตร อุกฺพาที; ตตราปาสี เอว์นาโม เอว์โคตโต เอว์วณฺโณ เอว์มาหาโร เอว์สุขทุกขปฏิสัเวที เอว์มายุ- ปริยนฺโต; โส ตโต จโต อธิฐปนฺโน’ติ.</p>	<p>ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มี อาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจาก ภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น มีชื่อ มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจาก ภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เราชะลឹกชาติก่อนได้หลาย ชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติ อย่างนี้</p>
--	---

สังวัฏฐายีกับ วิวัฏฐายีกับ”.

บรรดากัปทั้ง ๔ นั้น **สังวัฏฐายี** ๓ คือ **เตโชสังวัฏฐายี** (กัปที่พินาศไปเพราะไฟ) **อาโปสังวัฏฐายี** (กัปที่พินาศไปเพราะน้ำ) **วาโยสังวัฏฐายี** (กัปที่พินาศไปเพราะลม)

ขอบเขตแห่งสังวัฏฐายี ๓ คือ **ชั้นอภัสสระ** **ชั้นสุภกิณหะ** **ชั้นเวหัพพะละ**, เวลาที่กัปพินาศไปเพราะไฟ โลกย่อมถูกไฟเผาตั้งแต่ภายใต้ชั้นอภัสสระลงมา, เวลาที่กัปพินาศไปเพราะน้ำ โลกย่อมถูกน้ำท่วมทำลายให้แหลกเหลวตั้งแต่ภายใต้ชั้นสุภกิณหะลงมา, เวลาที่กัปพินาศไปเพราะลม โลกย่อมถูกลมพัดให้กระจัดกระจายไปตั้งแต่ภายใต้ชั้นเวหัพพะละลงมา

ส่วนมากแล้ว ย่อมทำให้พุทธเขตอย่างหนึ่งพินาศไปด้วย

พุทธเขตมี ๓ คือ **ชาติเขต** (เขตที่ประสูติ) **อาณานิเขต** (เขตที่ทรงแสดงธรรม) **วิสัยเขต** (เขตแห่งพระสัพพัญญุตญาณ). เวลาที่พระพุทธเจ้าถือปฏิสนธิและประสูติ ทำให้มีนจกัรวาลหวั่นไหว, เวลาที่ทรงแสดงธรรม อาณาเขตแห่งพระปริตร คือ รตนปริตร เมตตปริตร ชันถปริตร ฐัคคปริตร อาณานาฎิยปริตร โมรปริตร ทำให้แสนโกฏิจกัรวาลหวั่นไหว, เวลาที่พระพุทธองค์ประสงค์จะแสดงอิทธิด้วยพระสัพพัญญุตญาณให้โลกธาตุมีประมาณเพียงใดหวั่นไหว ก็ย่อมหวั่นไหวหาที่สุดไม่ได้

เมื่ออาณานิเขตพินาศ ย่อมทำให้ชาติเขตพินาศไปด้วย เมื่อชาติเขตพินาศย่อมทำให้เขตที่เหลือพินาศไปด้วยพร้อมกัน, เมื่อชาติเขตตั้งอยู่ เขตที่เหลือย่อมตั้งได้รวมกัน

ถามว่า “พระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงสังวัฏฐายีและวิวัฏฐายีน้อยบ้าง มากบ้างนั้น ทรงระลึกได้โดยนัยอย่างไร”

ทรงระลึกได้โดยนัยว่า “อมุตราสี” เป็นต้น

อมุตราสี :- เรามีอยู่ในที่โน้น คือเราเคยได้มีแล้ว ในสังวัฏฐายี ในภพ ในกำเนิด ในคติ ในวิญญานฐิติ ในสัตตาวาส หรือในสัตตนิกาย ชื่อโน้น. **อมุตราสี** เป็นสนธิ ศัพท์เดิมคือ อมฺตร + อาสี, อาสี เป็นกริยาอาชยาต มีอรรถว่า “เราเป็นแล้ว” สำเร็จรูปมาจาก ออาคม+อส ภูวิ+อ้อชชตนี, ลบสระหน้าแล้วที่ชะสระหลัง

เอว์นาโม :- ในภพโน้น เรามีชื่อว่าเวสสันดร หรือโชติบาล

เอว์โคตโต :- เราเป็นภควโคตร หรือโคตมโคตร

เอว์วณฺโณ :- เราเป็นคนผิวขาว หรือผิวดำคล้ำ

เอว์มาหาโร :- เราได้กินข้าวคลุกเนื้ออย่างดี หรือเก็บกินผลไม้หล่นเอง

เอว์สุขทุกขปฏิสัเวที :- เราได้เสวยสุขทุกข์โดยสามิสและนิรามิส ที่เป็นไปทางกายและทางจิตเป็นอันมาก

เอว์มายุปริยนฺโต :- เรามีอายุกำหนดได้ร้อยปี หรือหมื่นสี่พันปี

โส ตโต จโต อมฺตร อุกฺพาที :- เรานั้น จุติจากภพ กำเนิด คติ วิญญานฐิติ สัตตาวาส หรือสัตตนิกายนั้นแล้ว ได้เกิดขึ้นในภพ กำเนิด คติ วิญญานฐิติ สัตตาวาส หรือสัตตนิกายนั้นอีก

อิติ สากาโร สอุทเทโส อเนกวิหิตัง ปุพฺพ- นิวาโส ออนุสฺสรามิ.
--

ตตฺรปาโล :- เป็นสนธิ คัพท์เดิมคือ ตตฺร+อปี+อาโล, แม้ในภพ กำเนิด คติ วิญญาณฐิติ สัตตาวาส หรือ สัตตนิกายเมื่อนั้น เราก้ได้มีแล้ว โดยมีชื่อ โคตร ผีพรณ อาหาร สุข ทุกข์ อายุ อย่างนี้อีก

พระผู้มีพระภาคทรงระลึกว่า “อมฺตฺราลี” เป็นการระลึกไปตามลำดับ, ระลึกว่า “โส ตโต จูโต อุมฺตฺร อุทปาที” เป็นการระลึกย้อนกลับ, เมื่อเป็นเช่นนี้ พึงเข้าใจว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึงสวรรค์ชั้นดุสิตเป็นที่สุดแห่งภพก่อน จึงตรัสว่า “อมฺตฺร อุทปาที”, และตรัสหมายถึงภพนี้ด้วยคำว่า “อิฐูปนฺโน”

ตตฺรปาโล เอวฺนาโม :- เราได้เป็นเทพบุตรนามว่า เสตุเกตุ บนสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น

เอวโคตโต :- เรามีโคตรอย่างเดียวกับเทวดาเหล่านั้น

เอวฺวณฺโณ :- เรามีผิวพรรณผุดผ่องดุจทอง

เอวมาหาโร :- เรามีอาหารทิพย์อันชาวสะอาด

เอวฺสุขทุกฺขปฏิสํเวที :- เราได้เสวยสุขอันเป็นทิพย์ ส่วนทุกข์เป็นเพียงทุกข์ประจำสังขารเท่านั้น

เอวมายุปริยฺนโต :- เรามีอายุกำหนดได้ ๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐ ปี (สตตฺปญญาสวสฺสโกภฺภิสมฺภูจิวสฺสสต-สทฺสสายุปริยฺนโต)

โส ตโต จูโต อุมฺตฺร อุทปาที :- เราจุติจากภพนั้นแล้ว เกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น เมื่อจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตแล้ว

อิฐูปนฺโน :- จึงมาเกิดขึ้นในพระครรภ์ของพระมหามายาเทวีในภพนี้

อิติ :- เป็นนิบาตในอรรถปการะ ด้วยประการฉะนี้

สากาโร สอุทเทโส :- เราระลึกตามได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะอาการทั่วไป มีผิวพรรณดีหรือไม่ดีเป็นต้น พร้อมด้วยชื่อประวัติ มีชื่อและโคตรอย่างนั้นเป็นต้น

ถามว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านนั้นหรือที่ระลึกถึงบุพเพนิวาสได้” ตอบว่า “ไม่ใช่แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านนั้นที่ระลึกถึงบุพเพนิวาสได้ พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกพุทธเจ้าก็ระลึกได้ แม้แต่พวกเดียรถีย์ ก็ระลึกได้เช่นกัน แต่ว่าระลึกได้ไม่มากนัก เพราะพวกเดียรถีย์ระลึกชาติได้เพียง ๔๐ กัปเท่านั้น ย้อนหลังจากนั้นไปไม่สามารถระลึกถึงได้”

ถามว่า “เพราะเหตุใด” ตอบว่า “เพราะมีปัญญาหย่อนกำลังกว่า กำลังปัญญาของพวกเดียรถีย์นั้นอ่อนกว่า เพราะไม่ได้กำหนดนามและรูป จึงระลึกได้เฉพาะตามลำดับขั้นนั้น ไม่สามารถระลึกถึงจุดและปฏิสนธิได้ เพราะไม่สามารถกำจัดอวิชชาแล้วเข้าสู่ญาณที่ตนปรารถนาได้”

ถามว่า “พระอสีติมหาสาวกจะ ระลึกชาติได้เท่าไร” ตอบว่า “พระอสีติมหาสาวกระลึกชาติได้แสนกัป พระอัครสาวกทั้ง ๒ ระลึกได้ ๑ อสงไขยและแสนกัป พระปัจเจกพุทธเจ้า ระลึกได้ ๒ อสงไขยและแสนกัป ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายระลึกชาติได้ไม่มีกำหนด ระลึกได้ตามพระพุทฺธประสงค์”

อโย โข เม พฺราหฺมณ รตฺติยา ปจฺเม ยามे ปจฺมา วิชฺชา อธิคฺตา :- พราหมณ์ เราบรลูวิชาที่ ๑ นี้ ในยามแรกแห่งราตรี, เม คือ มยา มาจาก อมฺห+นา แปลว่า อันเรา, วิชฺชา คือความรู้แจ้ง มิวิเคราะห์ว่า “วิทฺติ ชานา ตีติ วิชฺชา ปญฺญาที่รู้แจ้ง ชื่อว่าวิชา (วิทฺ ภาเน+ย+อา, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ชฺอน ช, ลบสระหน้า), วิชฺชา เวเท จ ลิปฺเป จ ติวิชฺชาโท จ พฺทฺธิยํ (ธาน. ๑๐๓๔) วิชฺชาศัพท์ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ คัมภีร์เวท ศิลปะ วิชา ๓ และปัญญาแจ้ง, ในที่นี้หมายถึงเอาอรรถแจ้งในวิชา ๓, ถามว่า “รู้แจ้งอะไร” ตอบว่า “รู้แจ้งบุพเพนิวาส”

อวิชฺชา วิหฺตา :- กำจัดความมืดคืออวิชชาแล้ว, โมหะที่ปกปิดวิชาไว้ ท่านเรียกว่าอวิชชา เพราะเป็นเหตุ

<p>อัย โข เม พุราหุณ รตติยา ปจเม ยามะ ปจมา วิชชา อธิคตา, อวิชชา วิหตา; วิชชา อุปปนนา, ตโม วิหโต, อาโลโก อุปปนโน; ยถา ตํ อุปมตตส อาตานิโน ปหิตตตส วิหโรโต. อัย โข เม พุราหุณ ปจมา อภินิพุกา อโหสิ กุกกุฏจจาปกสเสว อณฺฑโกสมหา.</p> <p>[๑๓] “โส เอวํ สมาหิตะ จิตฺเต ปริสุทฺเธ ปรีโยทาเต อนนฺจเณ วิคตฺตูปกฺกิลเส มฺหุทฺตเต กมฺมณียะ จิตฺเต อานนฺชปฺตเต, สฺตตานิ จุตฺตปาตณฺณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสิ.</p>	<p>พราหุณฺ เราได้บรรลุวิชาที่ ๑ ในยาม แรกแห่งราตรี ความมืดมืดคืออวิชา เรากำจัด ได้แล้ว แสงสว่างคือวิชาได้เกิดขึ้นแก่เรา เปรียบ เหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มี ความเพียร อุทิศกายและใจ พราหุณฺ นี้คือการ เจาะกระเปาะไขคือวิชาออกมาครั้งที่ ๑ ของเรา เหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไขของลูกไก่”</p> <p style="text-align: center;">จตุปปาตณฺณ</p> <p>[๑๓] “เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่าง นี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตณฺณ เห็นหมู</p>
---	---

ทำให้ไม่รู้แจ้ง บุพเพนิวาส

วิชา อุปปนนา :- วิชาเกิดขึ้นแล้ว, แสงสว่างคือวิชาเกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำลายความมืดคืออวิชา

ตโม วิหโต :- กำจัดความมืดคือโมหะได้แล้ว, โมหะ ท่านเรียกว่าตมะ เพราะปกปิดให้มืดมืด

อาโลโก อุปปนโน :- แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว, วิชาอันนั้นแหละท่านเรียกว่าอาโลกะ เพราะทำให้สว่างแจ้งชัด
เมื่อบรรลุวิชา วิชาเกิดขึ้น ย่อมกำจัดอวิชาได้ ทำให้อวิชาพินาศไป

ยถา ตํ :- ทั้ง ๒ บท เป็นนิบาต, บางอาจารย์รวมเป็นนิบาตตัวเดียวกันว่า ยถา ตํ ใช้ในอรรถอุปมา, เปรียบ
เหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว

อุปมตตส อาตานิโน ปหิตตตส วิหโรโต :- แก่บุคคลผู้ไม่ประมาทเพราะอยู่โดยไม่ปราศจากสติ ผู้มีความ
เพียรเผากิเลสเพราะทำให้กิเลสเร่าร้อนด้วยความเพียร ผู้ส่งจิตไปแล้วเพราะไม่มีความห่วงใยในกายและชีวิต

พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายว่า “เรากำจัดอวิชาได้แล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว กำจัดความมืดได้แล้ว แสงสว่าง เกิด
ขึ้นแล้ว ผลของการประกอบความเพียรอยู่เนื่องๆนั้น เราได้รับแล้ว”

อัย โข เม พุราหุณ ปจมา อภินิพุกา อโหสิ กุกกุฏจจาปกสเสว อณฺฑโกสมหา :- พราหุณฺ
นี้คือการเจาะกระเปาะไขออกมาครั้งที่ ๑ ของเรา เหมือนการเจาะกระเปาะไขของลูกไก่, การเจาะออกครั้งที่
ที่ ๑ คือความเกิดเป็นพระอรหัตครั้งที่ ๑ นี้แล ได้มีแล้วแก่เรา เพราะทำลายกระเปาะไขคืออวิชา อันปกปิดขั้น
ที่เราเคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้แล้ว ด้วยจะงอยปากอันทรงพลังคือบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เหมือนลูกไก่ที่ใช้
จะงอยปากอันแข็งแรงเจาะกระเปาะไขออกมาได้โดยสวัสดิ์ฉนั้น

[๑๓] โส เอวํ ... อานนฺชปฺตเต :- มีคำอธิบายเหมือนบุพเพนิวาสานุสสติญาณ

สฺตตานิ จุตฺตปาตณฺณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสิ :- เราน้อมจิตไปเพื่อญาณที่รู้จัดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย

โส ทิพฺเพน ... ปสฺสामी :- เรานั้นเห็นหมูสัตว์ด้วยจักขุทิพย์อันบริสุทธิ์เห็นมนุษย, พระมหาสัตว์
ทั้งหลายผู้มีการมีเต็มเปี่ยมแล้ว ไม่ต้องทำกรรมอีก พอ น้อมจิตไปเท่านั้น ก็เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้กำลังจัด
กำลังอุปบัติ ทั้งชั้นต่ำ ชั้นสูง งาม ไม่งาม เกิดดี เกิดไม่ดี ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์เกินจักขุของมนุษย์ ส่วนผู้เพิ่งจะเริ่ม
บำเพ็ญบารมี ต้องทำการกรรมจึงจะเห็น สำหรับวิธีการกรรม นั้นสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากคัมภีร์วิสุทธิมรรค

โส ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมา- นุสเสน สตุเต ปสฺสามิ จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน หิเน ปณฺีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ, สฺสุเต ทฺทุกฺเต ยถากมฺมุเปเค สตุเต ปชานามิ	สัตว์ผู้กำลังจืด กำลังอุบัติ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งาม และไม่งาม เกิดดีและไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์ เหนือมนุษย์ เรารู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม
---	---

ทิพฺเพน จกฺขุณา :- จักขุประสาทที่เป็นเช่นกับจักขุทิพย์ ชื่อว่าทิพพะ, จักขุของเทวดาที่เกิดจากกรรมอัน
สุจริต ไม่มีน้ำดี เกล็ดและเลือดเป็นต้นเจือปน สามารถรับอารมณ์จากที่ไกลได้ เพราะมีสภาพพ้นจากกิเลสที่ทำให้เศร้า
หมอง หรือเป็นจักขุที่เกิดจากกำลังแห่งวิริยภาวนา, จักขุทิพย์ของพระผู้มีพระภาค ทรงได้ด้วยอำนาจทิพวิหาร มีความ
รุ่งเรืองเทียบเท่าแสงสว่าง สามารถมองเห็นแม้รูปที่อยู่นอกฝาเรือนเป็นต้น, **จกฺขุ** มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า “**จกฺขติ รูป**
อสุสาเทตติ จกฺขุ ตาที่ขอบมองรูป ชื่อว่า จักขุ, **จกฺขติ ปสฺสตีติ จกฺขุ** ตาที่มองเห็น ชื่อว่าจักขุ” (จกฺข ทสฺสเน+อุ)

วิสุทฺเธน :- อันบริสุทธิ์ คือเป็นเหตุแห่งทวิภูริสุทธิ ด้วยการมองเห็นการจืดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย, หาก
ผู้ใดเห็นเพียงจืดเท่านั้น ไม่เห็นอุบัติของสัตว์ ผู้นั้นย่อมมีความเห็นว่า “เป็นอุจเฉททวิภูริ ชาติสุญ”, ผู้ใดเห็นเพียงอุบัติ
เท่านั้น ไม่เห็นจืดของสัตว์ทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมมีความเห็นว่า “เป็นนวัตตปาดุภาวทวิภูริ ปรากภูมีแต่สัตว์เกิดใหม่”, ผู้
ใดเห็นทั้งสองอย่างนั้น ผู้นั้นย่อมเห็นเกินทวิภูริทั้งสองอย่างนั้นไป เพราะฉะนั้น การเห็นของบุคคลนั้นจึงชื่อว่าทวิภูริสุทธิ,
ส่วนพระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตร เห็นทั้งสองอย่างนั้นแล้ว จึงชื่อว่ามีทิพยจักขุ อันบริสุทธิ์ เพราะเห็นการจืดและ
อุบัติของสัตว์ทั้งหลาย, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะละอุปกิเลส ๑๑ อย่าง ตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “...

๑. วิจิจฺฉํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความลังเลสงสัยเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๒. อมฺนสิการํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความไม่พิจารณาถี่ถ้วนเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๓. ถินมิทฺถํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความง่วงเหงาเศร้าซึมเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๔. ฉมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความหวาดผวาเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๕. อุปฺปิลํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความประหม่าตื่นเต้นเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๖. ทฺฏฺจฺจุลํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความหยาบกระด้างเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๗. อจฺจารทฺฐวิริยํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความพยายามเกินพอดีเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๘. อติสินฺวิริยํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความพยายามย่อหย่อนเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๙. อภิชฺชปฺปํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความอยากที่รีบเร่งเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๑๐. นานตฺตสณฺณํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความมั่นหมายหลายอย่างเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว
๑๑. อตินิชฺฌายิตตฺตํ จิตฺตสฺส อุปฺกฺกิลลํ ปชฺหี	ละความเพ่งพินิจเกินไปเครื่องเศร้าหมองจิตได้แล้ว

เรานั้นเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส สงจิดไปดีแล้ว มีความรู้สึกทว่าเห็นแสงสว่างแต่ไม่เห็นรูป หรือเห็น
รูปแต่ไม่เห็นแสงสว่าง เป็นต้น”

อติกฺกนฺตมานุสเสน :- เห็นหมู่สัตว์ คือตรวจดูสัตว์ทั้งหลายด้วยทิพยจักขุเหนือมนุษย์นั้น
กว่ามังสจักขุของมนุษย์ ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์

สตุเต ปสฺสามิ :- เห็นหมู่สัตว์ คือตรวจดูสัตว์ทั้งหลายด้วยทิพยจักขุเหนือมนุษย์นั้น

จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน :- ทั้งผู้อยู่ในขณะเคลื่อนตายไปและขณะเกิดมาใหม่

หิเน :- ชั้นต่ำ คือถูกชาติเดียน ดูหมิ่นเหยียดหยามโดยชาติ ตระกูล และโภคทรัพย์เป็นต้น ที่เป็น
เช่นนี้ เพราะวิบากกรรมอันเกิดจากโมหะ

ปณฺีเต :- ชั้นสูง คือผู้ตรงข้ามกับคนชั้นต่ำนั้น เพราะวิบากกรรมอันเกิดจากโมหะ

สุวณฺเณ :- ดี คือมีผิวพรรณงาม น่ารัก น่าปรารถนา น่าชอบใจ เพราะวิบากกรรมอันเกิดจากอโทสะ

<p>‘อิเม วต โภโกโต สตุตา กายทุจฺจริเตน สมณฺนาคตา, วจิทุจฺจริเตน สมณฺนาคตา, มโน-ทุจฺจริเตน สมณฺนาคตา, อริยานํ อุปฺวาทกา, มิจฺฉาทิฏฺฐิกา, มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา;</p>	<p>ว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจจริต วจิตุจจริต มโนทุจจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่น ให้ทำกรรมตามความเห็นผิด</p>
---	--

ทุพฺพณฺเณ :- ไม่ดี คือมีผิวพรรณไม่งาม ไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าชอบใจ เพราะวิบากกรรมอันเกิดจากโทสะ

สุคเต :- เกิดดี คือผู้ไปสู่สุคติ มั่งคั่งมีทรัพย์มาก เพราะวิบากกรรมอันเกิดจากอโลภะ

ทุคฺคเต :- เกิดไม่ดี คือผู้ไปสู่ทุคติ ยากจน อดอยาก แร้นแค้น เพราะวิบากกรรมอันเกิดจากโลภะ

ยถากมฺมุเปค :- ผู้เป็นไปตามกรรม คือได้รับผลกรรมที่ตนเคยสั่งสมไว้แล้วทั้งสุจริตและทุจจริต, ยถากมฺมุเปคตฺตญฺญาน คือปัญญาญาณที่รู้สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม

ยถากมฺมุเปคตฺตญฺญานนี้ เกิดขึ้นตามลำดับดังนี้ ภิกษุในศาสนาที่เจริญอาโลกกสิณ มุ่งหน้าต่อจนกระทั่งต่ำ มองเห็นสัตว์นรกทั้งหลายผู้แสวงทุกขเวทนาเผ็ดก้ำ การเห็นนี้ก็จัดเป็นทิพยจักขุ เมื่อใส่ใจอยู่ว่า “สัตว์นรกเหล่านี้ทำกรรมอะไรหนอ จึงมาแสวงทุกข์อยู่อย่างนี้” ขณะนั้น ญาณอันมีกรรมเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้นว่า “เพราะทำกรรมอย่างนี้”, เมื่อเจริญอาโลกกสิณ มุ่งหน้าต่อเทวโลกชั้นสูง ย่อมเห็นทวยเทพในสวนนันทวัน มิสสกวัน และปารุสกวัน เป็นต้น ผู้กำลังแสวงสมบัติอันเป็นทิพย์อยู่ การเห็นนี้ก็จัดเป็นทิพยจักขุ ใส่ใจอยู่ว่า “เทพเหล่านี้ทำกรรมอะไรหนอ จึงได้แสวงสมบัติอย่างนี้” ญาณอันมีกรรมเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้นว่า “เพราะทำกรรมอย่างนี้” เหล่านี้เรียกว่า ยถากมฺมุเปคตฺตญฺญาน ที่สำเร็จพร้อมกับทิพยจักขุนั่นเอง

อิเม วต โภโกโต สตุตา กายทุจฺจริเตน สมณฺนาคตา วจิทุจฺจริเตน ... มโนทุจฺจริเตน :- สัตว์เหล่านี้ประกอบ คือมีอยู่พร้อมมูล ทำอยู่บ่อยๆ ซึ่งกายทุจจริต คือประพฤดิชั่ว ทำความเสียหายทางกาย, ประกอบ วจิตุจจริต คือประพฤดิชั่ว ทำความเสียหายทางวาจา, ประกอบมโนทุจจริต คือประพฤดิชั่ว ทำความเสียหายทางใจ, สมณฺนาคตา สำเร็จมาจาก สมฺ+นฺ+อาคม+อา+คมฺ คติมิหิ+ต (อาเทศนิกหิตเป็น น)

อริยานํ อุปฺวาทกา :- กล่าวใส่ร้ายพระอริยะ ด่า ดำหนิ ติเตียนพระอริยบุคคล มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกพุทธเจ้า แม้ต่ำสุดคฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมวัตถุ (จนถึงที่สุดแห่งความเป็นสมณะคือกล่าวด้วยอาบัติปาราชิก) หรือด้วยการทำลายคุณความดีต่างๆ

กล่าวใส่ร้ายด้วยอันติมวัตถุ คือกล่าวใส่ร้ายว่า “ท่านเหล่านั้นไม่ประพฤติสมณธรรม ท่านเหล่านั้นไม่ใช่สมณะ”, กล่าวใส่ร้ายด้วยการทำลายคุณ คือกล่าวใส่ร้ายว่า “ท่านเหล่านั้นไม่มีฉาน ไม่มีวิโมกข์ ไม่มีมรรค ไม่มีผล”. จะกล่าวใส่ร้ายทั้งที่รู้และไม่รู้ก็ตาม ก็ชื่อว่ากล่าวใส่ร้ายพระอริยะเหมือนกัน, กรรมที่เกิดจากการกล่าวใส่ร้ายพระอริยะนี้เป็นกรรมหนัก สามารถห้ามสวรรค์ (สคฺคาวรณ) ห้ามมรรค (มคฺคาวรณ)

ผู้ใดก็ตาม กล่าวใส่ร้ายพระอริยะ ผู้นั้นควรเข้าไปหาท่าน กราบ ชุบเชา หรือประคองอัญชลี เพื่อขอขมาให้ท่านอดโทษด้วยตนเองว่า “ข้าพเจ้าได้กล่าวคำนี้ ขอให้ท่านได้โปรดอดโทษให้ข้าพเจ้าด้วยเถิด” หรือขอขมาต่อสงฆ์ว่า “ข้าพเจ้าได้กล่าวคำนี้กับพระเถระนั้น ขอสงฆ์จงให้ท่านอดโทษแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด” แม้ท่านจะเสียชีวิตแล้ว ก็ควรไปยังสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับท่านอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อขอขมา เมื่อทำเช่นนั้น ก็ย่อมกลับมาเป็นปกติได้ตามเดิม หากไม่ทำ จะได้รับโทษเท่าอนันตริยกรรมทีเดียว

มิจฺฉาทิฏฺฐิกา :- มีความเห็นผิดวิปริตไป. **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา :-** ผู้ให้คนอื่นสมทาน ถือปฏิบัติกายกรรมเป็นต้น อันมีมิจฉาทิฏฐิเป็นมูล ชื่อว่าสมทานถือปฏิบัติกรรมทุกอย่างตามอำนาจมิจฉาทิฏฐิ, อริยุปวาทะจัดเป็นวจิตุจจริต มิจฉาทิฏฐิ จัดเป็นมโนทุจจริต, อริยุปวาทะมีโทษเท่ากับอนันตริยกรรม

เต กายสุส เกทา ปรี มรณา อปายั
 ทุคคตี วินิปาตํ นิรยํ อุปปนฺนา. อิมเ ว ปน
 โภโกโต สตฺตา กายสุจฺริเตน สมฺนฺนาคตา
 วจีสฺสุจฺริเตน สมฺนฺนาคตา มโนสุจฺริเตน
 สมฺนฺนาคตา, อริยานํ อนุปฺวาทกา สมฺมา-
 ทิฏฺฐิกา สมฺมาทิฏฺฐิกมฺมสมฺมาทานา;

เต กายสุส เกทา ปรี มรณา สุคฺคตี
 สคฺคํ โลกํ อุปปนฺนา'ติ.

อิตฺติ ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสุทฺเทน
 อติกฺกนฺตมานุสฺสเกน สตฺเต ปสฺสामी
 จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน ทีเเน ปณฺีเต สุวณฺเณ
 ทฺพพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต, ยถากมฺมุปเค
 สตฺเต ปชานामी.

อัย โข เม พฺราหฺมณ รตฺติยา มชฺฌิ
 เม ยามเ ทฺติยา วิชฺชา อธิคฺตา, อวิชฺชา
 วิหตา, วิชฺชา อุปฺปนฺนา, ตโม วิหโต, อา
 โลโก อุปฺปนฺโน. ยถา ตํ อุปฺปมตฺตสฺส
 อาตานิโน ปหิตตฺตสฺส วิหโรโต.

อัย โข เม พฺราหฺมณ ทฺติยาภินิพฺพิทา
 อโหสิ กุกฺกุฏจฺฉาปกสฺเสว อดฺนฺทโกสมฺหา”.

พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดใน
 อบาย ทุคติ วินิปาต นรก แต่หมู่มสัตว์ที่ประกอบ
 กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระ
 อริยะ มีความเห็นชอบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรม
 ตามความเห็นชอบ

พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติ
 โลกสวรรค์

เราเห็นหมู่มสัตว์ผู้กำลังจืด กำลังอุปบัติ ทั้งชั้น
 ต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและไม่ดี ด้วย
 ตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เรารู้ชัดถึงหมู่มสัตว์
 ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้

พราหมณ์ เราได้บรรลุวิชาที่ ๒ ในยามที่ ๒
 แห่งราตรี ความมืดมิดคือ อวิชา เรากำจัดได้แล้ว
 แสงสว่างคือวิชาได้เกิดขึ้นแก่เรา เปรียบเหมือน
 แสงสว่างเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร
 อุทิศกายและใจอยู่

พราหมณ์ นี่คือการเจาะกระเปาะไขคือวิชา
 ออกมาครั้งที่ ๒ ของเรา เหมือนการเจาะออกจาก
 กระเปาะไขของลูกไก่”

กายสุส เกทา :- เพราะกายแตก คือสละอุปาทินนกันชนัธ์ ที่ยังมีกิเลสยึดครองอยู่ หรือเพราะชีวิตินทรีย์ขาดสูญ

ปรี มรณา :- หลังจากตายไป คือหลังจากละมือถือเอาชั้นนั้น หรือต่อจากจุดจิตไป

อปายั ทุคคตี วินิปาตํ นิรยํ :- คำว่า อปายะ ทุคคตี วินิปาตะ เป็นไวพจน์ของ นิรยะ, นรกชื่อว่าอบาย
 เพราะปราศจากความเจริญคือบุญ อันเป็นเหตุแห่งสวรรค์และนิพพาน หรือเพราะไม่มีความสุขเจริญขึ้น, ชื่อว่า ทุคติ
 เพราะมีที่ไปอันทุกข์ยากลำบาก หรือมีที่เกิดเพราะกรรมชั่วเป็นเหตุ, ชื่อว่าวินิปาต เพราะเป็นสถานที่อันผู้ทำบาปตกไป
 อยู่แล้วหมดอำนาจ หรือเพราะเป็นสถานที่ที่พวกสัตว์กำลังพินาศ, ชื่อว่านิรยะ เพราะเป็นที่ซึ่งไม่มีความดี ไม่มีความ
 เจริญ. พระผู้มีพระภาคมักจะแสดงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานด้วยอปายคัพพ์ แสดงเปตวิสัย ด้วยตุคคตีคัพพ์ แสดงอสุรกาย
 ด้วยวินิปาตคัพพ์ และแสดงนรกด้วยนิรยคัพพ์

สุคฺคตี สคฺคํ โลกํ :- สุคติโลกสวรรค์, คดีที่ดี ชื่อว่าสุคติ, สถานที่ซึ่งมีรูปารมณเป็นต้นที่ดีเลิศ ชื่อว่าลคคะ,
 ทั้งสองรวมกันเรียกว่าโลก เพราะพินาศแตกสลายไปได้

วิชฺชา :- วิชาคือทิพจักขุ ชื่อว่าวิชา, อวิชาที่ปกปิดจุดและปฏิสนธิของสัตว์ ชื่อว่าอวิชา

คำที่เหลือมีอธิบายเหมือนกับบุพเพนิวาสานุสสติญาณ

อาสาฬหขณญาณ

[๑๔] “โส เอวํ สสมาหิตเต จิตเตต ปริสุทฺเท ปริโยทาเต อนนฺคณเ วิคตูปกฺกิลเสเส มุทฺทญฺเต กมฺมณิเย จิตเต อาเนญชฺอุปฺตเต, อาสวานํ ขยณณาย จิตตํ อภินินฺนาเมสี. โส ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี, ‘อโยํ ทุกฺขสมฺมุทโย’ติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี, ‘อโยํ ทุกฺขนิโรธ’ติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี, ‘อโยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี; ‘อิมเ อาสวา’ติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี, ‘อโยํ อาสวสมฺมุทโย’ติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี, ‘อโยํ อาสวนิโรธ’ติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี, ‘อโยํ อาสวนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี.

[๑๔] “เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การไช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรา นั้น ได้น้อมจิตไปเพื่ออาสาฬหขณญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินี ปฏิปทา

[๑๔] อาสวานํ ขยณณาย จิตตํ อภินินฺนาเมสี :- เราน้อมจิตไปเพื่ออาสาฬหขณญาณ คือ น้อมวิปัสสนาจิต ไปเพื่ออรหัตตมรรคญาณ ในที่นี้ท่านเรียกอหัตตมรรคว่า ธรรมที่สิ้นอาสวะ เพราะทำให้อาสวะสิ้นไป

โส อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณายสี ... :- เรานั้นรู้ ทราบ แทงตลอดซึ่งทุกข์ซึ่งทั้งหมดตามความเป็นจริง ตามลักษณะที่เป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ ทุกข์มีประมาณเท่านี้ ไม่มีทุกข์ยิ่งไปกว่านี้”, เราจึงแจ้งแทงตลอดซึ่งต้นหาอันยังทุกข์นั้นให้เกิดตามความเป็นจริง ตามลักษณะความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์สมุทัย ต้นหาเป็นเหตุแห่งทุกข์” เมื่อทุกข์และต้นหาทั้งสองนั้น เป็นไปแล้วดับลง ณ ที่ใด เราย่อมรู้ชัด ทราบได้ แทงตลอดตามความเป็นจริง ซึ่งก็คือนิพพานนั้น อันไม่มีทุกข์และต้นหาว่า “นี้ทุกข์นิโรธ นิพพานสถานที่ดับทุกข์” และเรารู้ชัด ทราบ แทงตลอด ตามความเป็นจริง ซึ่งอริยมรรคอันเป็นเหตุให้บรรลุถึงความดับทุกข์และต้นหานั้นว่า “นี้ ทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ ข้อปฏิบัติให้ดำเนินไปถึงความดับทุกข์และต้นหา”

อิมเ อาสวา :- ครั้นทรงแสดงสัจจะทั้ง ๔ โดยสรุปเช่นนี้แล้ว จะทรงแสดงรายละเอียดของกิเลสทั้งหลาย จึงตรัสว่า “เรารู้อาสวกิเลสเหล่านี้ตามความเป็นจริงว่า ‘นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินี ปฏิปทา’”

ตสฺส เม เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต กามาสวาปิ จิตตํ วิมฺจุจฺจิตฺต :- เมื่อเรานั้นรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ, คำเหล่านี้พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอามรรคและวิปัสสนา, จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะในขณะแห่งมรรค ในขณะแห่งผลนั้นถือว่าหลุดพ้นไปแล้ว, ทรงแสดงปัจเจกขณญาณว่า “เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว จึงได้ปัญญาญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว” และทรงแสดงภูมิแห่งปัจเจกขณญาณว่า “ชาติสิ้นแล้ว”

ถามว่า “ชาติไหนของพระพุทธองค์ถือว่าสิ้นแล้ว และพระองค์ก็ทรงทราบชาตินั้นได้อย่างไร”

ตอบว่า “ชาติอันเป็นอดีตของพระพุทธองค์ ไม่ถือว่าสิ้นไปด้วยมรรคภาวนา เพราะชาตินั้นสิ้นไปก่อนแล้ว ชาติอันเป็นอนาคตของพระองค์ก็ถือว่ายังไม่สิ้น เพราะชาตินั้นยังไม่เกิดขึ้น ชาติที่เป็นปัจจุบันของพระองค์ก็ถือว่ายังไม่สิ้น เพราะชาตินี้ยังมีอยู่ ส่วนชาติที่ต่างกันโดยประเภทแห่งชั้น ๑ ชั้น ๔ และชั้น ๕ ที่จะเกิดขึ้นในเอกโวการภพ (ภพที่มีชั้นเดียว) จตุโวการภพ (ภพที่มีชั้น ๔) และปัญจโวการภพ (ภพที่มีชั้น ๕) จัดว่าสิ้นไป เพราะจะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะมรรคที่ทรงอบรมดีแล้ว พระพุทธองค์เมื่อทรงพิจารณาภิเลสทีละได้ด้วยมรรคภาวนาแล้ว ก็ทรงทราบว่า “เมื่อไม่มีกิเลส แม้กรรมจะมีอยู่ ก็จะไม่มีการสืบอีกต่อไป” จึงได้ชื่อว่าทรงรู้ชาตินั้นแล้ว

<p>ตสฺส เม เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺต, ภวาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺต, อวิชฺชาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺต, วิมุตฺตสฺมี 'วิมุตฺต'มิตฺติ ฌาณํ อโหสิ. 'ซีณา ชาติ, วุสฺสิตํ พุทฺทมจฺริยํ, กตํ กรณฺียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตยา'ติ อพฺภุณฺณาสิ.</p> <p>อโย โข เม พุราหมณฺ รตฺติยา ปจฺฉิเม ยามะ ตติยา วิชฺชา อธิคฺตา, อวิชฺชา วิหฺตา, วิชฺชา อฺปฺปนฺนา, ตโม วิหฺโต, อาโลโก อฺปฺปนฺโน. ยถา ตํ อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหฺโร.</p>	<p>เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนี้ จิตได้หลุดพ้นจาก กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้น แล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว อยู่ จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มี กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป</p> <p>พราหมณ์ เราได้บรรลุนิชาที่ ๓ ในยามที่ ๓ แห่ง ราตรี ความมืดมิดคือ อวิชชาเรากำจัดได้ แล้ว แสงสว่าง คือวิชชาได้เกิดขึ้นแก่เรา เปรียบ เหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มี ความเพียร อุทิศกายและใจอยู่</p>
---	--

พุทฺทมจฺริยํ :- มรรคพรหมจรรย์ คือพระเสขบุคคล ๗ จำพวก กับกัลยาณบุรุษน ยังเป็นผู้ต้องอยู่อบรม
 พรหมจรรย์ พระชีณาสพเป็นผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงพรหมจรรย์วาสของพระองค์
 ก็ทรงรู้ว่า “พรหมจรรย์ เราอยู่จบแล้ว”

กตํ กรณฺียํ :- กิจที่ควรทำ เราทำเสร็จแล้ว คือกิจทั้ง ๑๖ อย่าง (คือมรรค ๔ ในสัจจะ ๔) เราทำให้จบแล้ว
 โดยรู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง และมรรคควรอบรมให้เจริญ, พระเสขบุคคล ๗ และ
 กัลยาณบุรุษน ยังต้องทำกิจเหล่านี้อยู่ ส่วนพระชีณาสพไม่ต้องทำแล้ว เพราะอยู่จบแล้ว, พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็น
 ว่า “กิจที่ควรทำ เราทำเสร็จแล้ว”

นาปรํ อิตฺถตฺตยา :- ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก คือพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ บัดนี้ กิจคือการ
 อบรมด้วยมรรค เพื่อความเป็นอย่างนี้ เพื่อความเจริญแห่งโสฬสกิจ หรือเพื่อความสิ้นไปแห่งกิเลสอย่างนี้ ของเราไม่มีอีก

อโย โข เม ... ปหิตตฺตสฺส วิหฺโร :- พระดำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงการบรรลุญาณที่ ๓ อันเป็น
 เหตุสิ้นไปแห่ง อาสวะทั้งหลาย อันมีปัจเจกขณญาณคอยประคับประคองแล้ว แก่เวรัญชพราหมณ์

วิชฺชา ได้แก่ พระปัญญาอันสัมปยุตด้วยอรหัตตมรรคญาณ, **อวิชฺชา** ได้แก่ ความไม่รู้ที่ปกปิดสัจจะ ๔ ไว้

อโย โข เม พุราหมณฺ ตติยาภินิพฺพิทา อโหสิ :- พราหมณ์ การชำแรกออก คือความเป็นพระอริยะครั้งที่
 ๓ นี้ ได้มีแล้วแก่เรา เพราะได้ทำลายกระเปาะฟองคืออวิชชาที่ปกปิดสัจจะ ๔ ด้วยจะงอยปากคืออัสวักขยญาณ ดุจ
 การเจาะออกจากกระเปาะไซ้ของลูกไก่ ด้วยจะงอยปากและเล็บเท้า ฉะนั้น

ถามว่า “พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระประสงค์อะไรด้วยพระดำรัสนี้”

ตอบว่า “ทรงแสดงพระประสงค์ว่า ลูกไก่ตัวนั้นได้ทำลายกระเปาะฟองไซ้แล้ว ออกมาจากกระเปาะไซ้ขึ้น จิตว่าเกิด
 ครั้งเดียว ส่วนเราได้ทำลายกระเปาะฟองไซ้คืออวิชชาที่ปกปิดชั้นธอันเราเคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้น บรรลุนิชาคือ
 บุพเพนิวาสานุสสติญาณ นี่เป็นการเกิดครั้งแรก, จากนั้นได้ทำลายกระเปาะฟองคืออวิชชาที่ปกปิด จุตติและปฏิสนธิของ
 สัตว์ทั้งหลายไว้ บรรลุนิชาคือทิพยจักขุญาณ นี่เป็นการเกิดครั้งที่ ๒ ต่อมาได้ทำลายกระเปาะฟองคืออวิชชาที่ปกปิด
 สัจจะ ๔ บรรลุนิชาคืออัสวักขยญาณ นี่เป็นการเกิดครั้งที่ ๓ ชาตินี้ของเราจึงเป็นอริยชาติ ดีงาม และบริสุทธิ์หมดจด”

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเช่นนี้ เป็นการประกาศอติตังสญาณด้วยบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ประกาศปัจจุปปัน
 นังสญาณและอนาคตังสญาณด้วยทิพยจักขุญาณ ประกาศพระคุณที่เป็นโลกิยะและโลกุตระทั้งสิ้นด้วยอัสวักขยญาณ
 ประกาศสัพพัญญูคุณทั้งหมดด้วยวิชชา ๓ ประกาศฐานะที่พระองค์เป็นผู้เจริญและประเสริฐที่สุดด้วยอริยชาติ แก่เวรัญช
 พราหมณ์

<p>อัย โข เม พุราหุณ ตติยาภินิพุททา อโหสิ กุกกุฏจฉาปกสเสว อณฺชโกสมหา”ติ.</p> <p>[๑๕] เอวํ วุตฺเต, เวเรญฺช พุราหุณโณ ภควนฺตํ เอตทวโจ “เชฏฺโง ภาวํ โคตโม, เสฏฺโง ภาวํ โคตโม, อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม,</p>	<p>พราหฺมณํ นี้คือการเจาะกระเปาะไขคืออวิชชา ออกมาครั้งที่ ๓ ของเรา เหมือนการเจาะออกจาก กระเปาะไขของลูกไก่”</p> <p>เวรัญชพราหฺมณํแสดงตนเป็นอุบาสก</p> <p>[๑๕] เมื่อตรัสอย่างนี้ เวรัญชพราหฺมณํ ได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ท่านพระโคตม เป็นพี่ใหญ่ ผู้ประเสริฐที่สุด ท่านพระโคตม ภาษิต</p>
--	--

[๑๕] เอวํ วุตฺเต :- เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์แก่ชาวโลก จะทรงอนุเคราะห์แก่พราหฺมณํ จึงได้
ตรัสบอกว่า พระองค์เป็นผู้เจริญและประเสริฐที่สุด ด้วยอริยชาติ ตามที่กล่าวแล้วอย่างนั้น

เวเรญฺช พุราหุณ :- เวรัญชพราหฺมณํมีกายและจิตเต็มเปี่ยมด้วยปีติอันแผ่ซ่านไปทั่ว รู้และเข้าใจว่าพระผู้
มีพระภาคเป็นผู้เจริญและประเสริฐที่สุด จึงดำหนิตนเองว่า “เราได้กล่าวกับพระสัพพัญญูผู้ประเสริฐกว่าชาวโลกทั้งมวล
ทั้งทรงประกอบด้วยคุณอนเนกอนันต์ว่า ‘ไม่รู้จักทำการกราบไหว้คนเหล่าอื่นเป็นต้น’ ช่างน่าดีเดียนความไม่รู้อะไรของเรา
จริง ๆ” แล้วตกลงใจว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ เป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เพราะเป็นผู้เกิดก่อนโดยอริยชาติ เป็นผู้
ประเสริฐที่สุด เพราะไม่มีผู้ใดเสมอด้วยคุณทั้งปวง”

เชฏฺโง ภาวํ โคตโม เสฏฺโง ภาวํ โคตโม :- พราหฺมณํกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านพระโคตมเป็นผู้เจริญ
ที่สุด ท่านพระโคตมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด”

อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม :- เมื่อพราหฺมณํจะแสดงความชื่นชมพระผู้มีพระภาค จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่ท่านพระ
โคตม ภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก” กล่าวเช่นนี้ซ้ำถึง ๒ ครั้ง ด้วยความเลื่อมใสและความสรรเสริญ

อภิกฺกนฺตคัพพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ใช้ในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) สุนทระ ความดีงาม เช่น อัย เม ปุคฺคโล
ขมตี อิมสํ จุตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณฺีตตโร จ (อง.จตุกก. ๒๑/๑๐๐/๑๓๓) ข้าพเจ้าขอบใจบุคคลนี้
ซึ่งดีงามและสูงส่งกว่าบุคคล ๔ จำพวกนี้ (๒) อภิกกมะ การก้าวไปข้างหน้า เช่น อภิกกมถายสมฺนฺโต (ที.ปา.
๑๑/๒๐/๑๒) ผู้มีอายุ เขียวก้าวไปข้างหน้า (๓) อภิกฺกนฺตํ งามยิ่ง เช่น อภิกฺกนฺตม วณฺเณน สพุพา โอ
ภาสยํ ทิสสา (ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๑/๘๘) ผู้มีผิวพรรณงามยิ่ง ยิ่งทึททั้งปวงให้สว่างไสว (๔) ขยะ ความเลื่อมลื่นไป
เช่น อภิกฺกนฺตม ภาเนต รตติ นิกฺขนฺโต ปจฺโหม ยาโม (วิ.จุลล. ๗/๔๔๗/๒๘๓) พระพุทธเจ้าข้า ราตรีสิ้น
แล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว (๕) อภิกกนฺตม งามยิ่ง เช่น อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม (วิ.มหาวิ. ๑/๔/๘)
ท่านพระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก

การกล่าวคำซ้ำกันนี้ ใช้ในลักษณะต่างกัน ๘ อย่าง คือ

ภเย โภเช ปสฺสายํ	ตฺริเต โภตุลจฺจเร
หาเส โสเก ปสาเท จ	กเร อาเมทิตฺ พุโธ. (วิ.อญ. ๑/๑๕/๑๓๙, ฐาน. ๑๐๗)

บัณฑิตกล่าวคำซ้ำอย่างนี้คือ ในเวลากลับ เวลาโกรธ เวลาสรรเสริญคุณ เวลารีบด่วน เวลาตื่นตกใจ เวลาอัศจรรย์
เวลาร่าเริงสนุกสนาน เวลาเศร้าโศก และเวลาเลื่อมใส (หรือจิตผ่องใส)

เช่น เวลากลับ สบไป สบไป, ใจโร ใจโร. เวลาโกรธ วิชฌ วิชฌ, ปหฺร ปหฺร. เวลาสรรเสริญ สาธุ สาธุ.
เวลารีบด่วน คจจ คจจ, ลุนาหิ ลุนาหิ. เวลาตื่นตกใจ อาคจฺจ อาคจฺจ. เวลาอัศจรรย์ พุทฺโธ พุทฺโธ. เวลาร่าเริง
อภิกกมถายสมฺนฺโต อภิกกมถายสมฺนฺโต. เวลาเศร้าโศก กหํ เอกปฺตตก กหํ เอกปฺตตก. เวลาเลื่อมใส อโห สุขํ
อโห สุขํ

อภิภูกนฺตํ โภ โคตม. เสยฺยถาปิ โภ โคตม นิกฺกฺขชิตฺตํ วา อุกฺกฺขเชยฺย, ปฏิจฺจนฺนํ วา วิวเรยฺย, มุฬฺหสฺส วา มคฺคํ อากิจฺเชยฺย,	ของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์ ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรง ประกาศธรรมแจ่มแจ้ง โดยประการ ต่างๆ เปรียบ
--	--

ปาพจน์คือพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าดียิ่งนัก เพราะมีคุณ ๑๘ อย่าง

๑. โทสนาสนโด เพราะทำลายโทษคือกิเลสมีรากเป็นต้นให้พินาศ
๒. คุณาธิคมนโด เพราะให้บรรลुकุณธรรมมีศีลเป็นต้น
๓. สทฺธาชนนโด เพราะให้เกิดศรัทธา
๔. ปณฺญาชนนโด เพราะให้เกิดปัญญา
๕. สาทถโด เพราะมีอรรถ ๓ อย่าง คือโลกียัตถะ โลกุตตรัตถะ และปรมัตถะ
๖. สพฺพยฺชนนโด เพราะมีพยัญชนะอันเป็นสภวานิรุตติหรือมคธภาษาที่ให้ความหมายชัดเจน
๗. อุตฺตทานปทโด เพราะมีบทเข้าใจง่ายไม่ซับซ้อน
๘. คมฺภีรตถโด เพราะมีเนื้อความสุขุมลุ่มลึก
๙. กณฺณสุขโต เพราะฟังนุ่มนวลไพเราะโสต
๑๐. หทยงคมโต เพราะมีอรรถบริสุทธิเข้าถึงหทัย
๑๑. อนตฺตูกกัสนโด เพราะไม่ยกตนขึ้นอวดอ้าง อันกำจัดการมานะและอติมานะ
๑๒. อปรวมภนโต เพราะไม่ชมชู้ดูหมิ่นผู้อื่น
๑๓. กรุณาสิตถโต เพราะชุ่มเย็นด้วยพระกรุณา บำบัดความเร่าร้อนจากรากเป็นต้น
๑๔. ปณฺญาวาทถโต เพราะตรัสเพื่อประเทืองปัญญา ฝ่องใส กำจัดความมืดคือกิเลส
๑๕. อาปาถกรรมณียโต เพราะนำปริณัยตามครรลอง ดุจเสียงนกการเวกร้อง
๑๖. วิมตฺตทกฺขมโต เพราะทนต่อการถูกข่มขู่ มีอรรถบริสุทธิทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด
๑๗. สฺสุยฺมานสุขโต เพราะเป็นสุขในขณะฟังอยู่
๑๘. วิมฺลียฺมานหิตโต เพราะได้รับประโยชน์จากการใคร่ครวญพิจารณา

เสยฺยถาปิ :- เป็นข้ออุปมาที่เวรัญชพราหมณ์ชมเชยพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ๔ อย่าง

นิกฺกฺขชิตฺตํ วา อุกฺกฺขเชยฺย :- เหมือนหงายภาชนะที่เขาคว่ำไว้

ปฏิจฺจนฺนํ วา วิวเรยฺย :- เหมือนเปิดภาชนะที่เขาปิดไว้ด้วยหญ้าและใบไม้เป็นต้น

มุฬฺหสฺส วา มคฺคํ อากิจฺเชยฺย :- เหมือนชี้มือบอกทางแก่บุคคลผู้หลงทางว่า “ทางนี้จึงจะถูก”

อนฺธกาเร วา เตลปฺชฺโชตํ ธาเรยฺย :- เหมือนส่องประทีปในที่มืดมืดให้สว่างไสว, **อนฺธการ** หมายถึงความมืดมืดมืองค์ ๔ คือ (๑) ภาพปกขจาดุทุกที วันแรม ๑๔ ค่ำ (๒) **อขุตฺมรตฺต** เวลาเที่ยงคืน (๓) **ขนวนสณฺข** ปาดงทึบ (๔) **เมฆปฏฺล** ก้อนเมฆบดบัง

เวรัญชพราหมณ์แสดงความชื่นชมพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านพระโคตมผู้เจริญ พระองค์ยังข้าพระองค์ผู้เมินหน้าหนีจากพระสัทธรรม ให้ได้พบพระสัทธรรม เหมือนพลิกภาชนะที่เขาคว่ำไว้ให้หงายขึ้น, ทรงเปิดเผยพระศาสนาที่ถูกขังคือมิจฉาทิฏฐิปกปิดไว้ ตั้งแต่ศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าอันตรธานไปจนถึงบัดนี้ ให้เห็นปรากฏ เหมือนเปิดฝาภาชนะออก หรือเหมือนเปิดสิ่งที่ปกคลุมไว้ ออก, ทรงตรัสบอกทางสวรรค์และนิพพานให้แก่ข้าพระองค์ผู้กำลังเดินหลงทางไปสู่ความชั่ว ให้กลับมาเดินถูกทาง เหมือนบอกทางแก่คนหลงทาง, ทรงส่องแสงสว่างคือเทศนา อันกำจัดการมืดคือโมหะที่ปกปิดรูปคือพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น แก่ข้าพระองค์ผู้จมปักอยู่กับความมืดคือโมหะ เหมือนส่องประทีปในที่มืด ฉะนั้น โดยทรงตั้งพระหฤทัยว่า ‘ผู้มีดวงดาราจกมองเห็น’, ทรงประกาศพระธรรมแก่ข้าพระองค์โดยอนเกปริยาย” ครั้นชื่นชมเช่นนี้แล้ว มีจิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัย จึงกราบทูลแสดงตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ถึงพระ

<p>อนุธกาเร วา เตลปชฺโชติ อารายเย ‘จกขุมนโต รูปานิ ทกขนต์’ติ, เอวเมว โกตา โคตเมน อนนกะปริยาเยน ธมฺโม ปกาสสิโต.</p> <p>เอสาหิ ภวนตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญจ ภิกขุสงฺฆญจ. อุปาสกํ มํ ภว โคตโม อารเตตุ อชฺชตคฺเค ปาณฺุเปตํ สรณํ คตฺ.</p>	<p>เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอก ทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วย ตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป</p> <p>ข้าพระองค์นี้ ขอถึงท่านพระโคตมพร้อมทั้ง พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตม จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่ วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต และขอท่านพระโคตม</p>
---	--

รัตนตรัยเป็นที่พึงว่า “เอสาหิ ภวนตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญจ ภิกขุสงฺฆญจ. อุปาสกํ มํ ภว
โคตโม อารเตตุ อชฺชตคฺเค ปาณฺุเปตํ สรณํ คตฺ” ข้าพระองค์นี้ ขอถึงท่านพระโคตมพร้อมทั้งพระธรรมและ
พระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”

เอสาหิ :- เป็นบทสนธิ ตัดออกเป็น เอโส อหิ แปลว่า ข้าพระองค์นั้น

ภวนตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามิ :- ขอถึงพระโคตมผู้เจริญว่าเป็นที่พึ่ง คือขอถึง ขอคบหา ขอพึ่งพิง ขอ
เข้าไปนั่งใกล้พระโคตมผู้เจริญ ขอรู้ซึ่ง ด้วยความประสงค์ว่า “ท่านพระโคตมเป็นที่พึ่ง เป็นผู้ไปเบื้องหน้า เป็นผู้ป้องกัน
ความทุกข์โศก เป็นผู้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ข้าพระองค์”

รูปว่า “คจฺฉามิ” มาจาก คมฺ อธาตุ ซึ่งแปลว่า ไป ดังนั้น เมื่อมีปริภาสกกำหนดไว้ว่า “เย คตฺยตฺถา เต
พฺพตฺยตฺถา ปวตฺติปาปฺปนฺนตฺถกา (ธตฺวตฺถตฺถสฺสคฺค. ๑๙) ธตฺวตฺถลํ ใดมฺมอรรธวํ ไป ธตฺวตฺถลํ นํ ยมฺมอรรธวํ ฐํ เป็น
ไป และถึงหรือบรรลุ” คจฺฉามิ ในที่นี้จึงมีอรรถว่า ชานามิ (ทราบ) และ พฺพตฺยตฺถา (รู้ซึ่ง) ด้วย

ธมฺมญจ ภิกขุสงฺฆญจ :- พระธรรมด้วย พระภิกษุสงฆ์ด้วย, คือขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์
ว่าเป็นที่พึ่ง

ธรรม ในที่นี้ท่านแสดงอรรถวิเคราะห์ว่า “อธิตตมคฺเค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสสิญฺจํ ปฏฺิปปชฺชมานเ จ จตฺตสุ
อปาเยสุ อปตฺมานเ อารเตตฺติ ธมฺโม, โส อตฺถโต อริยมคฺเค เจว นินฺพพานญจ (วิ.อญ. ๑/๑๕/๑๔๐) สภาพที่ทรง
ไว้ซึ่งบุคคลผู้บรรลุมรรค ทำนิพพานให้แจ้งแล้ว และปฏิบัติตามคำสั่งสอน ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ ชื่อว่าธัมมะ, ธรรม
นั้น โดยอรรถได้แก่อริยมรรคและนิพพาน”. แม้จะอาศัยคำนี้ ธรรมก็มีได้มีเพียงเท่านี้ ยังหมายเอาผลและปริยัติด้วย
เมื่อรวมกันเข้าเป็นมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และปริยัติ ๑ ท่านจึงเรียกว่า “พระสัทธรรม ๑๐ ประการ”

ปทฺรูปลิตฺธิวํ “อปาเยสฺวปตฺมานเ อธิตตมคฺคาทิกเ สตฺเต อารเตติ ธรรมิ เตนาติ วา, สลฺกขณํ
อารเตติ ปจฺจเยหิ ธรรมิเตติ วา ธมฺโม (รูปลิตฺธิ. ๗/๕๘๘-๕) ธรรมที่ทรงไว้ซึ่งสัตว์ผู้บรรลุมรรคเป็นต้นไม่ให้เกิดไป
ในอบาย หรือทรงสัตว์ไว้ด้วยมรรคเป็นต้นนั้น หรือทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน หรือถูกปัจจัยทั้งหลายทรงไว้ ชื่อว่าธัมมะ”

โมคคัลลนํวํ “อตฺตานํ อารนฺโต อปาเย วญฺญทุกฺเข จ อปตฺมานเ กตฺวา อารเตตฺติ ธมฺโม, ปริย
ตฺยาทิกิ (โมค. ๗/๑๓๖) ธรรมที่ทรงไว้ซึ่งตน (ผู้มีธรรม) ไม่ให้เกิดไปในอบายและทุกข์ในวัฏฏะ ชื่อว่าธัมมะ ได้แก่
ปริยัติธรรมเป็นต้น”

สัททนีติวํ “ธมฺโมติ อนนกะวิเธสุ ธมฺเมสุ โลกุตฺตโร อุปาทิกิโต สจฺฉิกโต จ, จตฺตสุ อปาเยสุ ส
สาเร วา สตฺเต อปตฺมานเ อารเตตฺติ ธมฺโม. อถวา โสตาปนฺนาทิกิ อริเยหิ อาริยติ น ปุณฺุชฺชเน
หิตฺติ ธมฺโม. จตฺตุมิกิ ปน สลฺกขณํ อารเตตฺติ ธมฺโม, กกฺชพตฺตาทิกิ นุสนาทิกิ สนฺติอาทิกิ
สกลสกาเวน ปณฺุชิตฺติ อาริยติ สลฺลชฺชิตฺติปิ ธมฺโม. เตปิฏิกิ ปน ปาฬิธมฺโม, สกตฺตปฺรตฺถา
ทิกิเทเว อตฺเต อารเตตฺติ ธมฺโม. เกจิจฺ จ วิทฺ “ปาปเก อกฺุสเส ธมฺเม ธฺนาติ กมฺปติ วิทฺเสตฺติ

<p>อธิวาเสตุ จ เม ภว โคตโม เเวณุชายั วสุสาวาสี สทุธิ ภิกขุสงฺฆเมนา”ติ. อธิวาเสลิ ภควา ตฺณหิภาเวน.</p> <p>อถ โข เเวณุโข พุราหุมนเณ ภควโต อธิวาสนั วิทิตฺวา อฏฺฐจายาสนา ภควนตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณั กตฺวา ปกฺกามิ.</p>	<p>พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ทรงรับคำนิมนต์ ของข้าพระองค์ อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชาด้วยเถิด” พระผู้มีพระ ภาคทรงรับคำนิมนต์โดยดูชันภาพ</p> <p>ครั้นเวรัญชพราหมณ์ทราบว่ามีพระภาค ทรงรับนิมนต์แล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมพระ ผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณ แล้วจากไป</p>
--	--

สงฆ์ เช่นนี้จะไม่มียเลย” ถือว่าพราหมณ์ได้มอบกายถวายตนแก่พระรัตนตรัยแล้ว

อธิวาเสตุ จ เม ภว โคตโม เเวณุชายั วสุสาวาสี สทุธิ ภิกขุสงฺฆเม :- เมื่อพราหมณ์มอบกายถวายตน
 แก่พระรัตนตรัยแล้ว มีความประสงค์จะอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งบริษัท จึงกราบทูลว่า “ขอท่านพระโคตมพร้อมทั้ง
 ภิกษุสงฆ์ทรงรับคำนิมนต์ ของข้าพระองค์ อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชาตลอดไตรมาสเพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ด้วยเถิด”,

อธิวาเสลิ ภควา ตฺณหิภาเวน :- พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยดูชันภาพ คือไม่ทรงไหวกายหรือเปล่งวาจา
 ใดๆเลย ทรงรับคำนิมนต์ของพราหมณ์นั้นด้วยพระหฤทัยอันประกอบด้วยขันติ

อธิวาเสตุ และ อธิวาเสลิ เป็นบทกิริยาอาชยาด แปลว่ารับ ศัพท์เดิมมาจาก อธิปุพฺพ + วส นิวาเส + เณปัจจัย
 + ตฺ,อี. ลบ ญ ของเณปัจจัย ด้วย การิตานั โณ โลป (กจ. ๕๒๓), วุทธิ อ ที่ วสุ เป็น อา ด้วย อสงฺโยคนตฺสฺส วุทธิ
 การิเต (กจ. ๔๘๓), ตฺปุณฺจมีวิภตฺติใช้ในอรรถนิมนต์, อีอชฺชตนิวิภตฺติใช้ในอรรถอดีตกาลในวันนี้

อถ โข เเวณุโข พุราหุมนเณ ภควโต อธิวาสนั วิทิตฺวา :- ขณะนั้นเวรัญชพราหมณ์คิดว่า “ถ้าท่านพระ
 โคตมไม่ทรงรับคำนิมนต์ของเรา คงจะคัดค้านด้วยกายหรือด้วยวาจา แต่ก็ไม่ทรงคัดค้าน พระองค์คงจะรับคำนิมนต์ของ
 เราด้วยพระหฤทัยนั่นเอง” ทราบว่าพระผู้มีพระภาครับคำนิมนต์ เพราะตนเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดรู้. **วิทิตฺวา** เป็น
 กิริยากิต มาจาก วิท ภาเน + อิ + ตฺวา, แปลว่า รู้แล้ว ทราบแล้ว เข้าใจแล้ว

อฏฺฐจายาสนา :- เมื่อเวรัญชพราหมณ์ทราบอย่างนั้นแล้ว จึงลุกขึ้นจากอาสนะ, **อฏฺฐจายาสนา** เป็นบทสนธิ
 มาจาก อฏฺฐจา ย ลุกขึ้นแล้ว + อาสนา จากอาสนะ, **อฏฺฐจา** เป็นกิริยากิต มาจาก อฏ + จา คตินิวตฺติมฺหิ + ตฺวา,
 อาเทศ ตฺวา ปัจจัยเป็น ย ด้วย สพุเพหิ ตฺนาทึนั โย (กจ. ๕๙๗), **อาสนา** มาจาก อาสน + สฺมา, อาเทศ สฺมา
 เป็น อา ด้วย สฺมาสฺมีนั วา (กจ. ๑๐๘)

ภควนตํ อภิวาเทตฺวา :- เมื่อลุกขึ้นจากอาสนะแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคในทิศทั้ง ๔ พร้อมทั้งทำ
 ประทักษิณ ด้วยความเคารพยิ่ง, **อภิวาเทตฺวา** เป็นกิริยากิต มาจาก อภิ + วท กถเน + เณ + ตฺวา, แปลว่า ไหว้
 แล้ว ถวายบังคมแล้ว นอบน้อมแล้ว นมัสการแล้ว เคารพแล้ว

ปทกฺขิณั กตฺวา :- ทำประทักษิณ คือเวียนรอบพระผู้มีพระภาคไปทางขวา ๓ รอบ ให้ด้านขวาของตนหัน
 เข้าหาพระผู้มีพระภาค การทำเช่นนี้เป็นการแสดงความเคารพแก่บุคคลที่ตนเคารพยิ่ง ขณะที่เวียนขวาไปถึงทิศนั้นๆ
 ก็ไหว้ ๑ ครั้ง เมื่อเวียน ๑ รอบ ก็จะต้องไหว้ ๔ ครั้ง ทำเช่นนี้ถึง ๓ รอบ

ดังนั้น ควรแปลบาลีว่า ภควนตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณั กตฺวา ให้เป็นกาลเดียวกัน คือถวายบังคมไปด้วย ทำ
 ประทักษิณไปด้วยในขณะเดียวกัน

ปกฺกามิ :- เวรัญชพราหมณ์แม้จะเคยติเตียนพระผู้มีพระภาคว่า “พระสมณโคตมไม่ทรงทำสามิจักรมมีการ
 กราบไหว้พราหมณ์ผู้เจริญโดยชาติเป็นต้น” แต่บัดนี้ ได้รู้ซึ่งถึงพระพุทธคุณแล้ว แม้จะถวายบังคมด้วยกาย วาจา และ
 ใจ หลายครั้งหลายหน ก็ยังไม่อึดใจอยู่นั่นเอง จึงพนมมือยกขึ้นตั้งบนศีรษะ หันหน้าเข้าหาพระผู้มีพระภาคเดินถอยหลัง
 ออกไปเรื่อยๆ จนกว่าจะพ้นสายตาแล้ว จึงเดินหลีกไป, **ปกฺกามิ** เป็นกิริยาอาชยาด มาจาก ป + กมฺ ปทกฺกฺเชป
 + อีอชฺชตนิ

<p>[๑๖] เตน โข ปน สมเยน เเวรัญชา ทุพฺภิกฺขา โทติ ทวีหิติกา เสตฺถุจิกา สลากา- วุตฺตา, น สุกรา อุณฺเณน ปคฺคฺเคน ยาเปตฺตุ.</p> <p>เตน โข ปน สมเยน อุตฺตราปถกา อสฺสวาณิชา ปญฺจมตฺเตหิ อสฺสสเตหิ เเวรัชฺชิวสฺสวาสา อุกคฺตา โหนฺติ. เตหิ อสฺสมณฺทลิกาสุ ภิกฺขุณฺํ ปตฺถปตฺถปุลกํ ปญฺญตฺตํ โทติ.</p>	<p style="text-align: center;">เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง</p> <p>[๑๖] สมัยนั้น เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระตุมขวากเกลื่อน ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้</p> <p>ต่อมา พวกพ่อค้าม้าชาวเมืองอุตตราปถ มีม้าอยู่ประมาณ ๕๐๐ ตัว เข้าพักแรมช่วงฤดูฝนในเมืองเวรัญชา พวกเขาตระเตรียมข้าวหนึ่ง เพื่อถวายพระภิกษุรูปละประมาณ ๑ แล่ง ไว้ที่คอกม้า</p>
--	--

[๑๖] เตน โข ปน สมเยน เเวรัญชา ทุพฺภิกฺขา โทติ :- สมัยที่เวรัญชพราหมณ์ทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคให้ประทับจำพรรษาอยู่ที่เมืองเวรัญชานั้น เมืองเวรัญชาเกิดทุพภิกขภัยข้าวยากหมากแพง ผู้คนลำบากยากแค้น

ทุพภิกข :- ภิกษาหาได้ยาก หาภิกษาหารได้ยาก ข้าวยากหมากแพง ทุพภิกขภัย, มาจาก ทุ + ภิกฺข, ช้อน พ. เหตุที่ภิกษาหาได้ยากนั้น แม้จะมีข้าวปลาอุดมสมบูรณ์หรือในฤดูที่ปุพฺพพัฒนาชาติและอปรินฺณชาติราคาตกต่ำก็ตาม แต่ผู้คนไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใสในพระศาสนา ส่วนเมืองเวรัญชานี้ไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะเกิดฝนแล้ง ข้าวกล้าแห้งตายเสียหาย ผู้คนอดอยาก

ทวิหิติกา :- ประชาชนมีความยากแค้นแสนสาหัส มีความพยายามทุกข์ยากลำบาก ๒ อย่าง คือ (๑) จิตฺตอริยา มีจิตหวาดหวั่นว่า “พวกเราเที่ยวขออยู่ที่นี้ จักได้หรือไม่ได้หนอ” (๒) จิตฺตอิหา มีจิตพยายามว่า “พวกเราจะสามารถอยู่รอดหรือไม่รอดหนอ”.

เสตฺถุจิกา :- ผู้คนล้มตายจนกระตุมขวากเกลื่อนไปทั่ว. มีซากศพของคนกำพร้าที่เที่ยวขอทั้งวันก็ไม่ได้อะไร หิวโหยจนล้มตายเป็นจำนวนมาก กระตุมกระจัดกระจายขาวเกลื่อนกลาด. หรือบาลีว่า “เสตฺถุจิกา” แปลว่าโรคตายขาว คือข้าวกล้าเป็นโรคเชื้อราตายขาวเกลื่อนกลาดไปทั่วท้องทุ่งนา

สลากาวุตฺตา :- ใช้สลากแบ่งส่วนซื้ออาหาร คือเมื่อข้าวปลาอาหารมีน้อย แม้จะมีทรัพย์ก็ต้องจับสลากเพื่อแบ่งซื้ออาหารพอประทังชีวิตไปวัน ๆ เท่านั้น แม้จะมีทรัพย์มากก็ซื้อได้เพียงเล็กน้อย ผู้จับสลากไม่ได้ก็ซื้อไม่ได้ ต้องทนอดอาหารจนกว่าจะถึงวันรุ่งขึ้น จึงจะได้จับสลากใหม่ ส่วนผู้ไม่มีทรัพย์นั้นต้องเที่ยวขอเศษอาหาร หากขอไม่ได้ก็ต้องอดทนหิวโหยจนกว่าจะตายไป

น สุกรา อุณฺเณน ปคฺคฺเคน ยาเปตฺตุ :- ภิกษุจะยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยการถือบาตรแสวงหาภิกษาหาร ย่อมเป็นไปได้อย่าง เพราะภิกษุพากันเที่ยวไปบิณฑบาตถึง ๗-๘ หมู่บ้าน ก็ได้ภิกษาหารไม่พอจะยังอัตภาพให้เป็นไป ได้ไม่พองฉันฉิม. **น สุกรา** ไม่ถายนัก คือยากลำบาก, **อุณฺเณน** ด้วยเสบียงหรือการแสวงหา, **ปคฺคฺเคน** ด้วยการถือบาตร, **ยาเปตฺตุ** เพื่อยังอัตภาพให้เป็นไป

เตน โข ปน สมเยน :- สมัยนั้น คือสมัยที่พระผู้มีพระภาคอาศัยประทับอยู่ที่เมืองเวรัญชานั้น

อุตฺตราปถกา อสฺสวาณิชา ปญฺจมตฺเตหิ อสฺสสเตหิ เเวรัชฺชิวสฺสวาสา อุกคฺตา โหนฺติ :- พวกพ่อค้าม้าชาวเมืองอุตตราปถชนบท รับซื้อมาได้ ๕๐๐ ตัว แล้วต้อนไปขายหวังเอากำไร ๒-๓ เท่า เดินทางมาถึงเมืองเวรัญชาก็เข้าฤดูฝนพอดี จึงพากันหยุดพักอยู่ที่นั่นจนกว่าจะหมดกาลฝน

ถามว่า “เพราะเหตุใด พวกพ่อค้าม้าจึงพากันหยุดพักที่เมืองเวรัญชานี้”. ตอบว่า “เพราะว่าเมืองเวรัญชานี้ ไม่สะดวกที่จะเดินทางในฤดูฝนตลอด ๔ เดือน”

<p>ภิกษุ ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตุวา ปตฺตจิวรมาทาย เวรณฺขํ ปิณฺฑาทาย ปวิสิตฺวา ปิณฺฑํ อลภมาณา อสฺสสมณฺฑลิกาสุ ปิณฺฑาทาย จริตฺวา ปตฺถปตฺถปฺลกํ อารามํ อahrtิตฺวา อุทฺทุกฺขเล โภจฺจตุวา โภจฺจตุวา ปริภุญฺชนติ.</p>	<p>รุ่งเช้า ภิกษุทั้งหลายครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรไปบิณฑบาตในเมืองเวรัญชา บิณฑบาตไม่ได้เลย จึงไปที่คอกม้า รับข้าวหนึ่งรูปละ ประมาณ ๑ แล่ง นำไปทำให้ละเอียดแล้วฉัน</p>
---	---

พวกพ่อค้าจึงพากันปลูกสร้างเพิงสำหรับพักพิงในฤดูฝนที่หน้าท่อมไม่ถึง แก่พวกตนและฝูงม้า ในบริเวณภายนอกพระนคร คอกม้าที่สร้างขึ้นนั้นใครๆก็เรียกว่า “อัสสมณฺฑลิกา”

เดหิ อสฺสสมณฺฑลิกาสุ ภิกฺขุณฺํ ปตฺถปตฺถปฺลกํ ปญฺญตฺตํ โหติ :- พวกพ่อค้าพากันจัดข้าวหนึ่ง ๑ แล่งๆ ไว้ที่คอกม้าสำหรับภิกษุทั้งหลาย, ข้าวหนึ่ง ๑ แล่งนี้ พออิ่มสำหรับคนหนึ่งๆ. **ปตฺถ นาหิ** แปลว่าแล่งประมาณ ๔ ฟายมือ

ปฺลกํ นาม นิตฺถุสํ กตฺวา อุตฺเสเตตฺวา คหิตยวตฺตณฺฑลา วุจฺจนฺติ (วิ.อฎ. ๑/๑๖/๑๔๔) ข้าวสารเหนียว (หรือข้าวสารบาเลย์) ที่กระเทาะเปลือกแล้ว หนึ่งให้สุกแล้ว จึงถือเอา ชื่อว่าปุลกะ. ข้าวสารเหนียวนี้ พวกพ่อค้ามาบรรทุกเกวียนไปด้วย เมื่อไปถึงสถานที่ใดหาอาหารม้าได้ยาก ก็จะใช้เป็นอาหารเลี้ยงม้า

ถามว่า “เพราะเหตุใด พวกพ่อค้าเหล่านั้น จึงจัดเตรียมข้าวหนึ่งไว้สำหรับภิกษุทั้งหลาย”.

ตอบว่า “เพราะชนชาวอุตตราภทชนบทก็มีศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา เป็นพุทธมามกะ ธัมมมามกะ ลังฆมามกะ เหมือนกับชนชาวทักขิณาภทชนบท เวลาที่พวกเขาเข้าไปในเมือง เห็นภิกษุ ๗-๘ รูป นุ่งห่มเรียบริ้อย อิริยาบถสงบเสงี่ยม เทียวบิณฑบาตไปทั่วเมืองก็ไม่ได้อะไรเลย ทั้ง ๒-๓ วัน จึงพากันคิดว่า ‘พระคุณเจ้าทั้งหลาย อาศัยเมืองนี้อยู่จำพรรษา คงเทียวบิณฑบาตไม่ได้ เพราะผู้คนกำลังประสบความอดอยากแค้น พวกเราเป็นอาคันตุกะ ไม่สะดวกที่จะจัดเตรียมข้าวต้มหรือข้าวสวยไว้ถวาย ม้าของพวกเราก็ยังได้อาหารวันละ ๒ ครั้ง เข้า-เย็น พวกเราควรแบ่งข้าว ๑ แล่ง ถวายภิกษุรูปหนึ่งๆ จากอาหารมื่อเช้าของม้าตัวหนึ่งๆ ม้าก็จะพอเป็นไปได้ ภิกษุก็จะยังอดสภาพให้เป็นไปได้”

พวกพ่อค้าจึงพากันไปหาภิกษุทั้งหลายแล้วกราบเรียนว่า “ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงรับข้าวสารนี้รูปละ ๑ แล่งแล้วทำเป็นอาหารอย่างใดอย่างหนึ่งฉันเถิด ขอรับ” พากันจัดข้าวเป็นแล่งๆ ไว้ที่คอกม้าทุกวันสำหรับภิกษุทั้งหลาย

ปญฺญตฺตํ :- ตั้งไว้ วางไว้ เป็นเหมือนนิตยภัต. ปญฺญตฺต มาจาก ป+ณ+ต, ช้อน ญ และ ต

ปุพฺพณฺหสมยํ :- ช่วงเวลาเช้า ตลอดช่วงเช้า. บิณฑบาตตลอดช่วงเช้า

นิวาเสตุวา :- นุ่งห่มจีวร ผลัดเปลี่ยนจีวรในวิหารแล้ว

ปตฺตจิวรมาทาย :- ถือเอาบาตรและจีวร คือครองจีวรเรียบริ้อยแล้วจึงอุ้มบาตรด้วยมือ ๒ ข้าง บางทีก็ถือเอาบาตรและจีวรเดินออกไป แล้วครองจีวรภายนอกวิหาร. บทนี้ตัดสนธิออกเป็น ปตฺตจิวรั + อาทาย, อาทาย มาจาก อา + ทา ทาเน + ตฺวา, อาเทศ ตฺวา เป็น ย. **ปตฺตจิวรั** เป็นสมาหารทวันทสมาส

เวรณฺขํ ปิณฺฑาทาย ปวิสิตฺวา ปิณฺฑํ อลภมาณา :- ภิกษุทั้งหลายพากันเข้าไปยังเมืองเวรัญชาเพื่อบิณฑบาต เมื่อไม่ได้อะไรๆ คือเทียวบิณฑบาตไปทั่วทั้งเมือง อย่ว่าแต่ก่อนข้าวเลยที่มิได้ แม้แต่คำว่า นิมนต์ไปโปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด ก็ไม่ได้ยิน

อสฺสสมณฺฑลิกาสุ ปิณฺฑาทาย จริตฺวา ปตฺถปตฺถปฺลกํ อารามํ อahrtิตฺวา :- จึงเทียวไปบิณฑบาตที่คอกม้า ถือเอาข้าวหนึ่งรูปละ ๑ แล่ง แล้วกลับมายังอาราม

อุทฺทุกฺขเล โภจฺจตุวา โภจฺจตุวา ปริภุญฺชนติ. :- เมื่อไม่มีใครที่จะเป็นกบปัยการกระรับเอาข้าวนั้นไปทำเป็นข้าวต้มหรือข้าวสวยแล้ว ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น ทั้งการหุงต้มเองย่อมไม่สมควรแก่สมณสารูป ภิกษุเหล่านั้นจึง

<p>อายุสุมา ปนานนโท ปตถปลุกั ลีลา ยั ปิลิตวา ภควโต อุปนาเมติ. ตั ภควา ปริภุญชติ.</p>	<p>ส่วนพระอานนทที่บดข้าวหนึ่งประมาณ ๑ แล่ง บนหินบดแล้วน้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค พระองค์เสวยข้าวนั้น</p>
--	--

รวมกัน ๘ รูปบ้าง ๑๐ รูปบ้าง ปรึกษากันว่า “เราจักหลีกเลี่ยงการหุงต้มเอง แล้วทำวิธีนี้” ใช้ครกโขกข้าวนั้นให้แหลก
คลุกน้ำให้เหนียวนุ่มแล้วจึงฉัน

อายุสุมา ปนานนโท ปตถปลุกั ลีลา ยั ปิลิตวา ภควโต อุปนาเมติ. ตั ภควา ปริภุญชติ :-
พวกพ่อค้าได้น้อมข้าวนั้น พร้อมกับเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดสำหรับปรุงร่ง เข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค
พระอานนทเถระนำเอาข้าวนั้นไปบดที่ศิลาแล้ว ปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด เสร็จแล้วน้อมเข้าไป
ถวายแด่พระผู้มีพระภาค ขณะเดียวกันนั้น เหล่าเทวดาได้เติมทิพโอชาลงในข้าวที่พระอานนทเถระปรุงแล้วนั้น
พระผู้มีพระภาคทรงเสวยข้าวนั้น

ถามว่า “คราวนั้น พระอานนทเถระยังไม่ได้เป็นผู้อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคมิใช่หรือ”.

ตอบว่า “ใช่ ยังมีได้เป็น ทั้งยังไม่ได้รับตำแหน่งพุทธอุปัฏฐากเลย ที่จริง ๒๐ พรรษาแรกในปฐมโพธิกาลนั้น พระ
ผู้มีพระภาคยังไม่มีผู้อุปัฏฐากประจำ บางคราวมีท่านพระนาคสมาลเถระคอยอุปัฏฐาก บางคราวมีท่านพระนาคิตเถระ
คอยอุปัฏฐาก บางคราวมีท่านพระเมฆียเถระคอยอุปัฏฐาก บางคราวมีท่านพระอุปวาณเถระคอยอุปัฏฐาก บางคราวมี
ท่านพระสาครเถระคอยอุปัฏฐาก บางคราวมีท่านพระสุนักขัตตเถระพระโอรสของพระเจ้าลิจจวีคคอยอุปัฏฐาก ส่วนพระ
อานนทเถระจะเข้าอุปัฏฐากเวลาที่พระเถระเหล่านั้นติดกิจบางอย่าง พระผู้มีพระภาคพิจารณาเห็นว่าท่านพระ อานนท
เถระเป็นผู้เหมาะสม จึงแต่งตั้งให้เป็นพุทธอุปัฏฐาก

ถามว่า “ในเวลาข้าวยากหมากแพง พวกมนุษย์เกิดความอดอยากทำบุญกันมาก แม้ตนเองก็ไม่บริโภคน้ำ จัดเตรียม
ไว้ถวายแก่ภิกษุท่านนั้น มิใช่หรือ แต่ทำไมคราวนี้ จึงไม่พากันถวายภิกษาแม้แต่ทัพพีเดียว แม้เวรัญช พรหมณ์ผู้
อาราธนาให้พระผู้มีพระภาคอยู่จำพรรษา เกิดลี้มหรืออย่างไร จึงไม่ถวายภัตตาหารแก่ผู้พระมีพระภาคและภิกษุสงฆ์”

ตอบว่า “เพราะถูกมารดลใจ มารดลใจเวรัญชพรหมณ์และชาวนครให้หลงลี้ม ในรัศมี ๑ โยชน์ อันเป็นที่สถาน
ที่เทียบวิณฑบาตของภิกษุ จึงทำให้มนุษย์ลี้มทำกิจที่ควรทำ แม้แต่สามจีวร”

ถามว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทราบหรือว่า ชาวเมืองถูกมารดลใจ”

ตอบว่า “ทรงทราบอยู่”

ถามว่า “เมื่อทรงทราบเช่นนั้น ทำไมไม่ทรงไปจำพรรษาที่เมืองจัมปา สาวตถี หรือราชคฤห์เป็นต้น”

ตอบว่า “ไม่ว่าเมืองไหนที่พระผู้มีพระภาคจะไปจำพรรษา มารก็จะดลใจมนุษย์ในที่นั้นให้หลงลี้ม ทราบมาว่า มาร
ได้ผูกใจอาฆาตพระผู้มีพระภาค ส่วนเมืองเวรัญชานี้ พระองค์ก็ทรงทราบล่วงหน้าว่า พวกพ่อค้ามาจะสงเคราะห์ภิกษุ
ทั้งหลายได้ จึงทรงประทับอยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชานี้”

ถามว่า “มารไม่สามารถดลใจพวกพ่อค้ามาได้หรือ”

ตอบว่า “สามารถ แต่ว่าพ่อค้ามาเหล่านั้นมาถึง ก็เมื่อมารคลายฤทธิ์ดลใจแล้ว”

ถามว่า “เพราะเหตุใด มารจึงไม่กลับมาดลใจอีกล่ะ”

ตอบว่า “เพราะหมดความสามารถ มารไม่สามารถจะทำลายภิกษาที่บุคคลนำไปถวายเจาะจงพระตถาคตได้ ความ
จริงแล้ว ไม่มีใครจะทำลาย ๔ อย่างเหล่านี้ได้

(๑) ไม่มีใครสามารถทำลายนิพพาน คือภิกษาที่บุคคลนำไปจำเพาะเจาะจงพระพุทธเจ้า หรือปัจฉัย ๔ อันเป็น
วัตถุทานที่ถวายไว้แล้ว

(๒) ไม่มีใครสามารถทำลายพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้

<p>อสฺโสสิ โข ภควา อุกุทฺทลสทฺทํ. ชานนฺดาปี ตถาคตา ปุจฺจนฺติ, ชานนฺดาปี น ปุจฺจนฺติ; กาลํ วิทิตฺวา ปุจฺจนฺติ, กาลํ วิทิตฺวา น ปุจฺจนฺติ; อนฺตฺถสฺสยฺหิตํ ตถาคตา ปุจฺจนฺติ, โน อนฺตฺถสฺสยฺหิตํ. อนฺตฺถสฺสยฺหิตเด เสตฺถมาโต ตถาคตานิ.</p> <p>ทฺวิหาคาเรหิ พุทฺธา ภควนฺโต ภิกฺขุ ปฏฺิปุจฺจนฺติ “ธมฺมํ วา เทเสสฺสาม, สวากานํ วา ลิกฺขาปทํ ปญฺญเปสฺสามา”ติ.</p>	<p style="text-align: center;">พุทธประเพณี</p> <p>พระผู้มีพระภาคทรงสดับเสียงครก พระตถาคตทั้งหลายทรงทราบเรื่อง ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ทรงทราบกาลอันควร ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ตรัสถามเรื่องที่เป็นประโยชน์ ไม่ตรัสถามเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ เพราะพระตถาคตเจ้าทั้งหลายทรงจัดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์เสียด้วยอริยมรรคแล้ว</p> <p>พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายสอบถามภิกษุทั้งหลายด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ จะทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่ง จะทรงบัญญัติ ลิกขาบทแก่พระสาวกอย่างหนึ่ง</p>
--	--

(๓) ไม่มีใครสามารถทำลายอนุพยัญชนะ ๘๐ หรือพระรัศมีที่ชานออก ๑ วาโดยรอบ เนื่องจากรัศมีของดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เทวดา พรหม หรือมาร พอเข้าไปใกล้พระรัศมีที่แผ่ชานออกจากอนุพยัญชนะของพระ พุทธองค์ข้างละ ๑ วา ก็จะหมดอานุภาพลง

(๔) ไม่มีใครสามารถทำลายพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าได้

เมื่อเป็นเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคก็ได้เสวย หมูภิกษุก็ได้ฉันภัตตาหารที่มารไม่สามารถจะทำลายได้นั้น”

อสฺโสสิ โข ภควา อุกุทฺทลสทฺทํ :- มาวันหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงได้สดับเสียงครกที่ภิกษุใช้โขกตำอาหารฉัน จึงตรัสถามพระอานนทเถระว่า “อานนท นันเสียงครกมิใช่หรือ”

ชานนฺดาปี ตถาคตา ปุจฺจนฺติ :- พระตถาคตแม้จะทรงทราบอยู่ ก็ตรัสถามเพื่อจะทรงเฉลยให้เข้าใจ

โดยปรกติพระตถาคตทั้งหลาย แม้ทรงทราบอยู่ แต่เมื่อมีเหตุแห่งการถาม จึงจะตรัสถาม แต่ถ้าเหตุแห่งการถามไม่มี ก็จะไม่ตรัสถาม เพราะว่สิ่งทีพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงทราบนั้น ไม่มีเลย

กาลํ วิทิตฺวา ปุจฺจนฺติ ... โน อนฺตฺถสฺสยฺหิตํ :- เมื่อทรงทราบว่าถึงเวลาจะตรัสถามแล้ว จึงตรัสถาม หากยังไม่ถึงเวลา ก็จะไม่ตรัสถาม เมื่อจะตรัสถาม ย่อมตรัสถามแต่คำทีประกอบด้วยประโยชน์ อิงอาศัยประโยชน์ อิงอาศัยเหตุ ไม่ตรัสถามคำทีไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะคำทีไม่มีประโยชน์นั้น ทรงกำจัดได้แล้วด้วยมรรคนั้งเอง

อนฺตฺถสฺสยฺหิตเด เสตฺถมาโต ตถาคตานิ :- พระตถาคตทั้งหลายทรงกำจัดเรื่องทีไม่เป็นประโยชน์ด้วยมรรคทีเชื่อว่าเสตุ, ท่านเรียกมรรคว่า “เสตุ”, เสตุมาโต จึงแปลว่า การกำจัดด้วยมรรค

ทฺวิหาคาเรหิ พุทฺธา ภควนฺโต ภิกฺขุ ปฏฺิปุจฺจนฺติ :- พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสถามภิกษุทั้งหลายเพราะเหตุ ๒ ประการ, ทฺวิหาคาเรหิ เป็นสนธิ ดัดบทออกเป็น ทฺวิหิ อากาเรหิ, อากาเรหิ เท่ากับ การณฺเหิ แปลว่า เพราะเหตุทั้งหลาย

ธมฺมํ วา เทเสสฺสาม, สวากานํ วา ลิกฺขาปทํ ปญฺญเปสฺสาม :- พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสถามเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ

(๑) เพราะจักทรงแสดงธรรมว่า “เราจักแสดงสูตรทีประกอบด้วยอตัปปัตติเหตุ คือเรื่องทีเกิดขึ้นเฉพาะหน้า หรือชาดกทีประกอบด้วยเหตุแห่งบุรพกิจ คือความประพฤดีในอดีตชาติ”

อด โข ภควา อายสฺมุนฺโต อานนฺทํ อามนฺเตติ “กึ นฺุ โข โส อานนฺท อุกฺกุขล- สทฺโท”ติ.

อด โข อายสฺมา อานนฺโท ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจติ. “สาธฺุ สาธฺุ อานนฺท, ตุมฺเหติ อานนฺท สปฺปริเสหิ วิชิตฺ. ปจฺฉิมา ชนฺดา สาลิมนฺโสทณฺ์ อติมณฺญิสฺสตี”ติ.

[๑๗] อด โข อายสฺมา มหา- โมคฺคฺลลาโน, เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺโต อภิฺวาเทตฺวา เอกมณฺโต นิสีทิ. เอกมณฺโต นิสิฺนโน โข อายสฺมา

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระ อานนทมารับสั่งถามว่า “นั่น เสียงครกใช้ไหม อานนท”

พระอานนทจึงกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ “อานนท ดีแล้วๆ พวกเธอเป็นสัปบุรุษ ชนະได้เด็ด ขาดแล้ว ข้าวสาลีเจือด้วยเนื้อ เพื่อนพรหมจารีใน ภายหลังจะพากันดูหมิ่น”

พระมหาโมคคัลลานะเปล่งสีหนาท

[๑๗] ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว

(๒) เพราะจักทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกทั้งหลายว่า “เราจักทำโทษที่ภิกษุล่วงเกินให้ปรากฏด้วยการถาม แล้วบัญญัติสิกขาบทคือข้อห้ามและข้อนุญาตทั้งหนักและเบาแก่ภิกษุทั้งหลาย”

สาธฺุ สาธฺุ อานนฺท :- เมื่อพระอานนทกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสทำให้พระ อานนทเบาใจว่า “ดีแล้ว ดีแล้ว อานนท” ตรัสประทานสาธฺุการแล้ว ทรงแสดงธรรมรับรองเหตุอย่างหนึ่งใน ๒ อย่าง นั้นว่า “อานนท พวกเธอเป็นสัปบุรุษ ชนະเด็ดขาดแล้ว เพื่อนพรหมจารีรุ่นหลัง จักไม่ดูหมิ่นข้าวสาลีและข้าวคลุกเนื้ออีก”

ตุมฺเหติ อานนฺท สปฺปริเสหิ วิชิตฺ :- พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท ในคราวเกิดทุกข์ภิกษุภัย ข้าวปลาหาขาย อย่างไม่ พวกเธอเป็นสัปบุรุษ เอาชนະด้วยการแก้ไขสถานการณ์ได้ง่าย (สลลหุกฺวุตฺติต) และด้วยธรรมเครื่องกล่อมเกลานี้

ถามว่า “เอาชนະอะไร”

ตอบว่า “เอาชนະทุกข์ภิกษุภัย ชนະความโลภ ชนະการทำตัวตามปรารถนา (อิฉฉาจาร)”

ถามว่า “เอาชนະอย่างไร”

ตอบว่า “แม้ภิกษุรูปเดียว ก็ไม่คิดหรือคับแค้นใจว่า ‘เมืองเวรัญชานี้หาภิกษาหารได้ยาก ส่วนบ้าน นิคม หรือ เมืองอื่น ๆ ที่อยู่รอบๆ นี้ กลับมีภิกษาหารอุดมสมบูรณ์ เราว่าจะหลีกไปสู่อื่นแล้วฉันสบาย’ จึงเป็นการเอาชนະ ทุกข์ภิกษุภัยอย่างนี้”

ถามว่า “เอาชนະความโลภอย่างไร”

ตอบว่า “ภิกษุแม้รูปเดียวก็ไม่เคยคิดจะขาดพรษา หนีไปสู่อื่น ด้วยความโลภในอาหาร จึง เป็นการชนະความโลภอย่างนี้”

ถามว่า “เอาชนະการทำตัวตามปรารถนาอย่างไร”

ตอบว่า “ภิกษุแม้รูปเดียว ก็ไม่เคยคิดว่า เราจักหนีจากเมืองเวรัญชานี้ ไปอยู่บ้าน นิคม หรือเมืองอื่นสัก ๒-๓ เดือน อวดอุตตริมนุสสธรรมของกันและกันว่า ‘ภิกษุโน้นได้ปฐมฌาน ... ได้อภิญญา ๖’ เมื่อได้ลาภสักการะอ้อมท้อง แล้วค่อยประพาศิสมณธรรมภายหลัง” จึงเป็นการเอาชนະการทำตัวตามปรารถนาอย่างนี้

[๑๗] อายสฺมา :- ผู้มีอายุ, บทนี้เป็นคำกล่าวด้วยความรัก ความเคารพ และความยำเกรง

มหาโมคฺคฺลลาโน :- มหาโมคคัลลานะ เป็นชื่อของพระเถระผู้เป็นอัครสาวกฝ่ายซ้ายของพระผู้มีพระภาค, มหา

มหาโมคคัลลานะ ภควन्द์ เอตทโวจ “เอตริท
ภนเต เวรญา ทพุกิษา, ทวีหิติกา เสตฏจิกา
สลาภาวุดตา, น สุกรา อุญเณ ปคคเห
ยาเปตุ. อิมิสสา ภนเต มหาปจวิยา
เหฏฐิมตล สมนน, เสยยาปิ ขุททมธู อนิลก,
เอวมสสาท. สาธาห ภนเต ปจวี ปริวตเตยย.
ภิกขุ ปปปฏโกข ปริภุชิสสนติ”ติ.

ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “เวลานี้เมื่อ
เวรัญชาเกิดข้าวยากมากแพง ประชาชนมีความ
เป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตาย
กันกระดุกขาวเกลื่อน ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาต
ยังชีพได้ พระพุทธเจ้าข้า พื้นดินได้มหาปรูพีนี้มี
โอชะ มีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งหิวที่ ไม่มีตัวอ่อน ขอ
ประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้า จะพลิกแผ่นดิน
เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันจวันดิน”

หมายถึง ผู้มีคุณมาก, โมคคัลลาน เป็นชื่อโคตรของท่าน

เอตทโวจ :- ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กราบทูลคำที่ควรกราลทูลแต่พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ บัดนี้ ... ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้”

ถามว่า “ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กราบทูลคำนี้ เพราะเหตุใด”

ตอบว่า “เพราะท่านบวชแล้ว ในวันที่ ๗ จึงได้บรรลุสาวกบารมีญาณ ทั้งพระศาสดาก็ทรงแต่งตั้งท่านไว้ในตำแหน่ง
พระ อัครสาวก เพราะเห็นว่าท่านเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เนื่องจากท่านมีฤทธิ์มากจึงคิดว่า ‘เมืองเวรัญชา นี้หาภิกษาหารได้
ยาก ภิกษุทั้งหลาย ก็พากันลำบาก ทำไมเราไม่พลิกแผ่นดินให้ภิกษุทั้งหลายอาศัยฉันจวันดิน’ ท่านก็คิดออกว่า ‘ขณะที่
ที่เราอาศัยอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค ครั้นจะทำอะไรโดยพลการ ไม่กราบทูลให้ทรงทราบก่อน เห็นจะไม่เหมาะ ดูจะกลายเป็นการแข่งดี’ ท่านจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเช่นนั้น”

อิมิสสา ภนเต มหาปจวิยา เหฏฐิมตล สมนน :- ท่านพระมหาโมคคัลลานะกราบทูลพระผู้มีพระภาค
ต่อไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้พื้นแผ่นดินใหญ่นี้ อุดมสมบูรณ์ มีรสอร่อย หอมหวาน”

เสยยาปิ ขุททมธู อนิลก :- พระเถระกราบทูลพร้อมกับการอุปมาให้เห็นว่า “เปรียบเหมือนน้ำหวานในรัง
ผึ้งเล็กที่ไม่มีตัวอ่อน”, ขุททมธู คือน้ำหวานที่ผึ้งเล็กเก็บสะสมไว้, ขุททก คือ ขุททกมกขิกา แปลว่ามีหรือผึ้งมีหรือ
ผึ้งเล็ก, มธู มธูร สาทุรส แปลว่าน้ำหวานหรือน้ำผึ้ง, อนิลก คือ นิมมกขิก นิมมกขิกณทุก แปลว่าไม่มีตัวอ่อนอยู่
แล้ว หมายถึงน้ำผึ้งที่ใสบริสุทธิ์ไม่มีน้ำเลี้ยงตัวอ่อนปะปนอยู่. น้ำผึ้งชนิดนี้เป็นน้ำผึ้งชั้นดีเลิศรส มีโอชะกว่าน้ำผึ้งทุกชนิด

เอวมสสาท :- เป็นสนธิ ตัดออกเป็น เอว อสส อิท, น้ำผึ้งเล็กมีรสหวานฉ่ำใด จวันดินได้พื้นปรูพีก็มีรส
หวานฉ่ำนั้น

สาธาห ภนเต ปจวี ปริวตเตยย, ภิกขุ ปปปฏโกข ปริภุชิสสนติ :- ท่านพระมหาโมคคัลลานะทูล
ขออนุญาตว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะขออนุญาตพลิกแผ่นดิน เอาส่วนข้างล่างขึ้นมาไว้ข้างบน เพื่อให้ภิกษุ
ทั้งหลายได้ฉันจวันดิน”. ปปปฏโกข คือ ปจวิมณฺห แปลว่าจวันดิน โอชะในดิน ดินที่มีรสชาติดี มีคุณค่าทางอาหาร

สาธาห :- เป็นบทสนธิ ตัดเป็น สาธ อห, ขอพระราชทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธองค์ (จะพลิกแผ่นดิน)

สุนทเร ทพุกิษเม จา-

ยาจเน สมปฏิจจน

สชชเน สมปหฺสย

สาธวาภิเชยยลิจิกิ. (ธาน. ๗๙๐)

สาธศัพท์เป็นอภิเชยยลิจ์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๖ อย่าง (๑) สุนทระ ความดี เช่น สาธ ธรรมจริ
ราชา สาธ ปณณามวา นโร (ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๑/๑๗) พระราชาขอบใจธรรมจึงจะดี นรชนมีความรอบรู้จึงจะดี
(๒) ทพุกิษเม การกระทำให้มั่นคง เช่น เตนาวุโส สาริปุตต สุณาหิ สาธกั มนสิ กโรหิ (อง.ปญจก.
๒๒/๑๖๙) ท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี (๓) อายาจนะ การอ้อนวอน เช่น สาธ เม ภนเต
ภควา สงฺขิตเตน ธรรมิ เทเสตุ (ถ.สพ. ๑๘/๖๔/๓๔) ขอพระพุทธาณุญาต พระผู้มีพระภาคทรงโปรดแสดงธรรมแก่

<p>“เย ปน เต โมคคัลลาน ปจวินิสฺสิตา ปาณา, เต กถํ กริสฺสตี”ติ.</p> <p>“เอกาหํ ภนฺเต ปาณํ อภินิมฺมิณิสฺสามิ, เสยฺยถาปิ มหาปจฺวี, เย ปจวินิสฺสิตา ปาณา, เต ตตฺถ สงฺกาเมสฺสามิ, เอเกน หตฺถเณ ปจฺวี ปริวตฺเตสฺสามิ”ติ.</p> <p>“อลํ โมคคัลลาน, มา เต รุจฺจิ ปจฺวี ปริวตฺเตตฺถ, วิปลาสํปิ สตฺตา ปฏฺิลเกยฺยุ”นฺติ.</p> <p>“สาธฺว ภนฺเต สพฺโพ ภิกฺขุสงฺฆโฆ อุตฺต รกฺขํ ปิณฺฑทาย คจฺเจยฺยา”ติ.</p> <p>[“เย ปน เต โมคคัลลาน ภิกฺขุ อนิทฺธิมนฺโต, เต กถํ กริสฺสตี”ติ. “ตถาหํ ภนฺเต กริสฺสามิ, ยถา สพฺเพ ภิกฺขุ คจฺฉิสฺสนฺตี”ติ.]</p> <p>“อลํ โมคคัลลาน มา เต รุจฺจิ สพฺพสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุตฺตรกฺขํ ปิณฺฑทาย คมน”นฺติ.</p>	<p>“ในแผ่นดินมีสัตว์อาศัยอยู่ เธอจักทำอย่างไร กับสัตว์เหล่านั้น โมคคัลลานะ”</p> <p>“ข้าพระพุทธเจ้าจักเนรมิตฝ่ามือข้างหนึ่งให้เป็นเช่นแผ่นดินใหญ่ ย้ายเหล่าสัตว์ที่อาศัยแผ่นดินอยู่ไปรวมกันที่ฝ่ามือนั้น แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งพลิกแผ่นดิน พระพุทธเจ้าข้า”</p> <p>“อย่าเลย โมคคัลลานะ เธออย่าพอใจที่จะพลิกแผ่นดินเลย หมูสัตว์จะเข้าใจผิดได้”</p> <p>“ขอประทานพระวโรกาสให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปไปบิณฑบาตในอุตตรกुरुทวีปเถิด พระพุทธเจ้าข้า”</p> <p>[“เธอจักทำอย่างไร กับภิกษุที่ไม่มีฤทธิ์” “ข้าพระพุทธเจ้าจักทำให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปไปได้ พระพุทธเจ้าข้า”]</p> <p>“อย่าเลย โมคคัลลานะ เธออย่าพอใจการที่จะพาภิกษุสงฆ์ทุกรูปไปบิณฑบาตที่อุตตรกुरुทวีปเลย”</p>
---	---

ข้าพระพุทธองค์โดยย่อด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า (๔) สัมปฏิจฉนะ การรับคำ เช่น สาธฺว ภนฺเตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนฺนโมทิตฺวา (ม.อ. ๑๔/๘๖/๖๗) ภิกษุเหล่านั้นกล่าวชื่นชมยินดีพระพุทธภาษิตของพระผู้มีพระภาคว่า สาธฺว พระพุทธเจ้าข้า (๕) สัจชนะ คนดี เช่น สาธฺวชฺชเนหิ ปวตฺเตตฺตพฺพํ (อุทาน.อ.อ. ๑/๔/๔๙) สาธฺวชน พึงยังการสนทนาปราศรัยให้เป็นไป (๖) สัมปหังสา ความยินดี เช่น สาธฺว สาธฺว สารีปุตฺต (ที.ปา. ๑๑/๓๔๙/๒๔๐) สารีบุตร ดีแล้ว ดีแล้ว

เย ปน เต ... :- พระผู้มีพระภาค แม้ไม่ประสงค์จะอนุญาต เพื่อให้พระเถระบันลือสีหนาท จึงตรัสถามว่า “โมคคัลลานะ เธอจะทำกับสัตว์ที่อาศัยอยู่ในแผ่นดินอย่างไร ให้ดำรงอยู่ในอากาศ หรือให้พักอยู่สถานที่ใด”

เอกาหํ ภนฺเต ... :- พระเถระประกาศอิทธิปาณภาพของตนที่ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักเนรมิตมือข้างหนึ่งให้เป็นเหมือนแผ่นดินใหญ่ ให้สัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่บนฝ่ามือนั้น”

อลํ โมคคัลลาน ... สตฺตา ปฏฺิลเกยฺยุ :- พระผู้มีพระภาคทรงคัดค้านคำขอของพระเถระว่า “อย่าเลย โมคคัลลานะ เธออย่าพอใจที่จะพลิกแผ่นดินเลย หมูสัตว์จะพากันเข้าใจผิดไป”

ถามว่า “เข้าใจผิดอย่างไร” ตอบว่า “เข้าใจผิดว่า นี่เป็นแผ่นดินหรือไม่ใช่หนอ นี่เป็นบ้าน นิคม ชนบท นาสวน ของเรา หรือของคนอื่นหนอ เป็นต้น”

สาธฺว ภนฺเต ... คจฺเจยฺยุ :- เมื่อพระเถระกราบทูลขออย่างนี้ไม่ได้ ก็กราบทูลขออย่างอื่นอีกว่า “ขอให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปไปบิณฑบาตที่อุตตรกुरुทวีปด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

เย ปน เต ... กริสฺสตี :- พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสว่า “อย่าเลย” แต่ก็ตรัสว่า “ภิกษุที่ไม่มีฤทธิ์ละ เธอจะทำอย่างไร”

ถามว่า “ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต พระโมคคัลลานเถระจะทำอย่างไร” ตอบว่า “พระเถระจะอธิษฐานให้

[๑๘] อถ โข อายสุมโต สาริปุตตสฺส รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส เอว เจตโส ปริวิตกโก อุตปาที “กตเมसानํ โข พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พุทฺทมจิริยํ น จิริฎฺจิติกํ อโหสิ; กตเมसानํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พุทฺทมจิริยํ จิริฎฺจิติกํ อโหสิ”ติ.

เหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นานและไม่นาน

[๑๘] ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด รำพึงขึ้นมาอย่างนี้ว่า “พรหมจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ไม่นาน ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน”

มหาสมุทรรเล็กลงมีขนาดเท่ากับเหมืองแล้ว ให้ภิกษุก้าวเท้าข้ามได้ แล้วย่อหนทางจากต้นสะเดามุ่งหน้าสู่อุดตกรุกฏที่ป ให้ภิกษุทั้งหลายบิณฑบาตได้อย่างสบายทั้งไปและกลับ เหมือนเข้าไปสู่โคจรคามตามปรกติ”

[๑๘] อถ โข อายสุมโต สาริปุตตสฺส ... :- ส่วนท่านพระสารีบุตรเถระขณะหลีกไปอยู่ในที่สงัดนั้น ได้รำพึงขึ้นว่า “พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ไม่นาน ของพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ได้นาน”

รโหคตสฺส :- ไปสู่ที่เงียบสงัด, ปฏิสลฺลีนสฺส :- หลีกเร้นอยู่แต่ผู้เดียว

อุตปาที :- เกิดขึ้นแล้ว, เป็นกิริยาอาชยาด มาจาก อุ+อ+ปท คติมุหิ+ย+อี, ลง ทุ อากม (ยวมทน-ตรลา จากมา), วุทธิ อ ที่ ป เป็น อา (อญเณสุ จ), ลบ ย ปัจจัย และรัสสะ อี เป็น อิ (กุวิ ชาติ...)

ถามว่า “พระสารีบุตรเถระไม่สามารถวินิจฉัยความปริวิตกด้วยตนเองหรือ”

ตอบว่า “ทั้งสามารถ ทั้งไม่สามาร, เนื่องจากท่านพระสารีบุตรเถระสามารถวินิจฉัยเหตุได้เพียงว่า ‘ธรรมดาพระศาสนาของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ดำรงอยู่นาน ของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ดำรงอยู่ได้นาน’ แต่ไม่สามารถวินิจฉัยได้ว่า ‘พระศาสดาดำรงอยู่นานเพราะเหตุอะไร ดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุอะไร’ ถึงอย่างไร เหตุนั้นก็ไม่ใช่ที่หนักใจของพระเถระผู้เป็นอัครสาวก ผู้อยู่ในสถานที่เดียวกับพระผู้มีพระภาค ครั้นจะทำการวินิจฉัยเสียเอง ก็เท่ากับภารกิจที่ตรงแล้วซึ่งด้วยมือของตนเอง ท่านจึงเข้าไปกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค เพื่อให้ตรัสบอกเหตุนั้น”

กตเมसानํ โข พุทฺธานํ ... :- บรรดาพระพุทธเจ้า มีพระวิปัสสีเป็นต้น ที่ล่วงไปแล้ว พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ไหน ตั้งอยู่นาน ...

ทานสฺมี พุทฺทมจิริยํ	อปฺปมณฺเณสาสุ สาสเน
เมณฺนารติยํ เวยยา-	วจฺเจ สทาเรตฺตญฺจิจิ
ปญฺจสีลาปริยมคฺโค-	โปสณฺคตฺตีสุ จ. (ธาน. ๗๘๓)

พรหมจรรย์ศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ทานะ ทาน เช่น ตํ เม วตํ ตํ ปน พุทฺทมจิริยํ ตสฺส สฺวจินฺณสฺส อัย วิปาโก (ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๖/๔๔๙) นั้นเป็นวัตรของเรา นั้นเป็นทานของเรา นี้เป็นวิบากแห่งวัตรและทานนั้น อันเราประพฤติดีแล้ว (๒) อปัปมัญญา พรหมวิหารธรรม เช่น ตํ โข ปน ปญฺจสิข พุทฺทมจิริยํ น นิพพิทาย น วิราคาย ... ยาวเทว พุทฺทมโลกุปปตฺติยา (ที.มหา. ๑๐/๓๒๙/๒๑๔) ปัญจสิขะ แต่ว่าพรหมวิหารธรรมนั้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทาเพื่อวิราคะ ... แต่เป็นไปเพื่อบังเกิดในพรหมโลก (๓) สาสนะ พระศาสนา เช่น ตยิทํ ภาณฺเต ภควโต พุทฺทมจิริยํ อิทธิธญฺเจว ผีตญฺจ วิตถาริตํ พาทุชฺฌณฺโณ ปุณฺณุตํ ยาว เทวมนุสฺเสสุ สฺวปฺกาสิตํ (ส.มหา. ๑๙/๘๒๒/๒๒๙) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคสมบูรณ์แล้ว แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา จนกระทั่งมวลเทวดาและมนุษย์รู้จักดีแล้ว (๔) เมณฺนารติ การงดเว้นจากเมถุน เช่น ปเร อพุทฺทมจาริ ภาวิสุสนฺติ, มยเมตฺถ พุทฺทมจาริโน ภาวิสุสาม (ม.ม. ๑๒/๑๐๔/๗๕) ชนเหล่าอื่นจักเสพเมถุนธรรม ในข้อนี้เราทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์ (๕) เวยยาวิจฺจะ การชวนชวาย เช่น เตน เม พุทฺทมจิริเยน ปุณฺณํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ (ขุ.เปต. ๒๖/๒๖๙/๑๘๒) บุญยอมสำเร็จบนฝ่ามือของท่าน เพราะการชวนชวายนั้น (๖) สทาเรตฺตญฺจิจิ

อล โข อายสฺมา สาริปุตฺโต
 สายนุหสมยํ ปฏิสลฺลํชานา วุฏฺฐจิตฺตํ เยน
 ภควา, เตนุปลงฺกมิ; อุปลงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ
 อภิวาเทตฺวา เอกมณฺตํ นิสีทิ. เอกมณฺตํ
 นิสินฺโน โข อายสฺมา สาริปุตฺโต ภควนฺตํ
 เอตทโวจ “อิธ มยฺหํ ภนฺเต รโหคตสฺส
 ปฏิสลฺลิสฺส เอวํ เจตฺโส ปรีวิตฺกโก อุตฺปาทิ
 ‘กตเมสํนํ โข พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พุทฺหม
 จริยํ น จิรฺภูจิจิตฺกํ อโหสิ, กตเมสํนํ พุทฺธานํ
 ภควนฺตานํ พุทฺหมจริยํ จิรฺภูจิจิตฺกํ อโหสิ’ติ.
 ‘กตเมสํนํ นุ โข ภนฺเต พุทฺธานํ ภควนฺตานํ
 พุทฺหมจริยํ น จิรฺภูจิจิตฺกํ อโหสิ, กตเมสํนํ
 พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พุทฺหมจริยํ จิรฺภูจิจิตฺกํ
 อโหสิ’”ติ.

“ภควโต จ สาริปุตฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต
 จ ลีขิสฺส ภควโต จ เวสฺสภุสฺส พุทฺหมจริยํ
 น จิรฺภูจิจิตฺกํ อโหสิ. ภควโต จ สาริปุตฺต
 กกุสฺนุสฺส ภควโต จ โกณาคมนฺส ภควโต
 จ กสฺสปสฺส พุทฺหมจริยํ จิรฺภูจิจิตฺกํ อโหสิ”ติ.

ครั้งเวลาเย็นจึงออกจากที่พักเข้าไปเฝ้าพระ
 ผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายบังคม
 พระผู้มีพระภาคแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร ท่านพระสารี
 บุตรผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มี
 พระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์
 หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรำพึง ขึ้นมาอย่าง
 นี้ว่า ‘พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
 พระองค์ไหนดำรงอยู่ไม่นาน ของพระผู้มีพระภาค
 พุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน’ พรหมจรรย์
 ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่
 ไม่นาน ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหน
 ดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สารีบุตร พรหม-จ
 รย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าลี้ขี พระ
 พุทธเจ้าเวสสภุ ดำรงอยู่ไม่นาน พรหมจรรย์ ของ
 พระพุทธเจ้ากกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนา-คมนะ และ
 พระพุทธเจ้ากัสสปะ ดำรงอยู่นาน”

ความพอใจในภรรยาตน เช่น มยญจ ภริยํ นาติกฺกมาม, อมฺเห จ ภริยา นาติกฺกมณฺติ, อดฺญตรฺ ตาหิ
 พุทฺหมจริยํ จราม, ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหฺรา น มียฺยเร (ขุ.ชา. ๒๗/๙๗/๒๒๕) พวกเราไม่นอกใจภรรยา
 ถึงภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์คือความพอใจในภรรยาตนนั้น เพราะเหตุนี้แหละ ความเป็น
 หนุ่มของพวกเราจึงไม่หมดไป (๗) ปัญจสีละ คีล ๕ เช่น เอวํ โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พุทฺหมจริยํ
 อโหสิ (วิ.จูฬ. ๗/๓๑๑/๘๒) ภิกษุทั้งหลาย วัตรจริยานี้แล ได้ชื่อว่า คีล ๕ ของนภกระทา (๘) อริยมัคคะ อริยมรรค
 เช่น อิํ โข ปน เม ปญฺจสิข พุทฺหมจริยํ เอกมณฺตนิพฺพิทาย วิราคาย ... อยฺเมว อริโย อฏฺฐจฺกโก
 มคฺโค (ที.มหา. ๑๐/๓๒๙/๒๑๔) ปัญจสิขะ ก็อริยมรรคของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อนิพพิทาโดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ ๘ เปฯ
 นี้เป็นทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ (๙) อุโปสถังคะ องค์อุโปสถ เช่น หีเนน พุทฺหมจริเยน ขตฺติเย
 อุปฺปชฺชติ (ขุ.ชา. ๒๘/๔๒๙/๑๖๖) บุคคลย่อมบังเกิดในชาติตียสกุล เพราะองค์อุโปสถชั้นต่ำ (๑๐) อิติ ความเพียร เช่น
 อภิขานามิ โข ปนาหํ สาริปุตฺต จตฺรจฺก-สมนฺนาคตํ พุทฺหมจริยํ จริตา, ตปสฺสิสฺสํ หิ โหมิ (ม.มู.
 ๑๒/๑๕๕/๑๑๙) สารีบุตร เราย่อมเข้าใจ จึงบำเพ็ญเพียรอันประกอบด้วยองค์ ๔ และบำเพ็ญตบะ

อล โข อายสฺมา สาริปุตฺโต... เอตทโวจ :- เวลาเย็นวันนั้น พระสารีบุตรเถระออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปเฝ้า
 พระผู้มีพระภาค กราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบถึงความปริวิตกของตน

ภควโต จ สาริปุตฺต วิปสฺสิสฺส ... น จิรฺภูจิจิตฺกํ อโหสิ :- พระผู้มีพระภาคทรงทราบความปริวิตกของท่าน
 พระสารีบุตรก่อนแล้ว เมื่อพระเถระกราบทูลถาม จึงตรัสตอบเช่นนี้

เมื่อพระสารีบุตรเถระจะทูลถามปัญหาต่อไปอีก จึงกราบทูลว่า “โก นุ โข ภนฺเต เหตุ, โโก ปจฺจโย” เป็นต้น

<p>[๑๙] “โก นุ โข ภนฺเต เหตุ, โก ปจฺจโย, เยน ภควโต จ วิปสฺสิสฺส ภควโต จ ลีขิสฺส ภควโต จ เวสสภุสฺส พุทฺทมจริยํ น จิรฺภูจิตฺกํ อโหสิ”ติ.</p> <p>“ภควา จ สาริปฺพุตฺต วิปสฺสี ภควา จ ลีขี ภควา จ เวสสภุ กิลาสฺโน อหฺลํ สวากานํ วิตุถาเรน ฌมฺมํ เทเสตุํ. อปฺปกณฺจเนสํ อโหสิ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตตมฺมํ เวทลลํ. อปณฺณตฺตํ สวากานํ ลิกฺขาปทํ. อนนฺททิกฺขุจํ ปาติโมกฺขํ.</p>	<p>[๑๙] “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าลีขี และพระพุทธเจ้าเวสสภุ ดำรงอยู่ไม่นาน พระพุทธเจ้าข้า”</p> <p>“สารีบุตร พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าลีขี พระพุทธเจ้าเวสสภุ ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัมภุตตธรรม เวทลละ ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงมีน้อยมิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาติโมกข์</p>
---	---

[๑๙] โก นุ โข ภนฺเต เหตุ, โก ปจฺจโย :- เป็นคำทูลถามเหตุว่า “อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย พระพุทธเจ้าข้า”, ศัพท์ที่มีความหมายว่า “เหตุ” มีหลายศัพท์ เช่น เหตุ การณ ปจฺจย นิमितฺต จาน ปท พืช นิพฺพณฺน นิทาน ปภว สมภว เสตุ เป็นต้น, เหตุ กับ ปจฺจโย มีความหมายเหมือนกัน ที่พระเถระกล่าวเช่นนั้น เป็นการใช้โวหารที่มีถ้อยคำสละสลวย

เหตุ มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า หิโนติ คจฺจติ ปริณมติ การิยรูปตฺตุนฺติ เหตุ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นผล ชื่อว่าเหตุ (หิ คติมฺหิ+ตุ, วุทฺธิ อี เป็น เอ). หิโนติ วา ปติฏฺฐาติ ผลํ เอตฺถาติ เหตุ หรือสิ่งอันเป็นที่ตั้งของผล ชื่อว่าเหตุ (หิ ปติฏฺฐาติ+ตุ). หิโนติ วา ปวตฺตติ ผลํ เอเตนาติ เหตุ หรือธรรมที่เป็นเหตุให้ผลเป็นไป ชื่อว่าเหตุ (หิ คติมฺหิ+ตุ, วุทฺธิ อี เป็น เอ)

ปจฺจย มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า ปฏฺิจจ ผลเมตฺตสฺมา เอตฺติติ ปจฺจโย เหตุที่ผลอาศัยเป็นไป ชื่อว่าปัจจัยะ (ปติ + อี คติมฺหิ+อ, อาเทศฺติ เป็น จ, ซ้อน จ, วุทฺธิ อี ชาติเป็น เอ, อาเทศฺ เอ เป็น อย)

ภควา จ สาริปฺพุตฺต วิปสฺสี ... :- พระผู้มีพระภาคประสงค์จะแสดงถึงเหตุปัจจัยนั้น จึงตรัสคำเหล่านี้

กิลาสฺโน อหฺลํ :- พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้น จะว่ายย่อหย่อนเกียจคร้านในการแสดงธรรมแก่พระสาวกก็มีใช่ เพราะความเกียจคร้าน หรือความพยายามของพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะย่อหย่อน ก็หาไม่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อทรงแสดงธรรมแก่หมู่ชนในจักรวาลหนึ่ง สองจักรวาล หรือจักรวาลทั้งสิ้น ย่อมทรงแสดงธรรมด้วยพระอุตสาหะเสมอกัน พอเห็นว่าบริษัทมีจำนวนน้อยแล้ว จะทรงลดความพยายามลงก็หาไม่ พอเห็นว่าบริษัทมีจำนวนมากขึ้น จึงจะพยายามเพื่อแสดงธรรมก็หาไม่ ดูจสีหราช พักผ่อนตลอด ๗ วันแล้ว ออกไปหาอาหาร จะเห็นสัตว์เล็กหรือสัตว์ใหญ่ก็ตาม ก็ย่อมไล่ล่าด้วยความเร็วเสมอกัน ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงแสดงธรรมแก่บริษัทไม่ว่าจะมีจำนวนน้อยหรือมากก็ตาม ที่เป็นเช่นนั้นเพราะทรงใฝ่ใจด้วยอุตสาหะอยู่ว่า “หมู่ชนผู้ตระหนักในธรรม อย่าได้เสื่อมถอยไปเลย” แต่ก็ไม่ทรงแสดงธรรมโดยพิสดาร ให้เหมือน วลาหคตกพรังพฺรุลงมา ยังมหาสมุทรสาครให้เต็มเปี่ยม

ถามว่า “เพราะเหตุใด” ตอบว่า “เพราะสัตว์ทั้งหลายในสมัยนั้น มีอายุยืนยาว มีธูลีคือกิเลสแฝงอยู่ในปัญญา จักขุน้อยเบาบาง พอได้ระดับธรรมที่ประกอบด้วยสัจจะ ๔ แม้คาถาเดียว ย่อมบรรลุธรรมได้ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้น จึงไม่ทรงแสดงธรรมโดยพิสดาร เมื่อเป็นเช่นนั้น นวังกส์ตฤคาศนฺของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทานะ อิติวุตตกะ ชาตกะ อัมภุตตมฺมะ และ เวทลละ จึงมีน้อย”

สุตฺตํ เคยฺยํ เวยยากรณํ
ชาตกพฺภุตเวทลลํ

คาถุทานิติวุตฺตกํ
นวงค์ สตฺถุสาสนํ. (ทีปวส. ๔/๒๐)

นวังคลัตถุศาสน์ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์ ๙ คือ

- (๑) **สุตตะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อหนึ่งๆ ทั้งสิ้น
สุตตนติ สามภณฺณวธิ, สพุพสุสาปิ หิ พุทฺธวจนสุส สุตตนติ อัย สามภณฺณวธิ.
 คำว่า สุตตะ เป็นวิธีกำหนดตามธรรมดา, จริงอยู่ แม้พระพุทธพจน์ทั้งสิ้น ให้กำหนดเรียกข้อหนึ่งๆว่าสุตตะ
- (๒) **เคยยะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีทั้งคาถา (ร้อยกรอง) และจฺณณียะ (ร้อยแก้ว)
สคาถกํ สุตตํ เคยยํ.
 สุตตะข้อที่มีจฺณณียะพร้อมทั้งคาถา เรียกว่า เคยยะ
- (๓) **เวยยาकरणะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีแต่จฺณณียะ
นิกคาถกํ สุตตํ เวยยาकरणํ.
 สุตตะข้อที่ไม่มีคาถา (มีแต่จฺณณียะ) เรียกว่า เวยยาकरणะ
- (๔) **คาถา** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีแต่คาถา
ธम्मปทาทีเกวลคาถาพฺนธา คาถา.
 สุตตะข้อที่ประพันธ์ด้วยคาถาล้วนๆ มีธรรมบทเป็นต้น เรียกว่า คาถา
- (๕) **อุทานะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่เป็นพระดำรัสที่ทรงเปล่งด้วยโสมนัสจิต
โสมนสฺสธฺมาณมยิกคาถาปฺปฏิสํยุตตํ อุทานํ.
 สุตตะข้อที่ประกอบด้วยคาถาอันเปล่งออกด้วยโสมนัสและญาณ เรียกว่า อุทานะ
- (๖) **อิติวุตตกะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่แสดงซ้ำสุตตะเดิม
วุตตํ เหตุณฺติ อาทิวจฺนสมฺพนฺถํ อิติวุตตกํ.
 สุตตะข้อที่ประกอบด้วยคำว่า ข้อนี้ได้กล่าวไว้แล้ว (ซ้ำกับสุตตะก่อน) เป็นต้น เรียกว่า อิติวุตตกะ
- (๗) **ชาตกะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่แสดงอดีตชาติของพระองค์เอง
ภควโต อตฺตชาตีสฺสุ จรียานุภาวบุปฺปกาสกํ ชาตกํ.
 สุตตะข้อที่ประกาศจริยานุภาพในอดีตชาติของพระผู้มีพระภาค เรียกว่า ชาตกะ
- (๘) **อพัภูตธัมมะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่ทรงแสดงพร้อมกับปาฏิหาริย์
อพัภูตธมฺมปฺปฏิสํยุตตฺตวิเสสํ อพัภูตํ.
 สุตตะข้อที่แตกต่างจากสุตตะอื่นเพราะประกอบด้วยปาฏิหาริย์ เรียกว่า อพัภูตะ
- (๙) **เวทลละ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่ทรงแสดงปัญญาญาณเครื่องตรัสรู้ธรรม
เวทสฺส ลภาปนโต กิณฺจิ สุตตนฺตํ เวทลลํ.
 สุตตะข้อที่ทำให้ได้เวทคือปัญญา เรียกว่า เวทลละ (วิ.ฎี. ๑/๖๑/๑๔๓)

อปฺพลฺลุตตํ สวากานํ ลิกฺขาปทํ :- ไม่ทรงบัญญัติลิกขาบทแก่พระสาวก, ลิกขาบทคือข้อบังคับด้วยอำนาจอาบัติ ๗ กอง ที่ควรบัญญัติโดยสมควรแก่โทษนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้น ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้แก่พระสาวกทั้งหลาย เพราะไม่พากันทำความผิด

อนฺุทฺทิกฺกํ ปาติโมกฺขํ :- ไม่มีการแสดงพระปาฏิโมกข์, พระปาฏิโมกข์คือข้อบังคับก็ไม่ได้แสดง(สวด)ทุกกึ่งเดือน ทรงแสดงเฉพาะโอวาทปาฏิโมกข์เท่านั้น แม้โอวาทปาฏิโมกข์ก็ไม่ได้แสดงทุกกึ่งเดือน พระผู้มีพระภาควิปัสสีทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ๖ เดือนต่อครั้ง และทรงแสดงด้วยพระองค์เอง พระสาวกก็ไม่ได้นำไปแสดงต่อ ภิกษุสงฆ์ในชมพูทวีปทั้งสิ้นมาชุมนุมลงอุโบสถในที่แห่งเดียวกัน คือในอุทยานเขมมฤคทายวันชื่อพันธุมดีใกล้ราชธานี ซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าวิปัสสี อีกทั้งอุโบสถนั้นก็ยังเป็นสังฆอุโบสถอย่างเดียว ไม่เคยลงเป็นคณะอุโบสถ บุคคลอุโบสถ ปารีสุทฺธิอุโบสถ อธิษฐานอุโบสถ ในชมพูทวีปเวลานั้น มีวัดอยู่ถึง ๘,๔๐๐๐ วัด แต่ละวัดมีภิกษุสงฆ์พำนักอยู่หมื่นรูปบ้าง

**เตสั พุทธานั ภควนุตานั อนุตธาเนน
พุทธานุพุทธานั สวากานั อนุตธาเนน เย
เต ปจฺฉิมา สวากา นานานามา นานาโคตฺตา
นานาขจฺจา นานากุลา ปพุพชิตา, เต ตั
พฺรหฺมจริยั ชิปปญฺเวย อนุตธาเปสั.**

เมื่อหมดพระพุทเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตาม
แล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ
วรรณะ ได้เข้ามาบวช จากต่างตระกูล เธอเหล่านั้น
พาให้พรหมจรรย์สูญสิ้นไปเร็วพลัน

สองหมื่นรูปบ้าง สามหมื่นรูปบ้าง มากกว่านี้บ้าง, พวกเทวดาเที่ยวบอกวันอุโบสถในที่นั้นๆว่า “ท่านทั้งหลาย บัดนี้
ล่วงเลยไป ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปี ปีนี้เป็นปีที่ ๖ เมื่อดีเดือนเพ็ญมาถึง พวกท่านควรไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อ
ลงประชุมทำอุโบสถ” ภิกษุรูปที่มีอิทธิฤทธิ์ก็ไปด้วยอำนาจภาพของตน ส่วนรูปที่ไม่มีก็ไปด้วยอำนาจภาพของเทวดา

ถามว่า “ภิกษุไปด้วยอำนาจภาพของเทวดาได้อย่างไร” ตอบว่า “ภิกษุผู้อยู่ใกล้สมุทรทางทิศปราจีน ทิศปัจฉิม
ทิศอุดร หรือทิศทักษิณ บำเพ็ญคัมภีร์วัตรแล้ว ถือเอาบาตรจีวร เพียงคิดว่า จะไป พวกเธอก็ไปปรากฏอยู่ในโรงอุโบสถ
ในขณะที่จิตตูปาทานนั้นนั่นเอง ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งอยู่อย่างเป็นระเบียบดูงาม”

เมื่อหมู่ภิกษุประชุมพร้อมกันแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงปรารภแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ คาถาว่า

ชนฺดี ปรมั ตโป ติติกฺขา

นิพฺพานั ปรมั วทนฺติ พุทฺธา

น หิ ปพุพชิตุ ปฺรฺบฺพชาติ

น สมฺโณ โหติ ปรี วิหฺเจยฺนโต

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตั พุทฺธาน สาสนํ

อนฺูปวาโท อนฺูปฆาโต, ปาติโมกฺเข จ สํวโร

มตฺตตฺถญฺจ จ ฆตฺตสฺสมี, ปนฺตตฺถจ สยนาสนํ

อิจฺฉิตฺเต จ อายโโค, เอตั พุทฺธาน สาสนํ

ความอดทน คือความอดกลั้น เป็นธรรมเผากิเลสอย่างยิ่ง

พระพุทเจ้าทั้งหลายกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมอันเยี่ยม

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต

ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ

การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การทำกุศลให้ถึงพร้อม

การทำจิตของตนให้ผ่องใส เหล่านี้เป็นคำสั่งสอนของพระ
พุทเจ้าทั้งหลาย

การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย การสำรวมในพระปาฏิโมกข์

ความเป็นผู้รู้ประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะอันสงบ

และการประกอบเนื่องๆในอริจิต เหล่านี้เป็นคำสั่งสอนของ

พระพุทเจ้าทั้งหลาย (ที่.มหา. ๑๐/๙๐/๔๓)

โอวาทปาฏิโมกข์ทั้ง ๓ คาถานี้ มาสู่อุเทศจนถึงศาสนาของพระพุทเจ้าผู้มีพระชนมายุยืนยาวทั้งหลาย ส่วน
พระพุทเจ้าผู้มีพระชนมายุสั้น คาถาเหล่านี้มาสู่อุเทศเฉพาะในปฐมโพธิกาล ๒๐ พรรษาแรกเท่านั้น เนื่องจากตั้งแต่
ทรงบัญญัติสิกขาเป็นต้นมา ก็ทรงแสดงแต่อาณัติปาฏิโมกข์เท่านั้น หลังจากนั้นการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ก็มีเฉพาะภิกษุ
เท่านั้น พระพุทเจ้าก็ไม่ทรงแสดง

วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขาในบุพพาราม ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย
มาว่า “นทานาหิ ภิกฺขเว อิตฺโต ปรี อุโบสถํ กริสฺสามิ ปาติโมกฺขํ อุกฺกทิสฺสามิ, ตุมฺเหวทานิ ภิกฺขเว อิตฺโต ปรี
อุโปสฺสํ กเรยฺยถ ปาติโมกฺขํ อุกฺกทิสฺเสยฺยถ. อฏฺฐานเมตฺตํ ภิกฺขเว อนวกาโส ยํ ตถาคโต อปฺริสฺสุทฺถาย ปฺริสฺสาย
อุโปสฺสํ กเรยฺย ปาติโมกฺขํ อุกฺกทิสฺเสยฺย (วิ.จุล. ๗/๓๘๖/๒๑๑) ภิกษุทั้งหลาย ตั้งแต่นี้ไป เราจักไม่ทำอุโบสถ ไม่
แสดงปาฏิโมกข์ พวกเธอเท่านั้นพากันทำอุโบสถ แสดงปาฏิโมกข์ มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่พระตถาคตจะทรงทำอุโบสถ
แสดงปาฏิโมกข์ ในบริษัทผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์” ตั้งแต่นั้นมา ภิกษุทั้งหลายจึงพากันแสดงอาณัติปาฏิโมกข์ คือการลงอุโบสถ
ประชุมฟังภิกษุปาฏิโมกข์มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนพระพุทเจ้า ๓ พระองค์ มีพระวิปัสสีเป็นต้น ไม่ทรงแสดงอาณัติปาฏิ
โมกข์แก่พระสาวก

เตสั พุทธานั :- พระศาสนาของพระพุทเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เหล่านั้น มีพระวิปัสสีเป็นต้น ตั้งอยู่ได้ไม่นาน

ภควนุตานั อนุตธาเนน :- เพราะพระผู้มีพระภาคทั้งหลายอันตรธานไป คือชั้นอันตรธานปรินิพพานไป

<p>เสยยถาปี สาริปุตต นานาปุพฺพานิ ผลเก นิคุชิตตานิ สุตฺเตน อสงฺคหิตานิ, ตานิ วาโต วิกริติ วิธมฺติ วิทฺธเสติ. ตํ กิสฺส เหตุ, ยถา ตํ สุตฺเตน อสงฺคหิตตฺตา. เอวเมว โข สาริปุตต เตสํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อนฺตรธานเนน พุทฺธานุพุทฺธานํ สวากานํ อนฺตรธานเนน เย เต ปจฺจิมมา สวากา นานานามา นานาโคตฺตา นานาชจฺจา นานากุลา ปพฺพชิตา, เต ตํ พุทฺทมจฺริยํ ชิปปญฺญเวย อนฺตรธาเปสฺสุ.</p> <p>อกิลาสฺโน จ เต ภควนฺโต อเหตุสฺส สว เก เจตสา เจโต ปริจฺจ โววทิตฺตํ. ภูตฺตพฺพ</p>	<p>เหมือนดอกไม้ นานาพรรณ กองอยู่บนแผ่น กระดาน ยังไม่ร้อยด้วยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัด กระจายไป เพราะเหตุไร เพราะไม่ได้เอาด้ายร้อยไว้ ข้อนี้ ฉันใด เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ วรรณะ ได้เข้า มาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้น พาให้พรหมจรรย์สูญสิ้นไปเร็วพลันฉันนั้น</p> <p>อนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่านั้นไม่ทรงผ่อนคลายที่ จะกำหนดจิตของสาวกด้วยพระทัยแล้วทรงสั่งสอน</p>
--	--

พุทฺธานุพุทฺธานํ สวากานํ อนฺตรธานเนน :- เพราะพระสาวกของพระพุทธเจ้าองค์นั้นๆ อันตรธานไป คือ
 พระสาวกผู้ทันเห็นพระศาสดาดับขันธสัมมหายตายจากไป

เย เต ปจฺจิมมา สวากา :- เหล่าพระปัจจิมสาวกผู้ถือบวชตามภายหลัง ในสำนักของพระสาวกผู้ทันเห็น
 พระพุทธเจ้านั้น

นานานามา :- มีชื่อแตกต่างกัน เช่นชื่อว่า พุทธรักชิตะ ธัมมรักชิตะ สังฆรักชิตะ เป็นต้น

นานาโคตฺตา :- มีโคตรแตกต่างกัน เช่น โคตมโคตร โมคคัลลานโคตร เป็นต้น

นานาชจฺจา :- มีชาติแตกต่างกัน เช่น ชัตติยชาติ พราหมณชาติ เป็นต้น

นานากุลา ปพฺพชิตา :- ออกบวชจากตระกูลแตกต่างกัน สูงบ้าง ต่ำบ้าง มีโทษมาก หรือยากจน เป็นต้น

เต ตํ พุทฺทมจฺริยํ ชิปปญฺญเวย อนฺตรธาเปสฺสุ :- พระปัจจิมสาวกเหล่านั้น คิดว่า พวกเรามีชื่อ โคตร ชาติ
 เดียวกัน ออกบวชจากตระกูลเดียวกัน จึงพากันรักษาพรหมจรรย์ให้เป็นแบบแผนประเพณีของตน บริหารพระ ปริยัติ
 ธรรมไว้ได้นาน ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ปัจจิมสาวกก็จะเบียดเบียนกัน มีความเห็นขัดแย้งกัน ไม่เอื้อเฟื้อกัน ก็จะปล่อยให้
 พรหมจรรย์อันตรธานไปโดยพลัน ไม่ยกขึ้นสู่การทำสังคายนา ไม่จรรโลงรักษาไว้ ไม่สืบทอดพระ ปริยัติศาสนา

เสยยถาปี :- เป็นบทนิบาตมีอรรถอุปมา คือเป็นการแสดงความข้อนั้นด้วยการอุปมาว่า “เหมือนดอกไม้
 นานาพรรณ วางกองอยู่บนแผ่นกระดานแบนๆ ยังไม่ทันร้อยเข้ากันด้วยด้าย พอลมพัดมากกระทบ ย่อมปลิวกระจัดกระจาย
 ไปตามลม ไม่มีระเบียบ”

วิกิริติ :- เป็นกริยาอาชยาด แปลว่า พัดให้กระจายไป (วิ + กิริ วิกิริณ + อ + ติ)

วิธมฺติ :- เป็นกริยาอาชยาด แปลว่า พัดให้ไปตกที่อื่น (วิ + ธม สทฺทคฺคิสิโยเค + อ + ติ)

วิทฺธเสติ :- เป็นกริยาอาชยาด แปลว่า พัดออกไปจากที่ตั้งอยู่ (วิ + ธฺส ยายเน + เณ + ติ)

ยถา ตํ :- ดอกไม้ที่ยังไม่ร้อยด้วยด้าย ถูกลมพัดพากระจัดกระจายไปในที่ต่างๆ ฉันใด พระปัจจิมสาวก ก็ฉัน
 นั้น เมื่อแตกต่างกัน และยังไม่ได้ร้อยไว้ด้วยลิกขาบท ย่อมถูกระแสความคิดเห็นพัดให้กระจัดกระจายกันออกไปในที่ต่างๆ

เอวเมว โข ... อนฺตรธาเปสฺสุ :- เป็นข้ออุปไมยว่า หมู่สาวกภายหลัง เมื่อไม่ทำสังคายนาหลักคำสั่งสอนให้
 เป็นหมวดหมู่ ด้วยวัคคสังคหะและปณณาสสังคหะเป็นต้น เรียบเอาแต่ปริยัติที่ตนชอบ ถือปฏิบัติแต่วัตรที่ตนชอบเท่านั้น
 ส่วนที่เหลือก็ปล่อยให้พินาศไป เมื่อท่านเหล่านั้นดับขันธไป พระศาสนาก็จักอันตรธานไปด้วย

อกิลาสฺโน จ เต ภควนฺโต อเหตุสฺส ... โววทิตฺตํ :- พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สาริปุตฺร พระพุทธเจ้าเหล่านั้น

<p>สาริปุตต เวสสภู ภควา อรหิ สมมาสม พุทฺโธ อญฺญตรสฺมี ภีสนเก วนสฺนุเท สหสฺสํ ภิกฺขุสงฺฆํ เจตสา เจโต ปริจฺจ โววาทิ อนุสาสติ 'เอวํ วิตฺกเกถ, มา เอวํ วิตฺกกยิตฺถ; เอวํ มนฺติ กโรถ, มา เอวํ มนฺสา กตฺถ; อิํ ปชฺหถ, อิํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรธา'ติ.</p> <p>อถ โข สาริปุตฺต ตสฺส ภิกฺขุสฺหสฺสสฺส เวสสภูนา ภควตา อรหตา สมมาสมฺพุทฺธเณ เอวํ โววาทียมานานํ เอวํ อนุสาตียมานานํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมฺจฺจิสฺสุ. ตตร สฺวํ สาริปุตฺต ภีสนกสฺส วนสฺนุทสฺส ภีสนกตสฺมี โหติ. โย โภจิ อวิตราคิ ตํ วนสฺนุํ ปวิสฺติ, เยภฺยุเณน โลมานิ หํสนฺติ.</p>	<p>สาริปุตฺต เรื่องเคยเกิดขึ้นแล้ว พระพุทฺธเจ้าเวสสภู ทรงกำหนดจิตภิกฺขุสงฺฆแล้ว ทรงสั่งสอนภิกฺขุสงฺฆ ๑,๐๐๐ รูป ในราวป่าหน้าสะพิงกั้วแห่งหนึ่งว่า “เธอ ทั้งหลายจงพิจารณาเช่นนี้ อย่าพิจารณาอย่างนั้น จงตั้งใจอย่างนี้ อย่าตั้งใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จง เข้าถึงสิ่งนี้อยู่เถิด”</p> <p>จิตของภิกฺขุ ๑,๐๐๐ รูป ที่พระพุทฺธเจ้า เวสสภูทรงสั่งสอน หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่มี ความถือมั่น สาริปุตฺต เพราะราวป่าหน้าสะพิงกั้ว น่าสยดสยอง จึงมีเรื่องดังนี้ คือ ภิกฺขุผู้ไม่ปราศจาก รากะ เข้าไปราวป่า ส่วนมากเกิดความกลัวจนลูก ขนพอง</p>
---	--

ทรงท้อพระทัยที่จะกำหนดใจของพระสาวกด้วยพระหฤทัยของพระองค์เองเพื่อจะสั่งสอน

ภีสนเก วนสฺนุเท :- ราวป่าอันน่าสะพิงกั้ว วังเวงน่าหวาดกลัว

เอวํ วิตฺกเกถ :- พวกเขาจงพิจารณาอกุศลวิตก ๓ มีเนกขัมมวิตกเป็นต้น (วิ+ตฺกฺก วิตฺกเก+ณ+ถ ปญฺจมี)

มา เอวํ วิตฺกกยิตฺถ :- พวกเขาอย่าพิจารณาอกุศลวิตก ๓ มีกามวิตกเป็นต้น (วิ+ตฺกฺก วิตฺกเก+ณย+อิ+ตฺถ
 อชฺชตฺถนี)

เอวํ มนฺติ กโรถ :- พวกเขาจงทำไว้ในใจว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยงาม (กร กรณ+โอ+ถ
 ปญฺจมี)

มา เอวํ มนฺสา กตฺถ :- พวกเขาอย่าทำไว้ในใจว่า เที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา สวยงาม, มนฺสากตฺถ ตัด
 สนธิ ออกได้ ๒ บท คือ มนฺติ + อกตฺถ, ลบสระหน้าแล้ว ทำที่สระหลัง (อกตฺถ = อ+กร กรณ+ตถ หิยฺยตฺถนี)

อิํ ปชฺหถ :- พวกเขาจงละอกุศลนี้ (ป+หา จาเค+ถ ปญฺจมี)

อิํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรธา :- พวกเขาจงเข้าถึง จงได้ จงให้กุศลนี้สำเร็จแล้วอยู่เถิด (วิ+หฺร วิหฺรธา+ถ ปญฺจมี)

ตสฺส ภิกฺขุสฺหสฺสสฺส ... อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมฺจฺจิสฺสุ :- จิตของภิกฺขุทั้ง ๑,๐๐๐ รูป เคยถือมั่น
 อาสวะเหล่านี้ เมื่อพระพุทฺธเจ้าเวสสภูทรงสั่งสอนอยู่นั้น ได้หลุดพ้นแล้วจากอาสวะเหล่านั้น เพราะไม่ถือมั่น เมื่อจิตไม่
 ถือมั่น อาสวะทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏ จึงถือว่าจิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย (วิมฺจฺจิสฺสุ = วิ+มฺจฺ โมจเน+ย+อุ อชฺชตฺถนี)

ภิกฺขุทั้งหมดเหล่านั้น บรรลุพระอรหัตต์ มีจิตเบิกบาน เหมือนดอกปทุมต้องแสงอาทิตย์ฉนั้น

สฺวํ :- เป็นนิบาตในอรรถปทปุระโส ใส่ให้เต็มบท, บางอาจารย์กล่าวว่า เป็นบทสนธิ ศัพท์เดิมคือ สฺ + อิํ,
 สฺ เป็นนิบาตในอรรถปทปุระโส, อิํ เป็นศัพท์นาม, ทำสนธิกันโดยการลบสระหลัง เหมือนกับคำว่า กิสุธ (กิสุ + อิธ)

ตตร สฺวํ ... ภีสนกตสฺมี โหติ :- สาริปุตฺต มีสิ่งนี้อยู่ในไพรสนธ์อันหวาดกลัวนั้น เพราะมีความน่ากลัว

โย โภจิ อวิตราคิ ตํ วนสฺนุํ ปวิสฺติ :- ใครก็ตามที่ยังไม่ปราศจากรากะ เข้าไปสู่ไพรสนธ์นั้น

เยภฺยุเณน โลมานิ หํสนฺติ :- ส่วนมาก ขนลุกขนพอง เพราะมีความวังเวงน่าขนพองสยองเกล้า

อัย โข สาริปุตต เหตุ, อัย ปจฺจโย,
 เยน ภควโต จ วิปสฺสิตฺตฺส ภควโต จ ลี
 ขิสฺส ภควโต จ เวสฺสภุสฺส พุรฺหมจฺริยํ น
 จิรฺภูจฺติกํ อโหสี”ติ.

[๒๐] “โก ปน ภนฺเต เหตุ, โก ปจฺจโย,
 เยน ภควโต จ กกุสนฺธสฺส ภควโต
 จ โภณาคมนสฺส ภควโต จ กสฺสปสฺส
 พุรฺหมจฺริยํ จิรฺภูจฺติกํ อโหสี”ติ.

“ภควา จ สาริปุตฺต กกุสนฺโธ ภควา
 จ โภณาคมนเ ภควา จ กสฺสโป อภิลาสุโน
 อเหตุํ สวากานํ วิตุถาเรน ธมฺมํ เทเสตุ.
 พหุญจ เนลํ อโหสิ สุตตํ เคยฺยํ เวยยากรณํ
 คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ
 เวทลํ, ปญฺณตฺตํ สวากานํ ลิกฺขาปทํ,
 อุทฺธิฏฺฐํ ปาติโมกฺขํ. เตลํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ
 อนฺตรธาเนน พุทฺธานุพุทฺธานํ สวากานํ
 อนฺตรธาเนน เย เต ปจฺจนิมา สวากา นานา-
 นามา นานาโคตฺตา นานาชจฺจา นานากุลา
 ปพฺพชิตา, เต ตํ พุรฺหมจฺริยํ จิรํ ที่มฺมพฺุธานํ
 จเปลฺลํ.

เสยฺยถาปี สาริปุตฺต นานาปุปฺพานิ
 ผลเก นิภฺขิตฺตานิ สุตฺเตน สฺสงฺคหิตานิ,
 ตานิ วาโต น วิกิริติ น วิธมฺติ น
 วิทฺธเสติ. ตํ กิสฺส เหตุ, ยถา ตํ สุต
 เตน สฺสงฺคหิตตฺตา.

สารีบุตร นี่คือเหตุปัจจัยที่ทำให้พรหมจรรย์
 ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าลีขี พระพุทธ
 เจ้าเวสสภูดำรงอยู่ไม่นาน”

[๒๐] “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้
 พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้า
 โภณาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะดำรงอยู่นาน
 พระพุทธเจ้าข้า”

“สารีบุตร พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้า
 โภณาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ไม่ทรงฝอน
 คลายที่จะทรงแสดงธรรมโดยพิสดาร แก่สาวก สุตตะ
 เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตก
 อพฺภุตธรรม เวทลละ ของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์
 จึงมีมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการ
 แสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้
 ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร
 ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอ
 เหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน

เหมือนดอกไม้ไม่นานาพรรณกองอยู่บนแผ่น
 กระดานเอาด้ายร้อยไว้ ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัด
 กระจายไป เพราะเหตุไร เพราะเอาด้ายร้อยไว้ ข้อ
 นี้ฉันใด

อัย เหตุ อัย ปจฺจโย :- นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย

พระพุทธเจ้าวิปัสสี มีพระชนมายุ ๘๔,๐๐๐ ปี แม้พระสาวกก็มีอายุประมาณนั้น พระศาสนาของพระองค์มีอายุ
 ๑๖๐,๐๐๐ ปี, พระพุทธเจ้าลีขี มีพระชนมายุ ๗๐,๐๐๐ ปี แม้พระสาวกของพระองค์มีก็อายุประมาณนั้น พระศาสนา
 ของพระองค์มีอายุ ๑๔๐,๐๐๐ ปี, พระพุทธเจ้าเวสสภู มีพระชนมายุ ๖๐,๐๐๐ ปี แม้พระสาวกของพระองค์มีก็อายุ
 ประมาณนั้น พระศาสนาของพระองค์มีอายุ ๑๒๐,๐๐๐ ปี, แม้จะนับอายุพระศาสนาเป็นปีได้นานก็จริง แต่การสืบต่อ
 อายุพระศาสนาของแต่ละพระองค์นั้น ได้ ๒ ช่วงอายุคนเท่านั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “พระศาสนาของพระพุทธเจ้า
 ทั้ง ๓ พระองค์นั้น ดำรงอยู่ไม่นาน”

[๒๐] โก ปน ภนฺเต เหตุ, โก ปจฺจโย :- ท่านพระสารีบุตรเถระ เมื่อได้ฟังเหตุที่พระศาสนาของพระพุทธเจ้า
 ทั้ง ๓ พระองค์ ดำรงอยู่ไม่นานเช่นนี้แล้ว ประสงค์จะฟังเหตุที่พระศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เหล่าอื่น ดำ
 อยู่ได้นาน จึงทูลถามอีกว่า “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย พระพุทธเจ้าข้า”

เอวเมว โข สาริปุตฺต เตสํ พุทฺธานํ
ภควนฺตานํ อนุตฺตธาเนน พุทฺธานุพุทฺธานํ
สาวกานํ อนุตฺตธาเนน เย เต ปจฺจิมมา
สาวกา นานานามา นานาโคตฺตา นานาขจ
จา นานากุลา ปพฺพชิตา, เต ตํ พุรฺหม
จิริยํ จิรํ ทิมมทฺธานํ จเปสฺสุ. อยํ โข สา
ริปุตฺต เหตุ, อยํ ปจฺจโย, เยน ภควโต
จ กกุสนฺธุสฺส ภควโต จ โภณาคมนฺตส
ภควโต จ กสฺสปสฺส พุรฺหมจิริยํ จิริฎฺจ
ติกํ อโหสิ”ติ.

[๒๑] อถ โข อายสฺมา สาริปุตฺโต
อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสฺงคํ กริตฺวา,
เยน ภควา, เตนญฺชลิ ปณฺาเมตฺวา ภควนฺตํ
เอตทวโจ “เอตสฺส ภควา กาโล, เอตสฺส
สฺสคตฺ กาโล, ยํ ภควา สาวกานํ ลิกฺขาปทํ
ปญฺญาเปยฺย, อุทฺทิสฺเสยฺย ปาติโมกฺขํ, ยถฺยิทํ
พุรฺหมจิริยํ อทฺถนียํ อสฺส จิริฎฺจติก”นฺติ.

เมื่อหมดพระพุทธเจ้า และสาวกผู้ตรัสรู้ตาม
แล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ
วรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เถอเหล่า
นั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นานฉนั้น สาริปุต
รนี่คือเหตุปัจจัยที่ทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า
กกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะและพระพุทธเจ้า
กัสสปะ ดำรงอยู่นาน”

ทรงปรารภเหตุที่จะบัญญัติสิกขาบท

[๒๑] ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรลุกขึ้นห่ม
ผ้า เฉวียงป่า ประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาค
กราบทูลว่า “ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้
มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์
ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์
ดำรงอยู่ได้ยืนนาน”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยตรงข้ามกันนั้น เป็นเหตุให้พระศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เหล่าอื่น
ดำรงอยู่ได้นาน เพราะพระพุทธเจ้าเองทรงมีพระชนมายุยืนยาว และพระสาวกของพระองค์ก็มีอายุยืนด้วย คือ พระพุทธ
เจ้ากกุสันธะมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้าโกนาคมนะมีพระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้า กัสสปะมี
พระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี แม้พระสาวกของพระองค์ก็มีอายุประมาณนั้น พระศาสนาของแต่ละพระองค์ก็สืบทอดกันมา
หลายชั่วอายุคน จึงถือว่า ดำรงอยู่ได้นาน

เมื่อเป็นเช่นนี้ การนับว่าพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ได้นานหรือไม่ยาวนานนั้น ไม่ขึ้นอยู่กับอายุ
ของพระพุทธเจ้าที่ยืนยาวเท่านั้น ต้องขึ้นอยู่กับการสืบต่ออายุพระศาสนาได้หลายชั่วอายุคนด้วย เช่นพระพุทธเจ้าของ
พวกเราองค์ปัจจุบัน แม้จะมีพระชนมายุไม่ยืนยาวเพราะอุบัติขึ้นในช่วงที่คนมีอายุ ๑๐๐ ปี แต่พระศาสนาของพระองค์
ก็ยืนยาวหลายชั่วอายุคน

[๒๑] อถ โข อายสฺมา สาริปุตฺโต ... :- ท่านพระสารีบุตรได้ฟังเหตุที่พระศาสนาของพระพุทธเจ้า ๓
พระองค์ มีพระกกุสันธะ เป็นต้น ดำรงอยู่ได้นาน ก็เข้าใจดีว่า “การบัญญัติสิกขาบทไว้เท่านั้น เป็นเหตุแห่งการดำรงอยู่
ได้นานของพระศาสนา” ประสงค์จะให้เป็นอย่างนั้น จึงกราบทูลอ้อนวอนพระผู้มีพระภาคให้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้

เอกํสํ อุตฺตราสฺงคํ กริตฺวา :- ห่มจีวรฉเวียงป่า, เอกํสํ คือ เอกอํสํ แปลว่า ป่า ไหล่ ข้างเดียว, อุ
ตฺตราสฺงคํ เป็นผ้า จีวรสำหรับห่มคลุมร่างกายส่วนบนตั้งแต่ไหล่ลงมาถึงต่ำกว่าเข่า ๔ นิ้วของผู้ห่ม, ส่วน อนุตฺตรา
สฺงคํ เป็นผ้าจีวรสำหรับนุ่งปิด ร่างกายส่วนล่างตั้งแต่เหนือสะดือลงมาถึงต่ำกว่าเข่า ๘ นิ้วของผู้นุ่ง

อญฺชลิ ปณฺาเมตฺวา :- พนมมือ, ประนมมือ, ปณฺาเมตฺวา มาจาก ป+นฺ มฺ นมฺ+ณฺ+ตฺวา

ลิกฺขาปทํ ปญฺญาเปยฺย :- บัญญัติสิกขาบท, ปญฺญาเปยฺย มาจาก ป+ณฺา อวโพธเน+ณฺาเป+เอยฺย

อุทฺทิสฺเสยฺย ปาติโมกฺขํ :- ยกขึ้นแสดงซึ่งปาติโมกข์, อุทฺทิสฺเสยฺย มาจาก อุ+ทิสฺ อติสฺซฺชเน+อ+เอยฺย

อทฺถนียํ :- ตลอดกาลยาวนาน, อทฺถ+อนีย, อทฺถ แปลว่า กาลนาน

“**อาคเมหิ ตูว์ สาริปุตฺต, อาคเมหิ ตูว์ สาริปุตฺต, ตถาคโถว ตตฺถ กาลํ ชานิสฺสตี. น ดาว สาริปุตฺต สตถา สาวกานํ ลิกฺขา ปทํ ปญฺญาเปตี, อุทฺทิสฺสติ ปาติโมกฺขํ, ยาว น อิธกฺจฺเจ อาสวฺภูจฺานียา ธมฺมา สงฺฆे ปาตุภวณฺตี. ยโต จ โข สาริปุตฺต อิธกฺจฺเจ อาสวฺภูจฺานียา ธมฺมา สงฺฆे ปาตุภวณฺตี, อถ สตถา สาวกานํ ลิกฺขาปทํ ปญฺญาเปตี อุทฺทิสฺสติ ปาติโมกฺขํ เตสํเยว อาสวฺภูจฺานี ยานํ ธมฺมานํ ปฏฺิฆาตาย.**

น ดาว สาริปุตฺต อิธกฺจฺเจ อาสวฺภู- จฺานียา ธมฺมา สงฺฆे ปาตุภวณฺตี, ยาว น สงฺโฆ รตฺตณฺณุมหตฺตํ ปตฺโต โหตี. ยโต จ โข สาริปุตฺต สงฺโฆ รตฺตณฺณุมหตฺตํ ปตฺโต

“จรงรอก่อนเกิดสารีบุตร ตถาคตรู้เวลา ใน เรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ศาสดาจะยังไม่บัญญัติ สิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ตลอด เวลาที่ยังไม่เกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ เมื่อเกิด อาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคต จึงจะบัญญัติ สิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างยังไม่ เกิดในสงฆ์ トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะ มีภิกษุบวชชาน เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีภิกษุ บวชชาน และมีอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างเกิดใน

อาคเมหิ ตูว์ :- เธอจรงรอก่อน จงยับยั้งไว้ก่อน ไม่ต้องรีบร้อน, พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ซ้ำถึง ๒ ครั้ง ด้วย ความเอื้อเฟื้อ ทรงตรัสห้ามไว้ก่อน เพราะการบัญญัติสิกขาบทนั้นเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า จะทรงพิจารณาเองว่าควร บัญญัติสิกขาบทเมื่อไร, **อาคเมหิ** เป็นกิริยาอาชยาด มาจาก อา+คมฺ คติมิหิ+อ+หิ

ตถาคโถว ตตฺถ กาลํ ชานิสฺสตี :- พระตถาคตจะรู้เวลาในการบัญญัติสิกขาบทนั้น, **ชานิสฺสตี** มาจาก ฃา อวโพธเน+นา+ อิ+สฺสตี, อาเทศ ฃา เป็น ชา, ลบสระ อา

น ดาว สาริปุตฺต สตถา ... สงฺฆे ปาตุภวณฺตี :- ตลอดเวลาที่อาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างยังไม่เกิด ขึ้นในท่ามกลางสงฆ์, **อาสวัฏฐานิยธรรม** คือธรรมอันเป็นที่ตั้งของอาสวะ หรือธรรมที่มีอาสวะตั้งอยู่ หมายถึง อาสวะคือทุกข์ อาสวะคือกิเลส ที่กำลังเป็นไปในปัจจุบันและอนาคต เช่น การค่อนขอผู้อื่น ความเดือดร้อนใจ การ คูกคามผู้อื่นด้วยกายและวาจาเป็นต้น และอาสวะที่เป็นทุกข์แสนสาหัสในอบาย ตั้งอยู่ในธรรมนั้น

เมื่ออาสวะที่ก่อให้เกิดทุกข์ใดๆ ยังไม่เกิดขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ พระพุทธเจ้าก็จะยังไม่บัญญัติสิกขาบท

ถ้าหากบัญญัติสิกขาบทไว้ก่อนที่ภิกษุจะทำความผิด ก็จะถูกคัดค้านค่อนขอจากผู้อื่นว่า ทำไมพระ สมณโคดมจึงบัญญัติ สิกขาบท ทั้งๆที่ยังไม่มีภิกษุทำความเสียหาย เปรียบเหมือนหมอผู้ไม่ฉลาด เรียกบุรุษบางคนที่ยังไม่เป็นฝีมาแล้วกล่าวว่า “มานี้เกิดพอมหาจำเรียว หัวฝีใหญ่จักเกิดขึ้นในร่างกายส่วนนี้ของเธอ จักทำให้เธอเจ็บปวด ทรมาน เธอจงให้หมอผ่าตัดเยียวยารอไว้ก่อนเกิด” บุรุษนั้นกล่าวว่า “ดีแล้วคุณหมอ ท่านจงรีบป้องกันมันเกิด” หมอ จึงทำการผ่าตัดร่างกายส่วนนั้นซึ่งไม่มีโรคอะไร ทำความสะอาดแผลใส่ยา เย็บไว้อย่างเรียบร้อยแล้วกล่าวว่า “เราผ่าตัด ทำแผลให้เธอเรียบร้อยแล้ว เธอจงให้การรักษาแก่เราเกิด” เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะทำให้บุรุษนั้น คัดค้านค่อนขอ ดำหนดิ เตียนหมอว่า “หมอโง่งนี้รักษาโรคไม่เป็น จะช่วยรักษาโรคให้เราที่ไหน มีแต่ทำให้เราได้รับทุกข์ทรมานอย่างเดียว” และจะ ไม่เห็นว่าหมอนั้นไม่มีคุณอะไรเลย ฉนั้นใด ข้อนี้ก็ฉนั้นนั่น เมื่อโทษยังไม่เกิดขึ้น หากพระศาสดาจะบัญญัติสิกขาบทแก่พระ สาวก พระองค์จักไม่พ้นจากอนิฏฐผล ได้รับการค่อนขอจากผู้อื่นเป็นต้น และคนทั้งหลายก็จะไม่รู้ถึงพระปริชาสามารถ ของพระองค์ อีกทั้งสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น ก็จักถูกเปลี่ยนแปลงไป

ยโต จ โข สาริปุตฺต อิธกฺจฺเจ ... ธมฺมานํ ปฏฺิฆาตาย :- พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกาลอันยังไม่ควร จึง ตรัสว่า “ยโต” เป็นต้น, เมื่อใด ในกาลใด มีโทษเกิดขึ้น จึงควรบัญญัติสิกขาบท

โหดิ, อถ อิธกจเจ อาสวญฺจาณียา ฌมฺมา
สงฺฆเ ปาตุภวณฺติ, อถ สตุถา สวากานํ
สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ อุทฺทิสฺติ ปาติโมกฺขํ
เตสํเยว อาสวญฺจาณียานํ ฌมฺมานํ ปฏิฆาตาย.

น ดาว สาริปุตฺต อิธกจเจ อาสวญฺ-
จาณียา ฌมฺมา สงฺฆเ ปาตุภวณฺติ, ยาว น
สงฺโฆ เวปุลฺลมหตฺตํ ปตฺโต โหติ. ยโต จ โข
สาริปุตฺต สงฺโฆ เวปุลฺลมหตฺตํ ปตฺโต โหติ,
อถ อิธกจเจ อาสวญฺจาณียา ฌมฺมา สงฺฆเ
ปาตุภวณฺติ, อถ สตุถา สวากานํ สิกฺขาปทํ
ปญฺญเปติ อุทฺทิสฺติ ปาติโมกฺขํ เตสํเยว
อาสวญฺจาณียานํ ฌมฺมานํ ปฏิฆาตาย.

น ดาว สาริปุตฺต อิธกจเจ อาสวญฺ-
จาณียา ฌมฺมา สงฺฆเ ปาตุภวณฺติ, ยาว น
สงฺโฆ ลากคฺคมหตฺตํ ปตฺโต โหติ. ยโต จ
โข สาริปุตฺต สงฺโฆ ลากคฺคมหตฺตํ ปตฺโต
โหติ, อถ อิธกจเจ อาสวญฺจาณียา ฌมฺมา
สงฺฆเ ปาตุภวณฺติ, อถ สตุถา สวากานํ
สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ อุทฺทิสฺติ ปาติโมกฺขํ
เตสํเยว อาสวญฺจาณียานํ ฌมฺมานํ ปฏิฆาตาย.

น ดาว สาริปุตฺต อิธกจเจ อาสวญฺ-
จาณียา ฌมฺมา สงฺฆเ ปาตุภวณฺติ, ยาว น
สงฺโฆ พาหุสจฺจมหตฺตํ ปตฺโต โหติ. ยโต จ
โข สาริปุตฺต สงฺโฆ พาหุสจฺจมหตฺตํ ปตฺโต
โหติ, อถ อิธกจเจ อาสวญฺจาณียา ฌมฺมา
สงฺฆเ ปาตุภวณฺติ, อถ สตุถา สวากานํ

สงฺฆํ ตถาคตจะบฺัญญูติ สิกฺขาปท จะยกปาติโมกฺขํ
ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัญฺฐานิยธรรมบางอย่างยัง
ไม่เกิดในสงฆ์ トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่
เพราะแพร่หลาย เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะแพร่
หลาย และมีอาสวัญฺฐานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์
ตถาคตจะบฺัญญูติสิกฺขาปท จะยกปาติโมกฺขํขึ้นแสดง
แก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัญฺฐานิยธรรมบางอย่างยังไม่
เกิดในสงฆ์ トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะ
มีลาภสักการะมาก เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะมี
ลาภสักการะมาก และมีอาสวัญฺฐานิยธรรมบาง
อย่างเกิดในสงฆ์ ตถาคตจะบฺัญญูติสิกฺขาปท จะยก
ปาติโมกฺขํขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัญฺฐานิยธรรมบางอย่างยังไม่
เกิดในสงฆ์ トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะ
ความเป็นพหุสูต เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะความ
เป็นพหุสูต และมีอาสวัญฺฐานิยธรรมบางอย่างเกิดใน
สงฆ์ ตถาคตจะบฺัญญูติสิกฺขาปท จะยกปาติโมกฺขํขึ้น
แสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

รตฺตตณฺณมหตฺตํ :- ความมีจำนวนมากเพราะมีภิกษุผู้บวชนาน,

รตฺตตณฺณ :- ผู้รัตราตรียาวนาน ผู้บวชนาน,

เวปุลฺลมหตฺตํ :- ความมีจำนวนมากเพราะมีแพร่หลาย,

เวปุลฺล :- มีภิกษุแพร่กระจายไปสู่ที่ต่างๆ อย่างกว้างขวาง,

ลากคฺคมหตฺตํ :- ความมีจำนวนมากเพราะมีลาภสักการะมาก,

ลากคฺค :- มีภิกษุมากเพราะมีลาภสักการะอุดมสมบูรณ์,

พาหุสจฺจมหตฺตํ :- ความมีจำนวนมากเพราะเป็นพหุสูต,

พาหุสจฺจ :- ความเป็นพหุสูต มาจาก พหุสูต+ณฺย, ลป ญ, วุทธิ อ เป็น อา, อุ ที่ สุ เป็น อ, ตย เป็น

จ, ไซฺน จ

ลิกขาปทํ ปณฺณเปติ อุกุทิสติ ปาติโมกข์
เตสฺสเยว อาสวภูจฺยานันํ ฅมฺมานันํ ปฏิฆาตตาย.

นिरพฺพุโท หิ สาริปฺตฺต ภิภฺขุสงฺโฆ
นिरาทินโว อปคตกาฬโก สุกุโธ ปรีโยทาโต
สาเร ปติภูจฺจโต. อิมสฺสํ หิ สาริปฺตฺต
ปณฺจณฺนํ ภิภฺขุสตานันํ โย ปจฺฉิมโก ภิภฺขุ,
โส สโตปาปนโน อวินิปาตธมฺโม นียโต
สมฺโพธิปรายโณ”ติ.

[๒๒] อถ โข ภควา อายสฺมุนฺด์ อานนทํ
อามนฺเตสิ “อาจิณฺณํ โข ปเนตํ อานนท
ตถาคตานันํ, เยหิ นิมนฺติตา วสฺสํ วสนฺติ, น
เต อนปฺโลเกตฺวา ชนปทจาริกํ ปกุกมฺนฺติ.
อายาฆานนท เวรญฺชํ พุราหมณฺํ อปฺโล-
เกสฺสามา”ติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ โข อายสฺมา

สารีบุตร ก็ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ
ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธ์ ผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสาร
คุณ แท้จริงในภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ผู้มีคุณธรรมอย่าง
ต่ำก็ชั้นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะ
สำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า”

เสด็จนิเวศน์เวรัญชพราหมณ์

[๒๒] ต่อมา พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่าน
พระอานนท์มารับสั่งว่า “อานนท์ พระตถาคตทั้ง
หลายยังมีได้บอกลาผู้ที่นิมนต์ให้อยู่จำพรรษา จะไม่
จากไป เรื่องนี้เป็นประเพณีของพระตถาคตทั้งหลาย
เราจะไปลาเวรัญชพราหมณ์” พระอานนท์ทูลสนอง
พระพุทธดำรัสแล้ว

นिरพฺพุโท :- ไม่มีเสนียด ไม่เป็นโจร ไม่เป็นผู้ทุศีล, นิสฺรพฺพุโธ มาจาก นิ+ร+อพฺพุโท, อพฺพุท แปลว่า
เสนียด ความชั่ว โจร, ในที่นี้หมายเอาโจร, ภิภฺขุผู้ทุศีลท่านเรียกว่าเป็นโจร เพราะไม่เป็นสมณะ ลักเอาปัจจัยของคน
เหล่าอื่นโดยสำคัญตนว่าเป็นสมณะ

นिरาทินโว :- ไม่มีโทษ ไม่มีอุปัทวะ ยังไม่มีอุปสรรค, นิสฺราทินโว มาจาก นิ+ร+อาทินโว, อาทินว แปล
ว่า โทษ

อปคตกาฬโก :- ปราศจากคนดำ, ผู้ทุศีลเป็นคนเปราะเปรี๊น เป็นคนดำ แม้จะมีผิวผุดผ่องดุจทอง
ก็เรียกว่าคนดำ เพราะสกปรกเปราะเปรี๊นด้วยกรรมดำ

สูกุโธ :- บริสุทธ์ เพราะไม่มีคนดำคือผู้ทุศีลรวมอยู่ด้วย

ปรีโยทาโต :- ผุดผ่อง หอมจืด, ภิภฺขุสงฆ์ยังเป็นผู้บริสุทธ์ คือมีศีลบริสุทธ์

สาเร ปติภูจฺจโต :- ดำรงอยู่ในธรรมอันเป็นสาระ, ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ท่าน
เรียกว่าสาระ

โย ปจฺฉิมโก :- ภิภฺขุใดมีคุณต่ำที่สุด คือผู้บวชภายหลังสุดในขณะนี้ คือภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ที่จำพรรษา
อยู่เมืองเวรัญชานี้ รูปที่ต่ำโดยคุณ เรียกว่า ปจฺฉิมโก

โส สโตปาปนโน :- ภิภฺขุรูปนั้น เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้เข้าถึงกระแสแห่งอริยมรรค, สโต ในที่นี้แปลว่า
กระแส เช่น นทีสโต กระแสน้ำ, ฅมฺมสโต กระแสธรรม, อริยมคฺคสโต กระแสแห่งอริยมรรค

อวินิปาตธมฺโม :- ไม่มีธรรมที่จะทำให้ตกไปใบบายแล้ว, วินิปาต แปลว่า ให้ตกไปใบบาย

นียโต สมฺโพธิปรายโณ :- เป็นผู้แน่นอน มีการตรัสรู้ในวันข้างหน้า เพราะพระโสดาบันนั้นคือผู้จะได้ตรัสรู้
อริยมรรคขั้นสูงที่เหลืออีก ๓ ชั้น ในวันข้างหน้าอย่างแน่นอน

[๒๒] ภควา อายสฺมุนฺด์ อานนทํ อามนฺเตสิ :- เมื่อทรงอธิบายให้ท่านพระสารีบุตรยอมรับแล้ว พอ

<p>อานนโท ภควโต ปจฺจุสฺสโสลี.</p> <p>อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวร- มาทาย อายสฺมตฺตา อานนฺเทน ปจฺจาสฺมเณน, เยน เวรญฺชสฺส พุราหฺมณสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน</p>	<p>ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงครองผ้า อันตรวาสก ถือบาตรและจีวร มีพระอานนท ตามเสด็จ เสด็จพระพุทธดำเนินไปถึงนิเวศน์ของ เวรัญชพราหมณ์ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะ</p>
---	---

ปวารณาออกพรรษา พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกเตือนพระอานนทให้รู้

อาจิณฺณ :- เป็นความประพฤติที่เป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ธรรมเนียมที่เคยประพฤติต่อกันมา มี ๒ อย่าง คือ (๑) **พุทฺธาจิณฺณะ** ธรรมเนียมของพระพุทธเจ้า
(๒) **สาวกาจิณฺณะ** ธรรมเนียมของพระสงฆ์สาวก

พุทฺธาจิณฺณะ มีดังนี้ พระตถาคตทั้งหลายหากยังไม่ได้บอกอำลาบุคคลที่นิมนต์ตนไว้ จะไม่เสด็จหลีกไปสู่ที่
จาริก หากเสด็จ ก็เสด็จไปในบริเวณ ๓ มณฑล มณฑลใดมณฑลหนึ่ง คือ (๑) **มหามณฑล** มณฑลที่มีพื้นที่
กว้างใหญ่ประมาณ ๙๐๐ ตารางโยชน์ (๒) **มัชฌิมมณฑล** มณฑลที่มีพื้นที่พอบานกลางประมาณ ๖๐๐ ตารางโยชน์
(๓) **อันติมณฑล** มณฑลที่มีพื้นที่น้อยประมาณ ๓๐๐ ตารางโยชน์

เวลาเสด็จ ถ้าทรงประสงค์จะเสด็จไปสู่คามและนิคมต่างๆในมหามณฑล ก็ทรงปวารณาในวันเพ็ญกลางเดือน
อัสสชฺษุชะ (เดือน ๑๑) แล้วเสด็จไปเพื่อรับอำมิสถานและทรงแสดงพระธรรมเทศนาเพื่อเพิ่มพูนกุศลอันเป็นวิถีทางให้เข้า
ถึงนิพพานแก่มหาชนชาวคามและนิคมนั้นๆ เป็นเวลา ๙ เดือน, เวลาที่สมณะและวิปัสสนาของภิกษุทั้งหลายยังไม่แก่
กล้า ก็ทรงรออยู่ ทรงปวารณาในวันเพ็ญกลางเดือนกัตติกา (เดือน ๑๒) แล้วเสด็จออกเดือนมคฺคสิระ (เดือนอ้าย) ไปสู่
คามและนิคมต่างๆในมัชฌิมมณฑล เป็นเวลา ๘ เดือน, ถ้าเวไนยสัตว์ที่จะทรงโปรดนั้น มีอินทรียังไม่แก่กล้า ก็ทรง
รออยู่ จนถึงเดือนปุสสะ (เดือนยี่) แล้วจึงเสด็จออกไปสู่คามและนิคมต่างๆ เพื่อทรงโปรดเวไนยสัตว์เหล่านั้นในอันติม
มณฑล เป็นเวลา ๗ เดือน

ไม่ว่าพระพุทธองค์จะเสด็จไปในมณฑลใดก็ตาม ทรงปลดเปลื้องสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากกิเลสเข้าถึงอริยผล มีโสดา
ปัตติผลเป็นต้น ในเวลาใกล้รุ่งทุกวัน ทรงทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ เข้าผลสมาบัติ ออกจากผลสมาบัติ เข้าสมาบัติ
อันประกอบด้วยพระมหากุรุณา ทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ผู้พอจะแนะนำให้ตรัสรู้ได้ ในหมื่นจักรวาล, ทรงทำปฏิสันถารกับ
อาคันตุกะแล้วจึงทรงแสดงธรรม ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หากมีภิกษุทำความผิดก็ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้

สาวกาจิณฺณะ มีดังนี้ พระสาวกทั้งหลาย จะบอกลาก่อนหรือไม่ก็ได้ ย่อมจาริกไปได้ตามความพอใจ ในสมัยที่
พระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่ มีการประชุมของพระสาวก ๒ ครั้ง คือเวลาก่อนเข้าพรรษาและวันเข้าพรรษา เพื่อ
เรียนเอากัมมัฏฐาน เพื่อส่งอารมณ์กัมมัฏฐาน และเพื่อเรียนเอากัมมัฏฐานที่สูงยิ่งขึ้นไป

อายามานนฺท :- เป็นบทสนธิ มี ๒ บท คือ อายาม + อานนฺท, อายาม เป็นกิริยาอาชยาด แปลว่า รอ
อยู่ก่อนแล้วค่อยไป

อปฺโลเกสฺสาม :- เราจะบอกลา เพื่อจะจาริกไปสู่ที่ต่างๆ

เคว :- เป็นนิบาตในอรรถสัมปฏิจฉนะการยอมรับ (สาหุ สาธุ ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ อาม)

ภนฺเต :- เป็นอาลปนะ คำเรียกด้วยความเคารพ

ภควโต ปจฺจุสฺสโสลี :- ท่านพระอานนทตั้งใจฟังแล้ว ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคด้วยดีว่า “เคว ภนฺเต”

อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา :- เวลาทำกัตติกาเสร็จแล้วนั้น พระผู้มีพระภาคทรงครองผ้าอันตรวาสก (ผ้า
สบง) ดีแล้ว

ปตฺตจิวรมาทาย :- เป็นสนธิ มี ๒ บท คือ ปตฺตจิวร + อาทาย, ถือบาตรและจีวร

<p>นีสีทิ.</p> <p>อด โข เวณฺช พุราหฺมณ, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ นีสีทิ. เอกมฺนฺตํ นีสินฺนํ โข เวณฺชํ พุราหฺมณํ ภควา เอตทโวจ “นิมนฺติตมฺห ตยา พุราหฺมณ วสุสํวฺจฺจา, อปโละเกม ตํ, อิจฺฉาม มยํ</p>	<p>ที่เขาจัดถวาย</p> <p>ครั้งนั้น เวรัญชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั้น ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงบอกเวรัญชพราหมณ์ผู้มาเฝ้าว่า “ท่านนิมนต์เราอยู่จำพรรษา เราขอลาท่าน ต้องการจะจาริกไปในชนบท”</p>
---	---

คำว่า “ทรงครองผ้าอันตราวาสกแล้วถือบาตรและจีวร” ไม่ได้หมายความว่า ก่อนหน้านี้ พระพุทธองค์ทรงเปลื้องกายอยู่ แต่หมายถึง ทรงผลัดเปลี่ยนผ้าสบงหรือครองผ้าสบงใหม่ให้กระชับ ส่วนถือบาตรและจีวรนั้น หมายถึง ถือบาตรด้วยพระหัตถ์ ถือจีวรด้วยพระวรกาย คือห่มจีวรแล้วอุ้มบาตรนั่นเอง

ปัจฉาสมณเณ :- ปัจฉาสมณะ คือภิกษุผู้ตามเสด็จ

พระผู้มีพระภาคทรงทำภัตตกิจแล้ว ทรงรออยู่จนเลยเที่ยงวัน ให้พระอานนท์เป็นปัจฉาสมณะตามเสด็จ ทรงให้นอนในพระนครตั้งแต่ประตูพระนครถึงนิเวศน์ของเวรัญชพราหมณ์ สว่างไสวด้วยพระรัศมีอันมีแสงดุจแสงทอง แล้วเสด็จไปอยู่ที่อยู่ของเวรัญชพราหมณ์ ส่วนเวรัญชพราหมณ์พอทราบข่าวพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ก็หวนระลึกได้ เกิดความสังเวช รีบลุกขึ้นสั่งให้จัดปูอาสนะที่มีค่ามากที่สุด ออกไปต้อนรับพระผู้มีพระภาค กรลทูลว่า “ขอพระผู้มีพระภาคจงเสด็จมาทางนี้เถิด” เมื่อพระผู้พระภาคเสด็จไปประทับบนอาสนะที่จัดไว้แล้ว เวรัญชพราหมณ์ก็เข้าไปนั่งเฝ้าอยู่ใกล้ๆ

นิมนติตมฺห :- เป็นสนธิ มี ๒ บท คือ นิมนติตา + อมฺห, เป็นผู้ที่ท่านนิมนต์ไว้แล้ว

นิมนติตตฺถ :- เป็นสนธิ มี ๒ บท คือ นิมนติตา + อตฺถ, เป็นผู้ที่ข้าพระพุทธเจ้านิมนต์ไว้แล้ว

โย เทยฺยธฺมโม โส น ทินฺโน :- ไทยธรรมใดที่ควรถวาย ข้าพระพุทธเจ้ายังมีได้ถวาย, หมายถึงไทยธรรมที่ควรถวายนั้น พราหมณ์ยังไม่ได้ถวาย คือ ตลอดไตรมาส เวลาเช้าของทุกวัน ควรถวายข้าวยาและของควรเคี้ยว เวลาเพลควรถวายของขบฉัน เวลาเย็นควรถวายเครื่องสักการะมีน้ำปานะรสต่างๆ ของหอมและดอกไม้ เป็นต้น

ตณฺจ โข โน อสนฺโต :- ไม่เป็น “โส จ โข โน อสนฺโต” เพราะเป็นลึงควิปัลลาส, ไทยธรรมนั้นไม่มีก็ไม่ใช่

โนปิ อทาดุกมฺยตา :- หรือมีอยู่แต่ไม่อยากถวายก็ไม่ใช่

ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา :- ในไตรมาสนี้ พระองค์ยังไม่ได้รับไทยธรรมนั้นเลย

พหุกิจฺจา ฆราวาสา พหุภริยา :- พราหมณ์ได้กำหนดตนเองต่างแก้ตัวว่า “ผู้อยู่ครองเรือนมีกิจธุระมาก ไม่ได้ถวายไทยธรรมที่ควรถวาย” เพราะพราหมณ์ยังไม่ทราบว่าถูกมารดลใจให้ลืม

ขณะนั้น พราหมณ์คิดว่า “ทำอย่างไร เราจะได้ถวายไทยธรรมที่ควรถวายทั้ง ๓ เดือน ภายในวันเดียว” จึงกราบทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคให้รับเพื่อเสวยภัตตาหารในวันพรุ่งนี้

สุวตนาย :- เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้, เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายของที่ควรถวายแล้ว ย่อมจะได้บุญกุศลเป็นอันมาก ย่อมจะได้รับปีติและปราโมทย์ใจ

อธิวาเสสิ ภควา ตฺวนฺทิกาเวน :- พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “ถ้าเราจะไม่รับคำนิมนต์ ทั้งพราหมณ์และชาวเมืองเวรัญชจะพากันตำหนิว่า ‘พระสมณะท่านนี้ ไม่ได้รับอะไรตลอดไตรมาส คงจะโกรธแล้วหลีกไป แม้พวกเราจะอ้อนวอนอยู่ ก็ไม่รับ ซึ่งไม่มีอธิวาสนขันติชะเลย คงไม่ใช่พระสัพพัญญูแน่’ พวกเขาจะประสบกับสิ่งอันไม่เป็นบุญอีกมาก อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย” ทรงอาศัยความอนุเคราะห์แล้วรับคำนิมนต์โดยดูษณภาพ เมื่อให้เวรัญชพราหมณ์ทราบข่าวทรงรับแล้ว ทรงแนะนำให้รู้ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในโลกหน้า ให้เข้าใจกุศล ให้อาจหาญ ให้อุตสาหะในการทำกุศล ให้ธรรมรัตนะไหลอาบชุ่มชื่นในใจของเวรัญชพราหมณ์แล้ว จึงเสด็จกลับ

ชนปทจาริกํ ปกุกมิตุ”นฺติ.

“สจฺจํ โภ โคตม นิมฺนุตตตถ มยา
วสฺสํวฺจฺจา; อปิจ โย เทยฺยธมฺโม, โส
น ทินฺโน. ตถจฺ ชฺ โน อสนฺตํ, โนปิ
อทาทุกมฺยตา, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา, พหุกิจฺจา
ฆราวาสา พหุกรณียา. “อธิวาเสตุ เม
ภวํ โคตโม สุวตฺตนาถ ภาตฺตํ สทฺธิ ภิกฺขุ-
สงฺฆเมนา”ติ.

อธิวาเสติ ภควา ตฺถุหิภาเวณ. อถ ชฺ
ภควา เวรัญฺชํ พุราหฺมณํ ธมฺมียา กถาย
สนฺทสฺเสตฺวา สมหาทเปตฺวา สมฺมุเตเชตฺวา
สมฺปหํเสตฺวา อญฺญาสาสนา ปกุกามิ.

อถ ชฺ เวรัญฺชํ พุราหฺมณเณ ตสฺสา
รตฺติยา อจฺจนเณ สเก นิเวสเน ปณีตํ ชา
ทณียํ โภชนียํ ปฎิยาทาเปตฺวา ภควโต กาลํ
อาโรจาเปสิ “กาโล โภ โคตม นิฏฺฐิตํ
ภตฺต”นฺติ.

[๒๓] อถ ชฺ ภควา ปุพฺพพฺนฺหสมฺยํ
นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย, เยน เวรัญฺชสฺส
พุราหฺมณสฺส นิเวสนํ, เตนฺอุปสงฺกมิ;
อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสฺสิทิ

เวรัญชพราหฺมณฺ์กราบทูลว่า “เป็นความจริง
ข้าพระพุทธเจ้านิมนต์ท่านพระโคตมอยู่จำพรรษา
แต่ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ถวายไทยธรรมที่ได้ตั้งใจ
เอาไว้ สิ่งนั้นมีใช้จะไม่มีและมีใช้ว่าข้าพระพุทธเจ้าจะ
ไม่เต็มใจถวาย ไตรมาสที่ผ่านมา พระองค์ยังมีได้รับ
ไทยธรรมนั้น เพราะผู้ครองเรือนมีกิจมากมีธุระมาก
ขอท่านพระ โคตม พร้อมกับภิกษุสงฆ์จงรับอาหาร
ของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้เถิด”

พระผู้มีพระภาคทรงรับคำนิมนต์โดยดุษณี
ภาพ ทรงชี้แจงให้เวรัญชพราหฺมณฺ์เห็นชัด ชวนให้
อยากมารับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า
ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้ว
เสด็จจากอาสนะหลีกไป

เมื่อผ่านราตรีนั้นไป เวรัญชพราหฺมณฺ์สั่งให้
เตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตไว้ในบ้านแล้วให้
คนไปกราบทูลกัฏกาลแด่พระผู้มีพระภาค ว่า “ท่าน
พระโคตม ถึงเวลาแล้ว ภัตตาหาร เสร็จแล้ว”

[๒๓] ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครอง
อันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จพระพุทธดำเนิน
ไปยังนิเวศน์ของเวรัญชพราหฺมณฺ์ ประทับนั่งเหนือ

ฝ่ายเวรัญชพราหฺมณฺ์ได้ฟังพระพุทธดำรัสเช่นนั้น มีใจเอิบอิมปราโมทย์ ตามส่งเสด็จพอพ้นเขตนิเวศน์ของตน แล้ว
กลับมาเรียกภรรยาและบุตรมาสั่งว่า “เราต้องการถวายของที่ควรถวาย แต่ยังไม่ได้อวยตลอด ๓ เดือน ดังนั้น เวลา
นี้พวกเราจะถวายภัตตาหารที่ควรถวายทั้ง ๓ เดือนนั้น ภายในวันเดียว แก่พระผู้มีพระภาค พวกเธอจงช่วยจัดเตรียม
ไว้เถิด” ให้เตรียมวัตถุกานอันประณีตตลอดทั้งวัน

อถ ชฺ เวรัญฺช ... กาลํ อาโรจาเปสิ :- เมื่อพราหฺมณฺ์จัดเตรียมอาหารเสร็จ ก็รุ่งเช้าพอดี จึงให้ปุ้อาสนะ
ที่ดีที่สุดไว้ แล้วตกแต่งอาสนะนั้นด้วยดอกไม้และของหอมอันวิจิตร ให้ยกของควรชบเคี้ยวควรเสวยเข้าไปตั้งไว้ แล้วให้
กราบทูลเวลาเสด็จแก่พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคตม ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว”

[๒๓] อถ ชฺ ภควา ปุพฺพพฺนฺหสมฺยํ นิวาเสตฺวา ... สทฺธิ ภิกฺขุสงฺฆเม - พอรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาค
มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จไปยังนิเวศน์ของเวรัญชพราหฺมณฺ์นั้น เสด็จไปถึงแล้ว ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดไว้ถวาย

พฺทฺธปฺปมฺขํ ภิกฺขุสงฺฆํ :- ภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นพระประมุข เป็นประธาน เป็นสังปริณายก เป็นพระ
สังฆเถระ

<p>สทุธิ ภิกษุสงฆเณ.</p> <p>อด โข เวรรณโซ พุราหุมโณ พุทธปุปมุขิ ภิกษุสงฆิ ปณิเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตธา สนตปุเปตวา สมปวาเรตวา ภควนตํ ภุตตาวี โอนิตปตตปาณิ ติจิวเรน อจฺจาทลล, เอกเมกญจ ภิกขุํ เอกเมเกน ทุสฺสยฺเคน อจฺจาทลล.</p> <p>อด โข ภควา เวรรณโซ พุราหุมณิ ธมฺมียา กถาย สนฺทสฺเสตฺวา สมหาทเปต</p>	<p>พระพุทธาน์พร้อมภิกษุสงฆ์</p> <p>ครั้นแล้วเวรัญชพราหมณ์ประเคนของเคี้ยว ของฉันทันประณีตด้วยตัวเอง กระทั่งพระผู้มีพระ ภาคเสวยเสร็จแล้วละพระหัตถ์จากบาตร จึงทูล ถวายไตรจีวรให้ทรงครอง และถวายผ้าคูให้ภิกษุ ครองรูปละสำรับ</p> <p>พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เวรัญชพราหมณ์ เห็นชัด ชวนให้อย่ากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้</p>
---	--

ปณิเตน :- อันดีที่สุด ทั้งประณีตทั้งราคาแพง

ขาทนีเยน :- ของขบเคี้ยว มีเนื้อเป็นต้น

โภชนีเยน :- ของฉัน มีข้าวเป็นต้น

สหตธา :- ด้วยมือของตน ค่อยๆเข้าไปถวายด้วยมือของตน

สนตปุเปตวา :- ให้อิ่มพอความต้องการ คือคอยดู คอยเพิ่มเติม จนเพียงพอตามต้องการ

สมปวาเรตวา :- ให้ห้าม คือถวายไปเรื่อยๆ จนกว่าพระผู้มีพระภาคจะทรงห้ามด้วยหัตถ์สัญญา มุขสัญญา
หรือวจีเภาทว่า “พอแล้ว พอแล้ว” จึงพอใจหยุดถวาย

ภุตตาวี :- ผู้เสวยเสร็จแล้ว

โอนิตปตตปาณิ :- ทรงนำพระหัตถ์ออกจากบาตร คือขณะที่เสวยนั้น ทรงวางมืออยู่ในบาตรตลอด เมื่อเสวย
เสร็จจึงทรงยกพระหัตถ์ออกจากบาตรแล้วล้างพระหัตถ์

ติจิวเรน อจฺจาทลล :- ให้พระผู้มีพระภาคครองไตรจีวรที่ตนถวาย, คำว่าไตรจีวรในที่นี้ เป็นเพียงโวรหาว ที่
จริงแล้วเป็นผ้าสาฎกทั้ง ๓ ผืน ผ้าสาฎกแต่ละผืนที่ถวายพระพุทธเจ้านั้น เป็นผ้าเนื้อดีที่สุดเทียบเท่าผ้าจากแคว้นกาสิ
มีราคาผืนละ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ฉะนั้น พราหมณ์จึงได้ถวายผ้าสาฎกแก่พระผู้มีพระภาค มีราคาถึง ๓,๐๐๐ กหาปณะ

เอกเมกญจ ภิกขุํ เอกเมเกน ทุสฺสยฺเคน อจฺจาทลล :- พราหมณ์ได้ให้ภิกษุรูปหนึ่งๆ ครองผ้าสาฎกรูป
ละ ๒ ผืน แต่ละผืนมีราคา ๕๐๐ กหาปณะ ฉะนั้น พราหมณ์จึงได้ถวายผ้าสาฎกแก่ภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป มีมูลค่าถึง
๕๐๐,๐๐๐ กหาปณะ

ในพระบาลีก้าวไว้เพียงเท่านี้ แต่พระอรธฤกธาได้พรรณนาไว้ว่า ของใช้ใดที่ควรแก่สมณะบริโภค ชื่อว่าพราหมณ์ไม่
ได้ถวาย มิได้มีเลย ได้ถวายทุกอย่าง เช่น ผ้ากำพลแดงและผ้าปัตตุนณะมีราคาตั้ง ๗-๘ พันกหาปณะ ผ้าห่ม ผ้ารัดเข้า
ผ้าอังสะ ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ น้ำมันสำหรับนวดเท้าซึ่งผ่านการหุงให้บริสุทธิ์ถึงร้อยครั้งพันครั้ง เป็นต้น พราหมณ์
ได้จัดถวายภิกษุสงฆ์ทุกรูปจนพอใจของตน

อด โข ภควา เวรรณโซ ... ปกฺกามิ :- คราวนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยังฝนคืออมตธรรมให้หลังขลุอม
ใจ ทำเวรัญชพราหมณ์ ผู้หมดโอกาสจะดื่มด่ำอมตรส เพราะถูกมารดลใจให้หลงลืมตลอด ๓ เดือน พร้อมทั้ง
บุตรและภรรยา ผู้ร่วมกันถวายเครื่องสักการะ มากมายถึงขนาดนั้น ได้มีความดำริเต็มทีภายในวันเดียวเท่านั้น
จึงทรงยังพราหมณ์ให้เห็นประโยชน์ สมทาน อาจหาญ รื่นเริง ด้วยธรรมมีกธา จบแล้วเสด็จลุกจากอาสนะหนีลิกไป

ฝ่ายพราหมณ์พร้อมทั้งบุตรและภรรยา ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์แล้วตามส่งเสด็จ พลากราบทูล
ว่า “ขอให้พระองค์ทรงทำความอนุเคราะห์แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายอีกด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า” แล้วยื่นน้ำตานองหน้าด้วย

<p>วา สมุตเตเขตวา สมุพหุเสตวา อุฏฺฐายา สนา ปกฺกามิ.</p> <p>อถ โข ภควา เวรญฺชาเย ยถาภิรนต์ วิหริตฺวา อนุปคฺมม โสเรยฺยํ สงฺกสฺสํ กณฺณกฺุชฺชํ, เยน ปยาคปติฏฺฐาณํ, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปยาคปติฏฺฐาเน คงฺคํ นที อุตฺตริตฺวา, เยน พาราณสี, ตทวสฺริ.</p> <p>อถ โข ภควา พาราณสีเย ยถาภิรนต์ วิหริตฺวา, เยน เวสาลี, เตน จาริกํ ปกฺกามิ. อนุปฺพุเพน จาริกํ จรมาโน, เยน เวสาลี, ตทวสฺริ. ตตฺร สุทํ ภควา เวสาลีเย วิหริตฺ มหาวเน กฺุฎฺฐาคารสาลาณฺติ.</p> <p>เวรญฺชภาณวาโร นิฏฺฐิตโ.</p>	<p>อาจหาญ แกล้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมีกถาแล้วเสด็จจากไป</p> <p>พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เมืองเวรัญชา ตามพระอัครยาศัยแล้วได้เสด็จพระพุทธดำเนิน ไปยัง เมืองท่าปยาคะ ไม่ทรงแวะเมืองโสเรยยะ เมืองสัง กัสะ เมืองกัณณกฺุชชะ ทรงข้ามแม่น้ำคงคาที่เมือง ท่าปยาคะ เสด็จพระพุทธดำเนินถึงกรุงพาราณสี</p> <p>ครั้งประทับที่กรุงพาราณสีตามพระอัครยาศัย แล้ว เสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงกรุงเวสาลี ทราบ ว่าพระองค์ประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีนั้น</p> <p>เวรัญชภาณวาร จบ</p>
--	--

ความปิติและอาลัยในพระผู้มีพระภาค

อถ โข ภควา เวรญฺชาเย ยถาภิรนต์ วิหริตฺวา :- พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เมืองเวรัญชานั้นตามพระราช
อัครยาศัยแล้ว ทรงละพุทธวิถีจากมหามณฑลเพราะทรงเห็นว่ามีความลำบากด้วยภิกษาจาร ประสงค์จะเสด็จโดยทางตรง
โดยไม่ทรงแวะที่เมืองทั้งหลาย มีเมืองโสเรยยะ สังกัสะ กัณณกฺุชชะ เสด็จตรงไปเมืองท่าชื่อปยาคะ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา
เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาที่ท่าปยาคะนั้น มุ่งพระภักตร์ไปทางกรุงพาราณสี

เยน พาราณสี ตทวสฺริ :- เมืองพาราณสีตั้งอยู่ทางทิศใต้ ทรงเสด็จมุ่งพระภักตร์ไปทางทิศนั้น, ตทวสฺริ
เป็นสนธิ ตัดออกเป็น ตํ + อวสฺริ, อวสฺริ เป็นกิริยาอาชยาด มาจาก อว+ สร คติมฺหิ + อี อชฺชตฺนี, แปลว่า
ตัดสินพระทัยเสด็จไปทางกรุงพาราณสีนั้น

ภควา พาราณสีเย ยถาภิรนต์ วิหริตฺวา เยน เวสาลี เตน จาริกํ ปกฺกามิ :- พระผู้มีพระภาคทรงประทับ
อยู่ที่กรุงพาราณสีจนพอพระทัยแล้ว จึงเสด็จจาริกไปทางกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุง
เวสาลีนั้น

เวรัญชกัณฑ์ จบบริบูรณ์